Österreichische Nationalbibliothek

Titel: Alapfilozofia. (Fundamentalphilosophie.) hung.

ID: 102CE96A
Weitere ID: ABO_+Z160649300
Ort: Nagy-Enyeden
Publisher: Pref. Colleg.
Autor: Peterfi von Kibed, Karoly
Jahr: 1841
Signatur: 10159-B
Zitierlink: https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440
Umfang: Seiten 1 bis 280 (Komplettes Werk)
PDF erstellt am 18.11.2026 05:23

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

Nutzungsbedingungen

[ABO] Dieser Text ist konfiguriert in "copyrightText.properties". Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich. Dieses Werk wurde im Zuge einer Public-Private Partnership mit Google digitalisiert.

Sa. 11. d. 156.

KAIS. KÖN. HOF- BIBLIOTHEK

10.159-B

ALT-

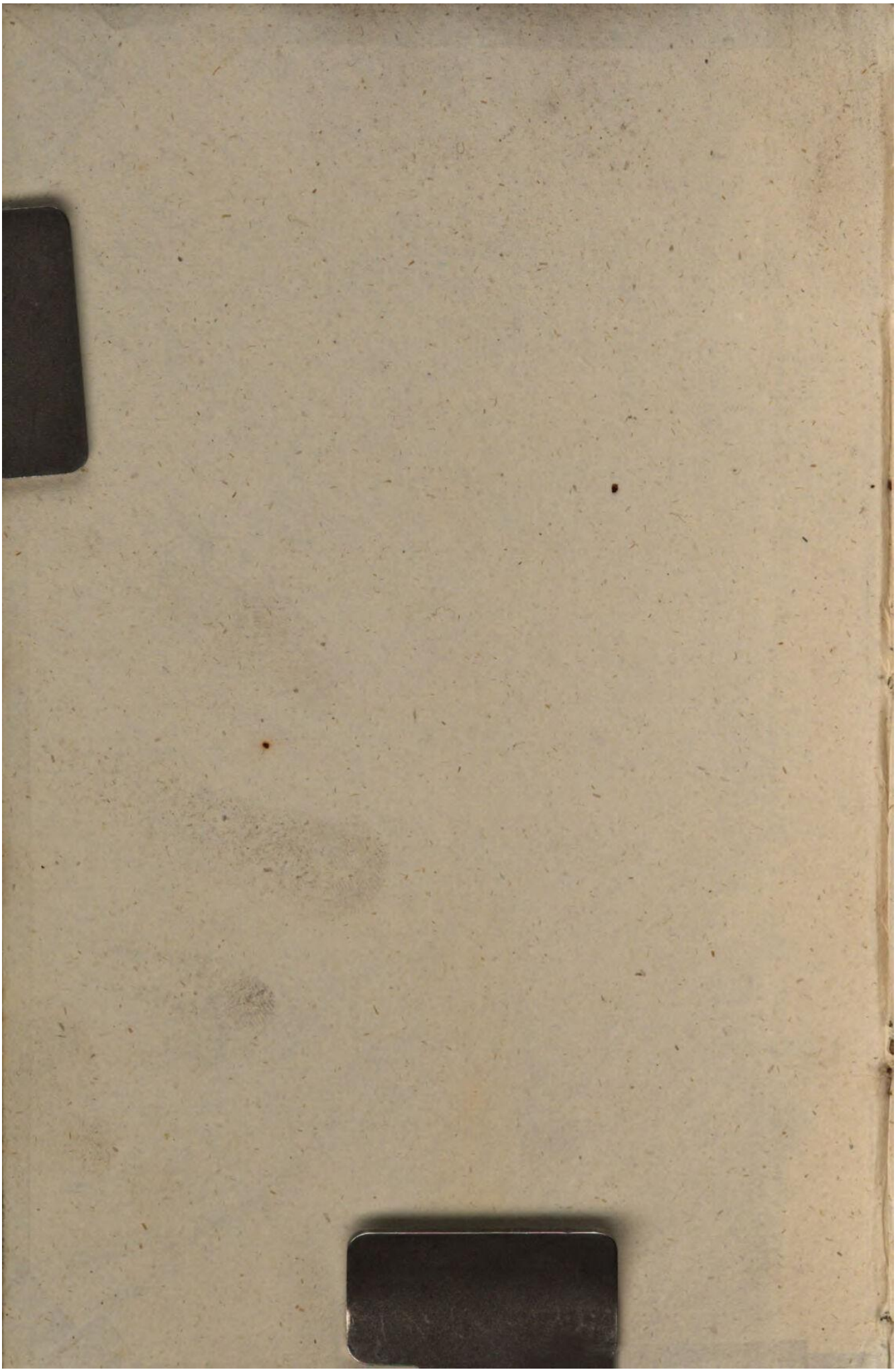

10159-B.
~~10157-B.~~

ALAPFILOZOFIA.

KIADTA

KIBÉDI PÉTERFI KÁROLY:

Tordosi ev. ref. pap:

(*Magyar t. társaság' l. tagja*).

1841.

NAGY - ENYEDEN.

Nyomatott a' ns. ref. collegium betűivel
Vízi István' ügyelete alatt 1841.

Nihil a diis immortalibus philosophia uberius, nihil praestabilius hominum vitae datum est. *Cic. de leg.* I. 22.

Nunquam satis digne laudari poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus aetatis sine molestia possit degere. *Cic. de sen.* C. 1.

Est philosophia paucis contenta judicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et invisa et suspecta, ut si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit. *Tusc.* I. 2.

Aimable philosophie! Je reconnois ton triomphe! Tu ne fis jamais de rebelle, mais un coeur esclave ne ne fut point ton disciple.

L' ami du prince et de la patrie.

Jede Wissenschaft ist nur Philosophie individual gesetzt. Es giebt keine Wissenschaft ausser der Philosophie, wie keine Welt ausser Gott. Die Philosophie ist aber die Wissenschaft von dem Handeln Gottes. *Oken.* 1. *Th. p.* 140.

Der allmaechtige ist der grosse Werkmeister der Schöpfung, der erste Philosoph, und ursprünglicher Lehrer aller Wissenschaft. *Thom. Pain.*

Kinyomtathatik.

N. Enyeden Februarius 5-én 1841.

CSORJA FERENCZ,
Könyvvizsgàlò.

NAGY MÉLTÓSÁGU GRÓF,

Széki Teleki József Úrnak,

ö cs. kir. felsége' aranykulcsos hivének, valóságos belsö titkos, 's a' m. kir. helytartó tanácsnál tanácsossának, koronaörnek, t. n. Szabolcs Vármegye' fö Ispánjának, a' tiszamelléki ev. ref. fö tiszt. Superintendentia' 's a' Sárospataki anyaoskola' fö gondnokának, a' bajor kir. tud. akademia' tagjának, 's a' m. tudós társaság' elölülöjének, ö excellenciájának, méjj tisztelettel

ajánlva.

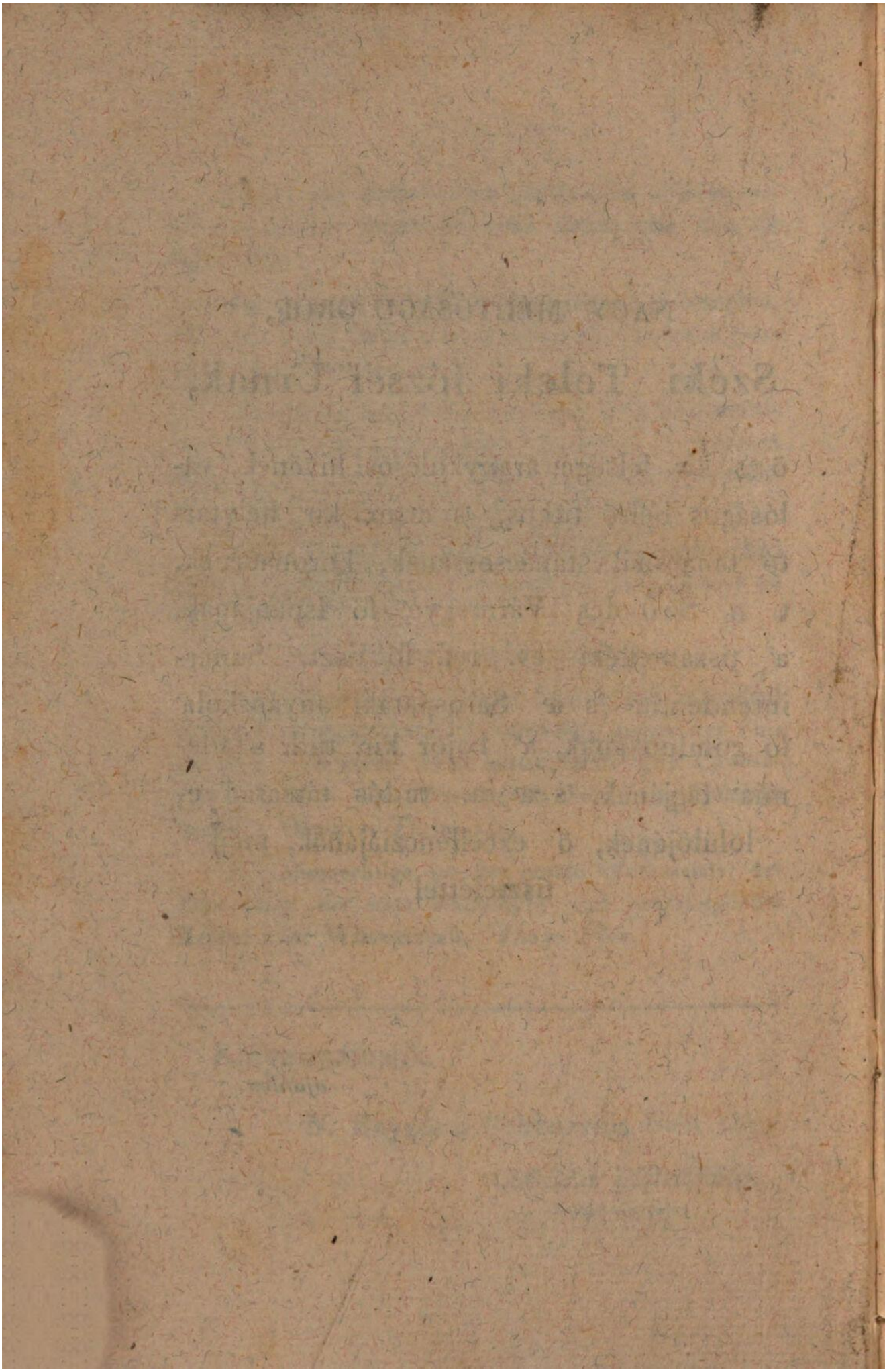

Nagy Méltóságu Gróf Úr!

Kegyelmes Uram!

Jelen filozofiai munkámat exczellentziádnak, kit nem csak hős és tudós polgárösökkel termekeny, hon és külföldön isméretes, család' jellemei, de sokkal inkább önereny' sugárai fényöveznek, és a' két magyar haza legjobb fiai közé számlál, bátorkodtam ajánlani. Meggondolva azon nemes öszveköttetést, melyben exczellentziád, jótékony munkássága által, a' tudományos miveltségben elébb haladott, és szebb világot ért, magyar világgal, már több évek ólta,

áll; és bár mily kevés részben, mint legkissebb tag, érezve magam is a' legnemesb erkölcstestület' fejétől eredő, 's nemzetünket lelkileg át villányzó, mozgáserőt és eszményi hatóságot: úgy itélek, hogy, ha szinte exczellentziádnak, mint a' m. kir. sz. korona' 's egyszersmind a' m. nemzeti tudomány' 's erény' örjének, magoss személye, 's felsőbb érdemeihez nem is elég méltó, de legalább magamhoz illő, dolgot cselekedtem. Méltoztassék azért exczellentziád, jeles tulajdonokkal fénylő neve' oltalmába ajánlott, csekély munkámat, szándékom' tisztaságáért, kegyesen fogadni. Buzgón ohajtva, hogy a' mindenható Isten exczellentziádat, az emberiség' örömére, sok évekig bóldogul éltesse,

és a' magyar hon' javára, a' nemzeti világosodás' és erényesedés' előmozditására szánt és szentelt fáradhatlan lelkes törekedéseit, legkésőbb századokig terjedő, idves eredményekkel, áldással és előmenetellel koronázza, méjj tisztelettel öröklök

Exczellentziádnak

alázatos szolgája
Péterfi Károly m. k.

Tordos 1-sö Máj 1841.

1128 2411

ELÖBESZÉD.

1837-ben, munkásságom' addigi helyétől távol, új életpályába lépésem, abból folyó, sok előre el nem láthatott, ellenkező és kedvetlen, körülmények, melyekkel az emberi élet egyáltaljában teljes, de a' melyek reám, ez időszakban különösön, pusztító árvíz' módjára, rohantak; terhes házi állapotom, melynek bajai, tiz gyermekek' neveltetéséről kelletvén gondoskodnom, tudományos időközt alig engedtek; mostani helyzetem, melyben, egy szinte végpusztulásra jutott, mindig csak kiszívott, alig valaha ápolt, életért és megmaradhatásért esengő, ekklézsia' romjai felett, segedelem nélkül, szomorán állva, a' könyvírásra megkivántató nem csak minden kényelmektől, de a' legszükségesb dolgoktól is, szinte egészen megvagyok fosztva; tudományi kútfők — 's szabad közlekedéstőli távol esésem: — ezen akadályok okozták, hogy a' még 1837-re

megigért Alapfilozofiia' kiadásával, ha talán még merőben el nem késtem is, ennyire késtem.

Ezen munkálatomban főkùtfőm az öngondolás levén, egy filozofust is, kirekesztőleg, nem használtam, vakon nem követtem. A' tudós és népszerüleg író *Krug*nak eleitől fogva sokat köszönhetek; de azt is, mit benne igaz, 's jónak találtam, nem szenvedőleg vettem által, hanem elébb az öntudás' mühelyében mintegy kifözvén, elhasonlitni, 's csak nem sajátommá tenni, igyekeztem; azonban, a' tudománynak mind anyagát mind alakját illetőleg, tőle sok nézeteim — 's elméleteimben önállásulag és lényegesen el is távoztam, mit ahoz értő olvasók könnyen észrevehetnek. Tudván, hogy

Scribendi recte sapere est et principium et fons —
Kútfeje 's kezdete jól írásnak, tudni mit írni,

lehetségig azon igyekeztem, hogy az igazság' életgyökerére hassak, és azt, maga valóságos belső okaiban, keressem és találjamfel; honnan valami olyant, mit magam sem értettem és, szántszándékosan terjesztett, vagy gondatlanságból el nem háritott, ho-

mály miatt, mások is, kiket a' munka illet, nem érthetnének, írni teljességgel nem akartam. *Mert az értetlen könyv olvasásra is érdemetlen. Si non vis intelligi, nec debes legi.*

Ugyan ez okból, szavaim 's kifejezéseimben, egyáltaljában magyar írásmódomban, legnagyobb lehetséges világosság, tisztaság és könnyértelmüségre törekedtem. Minthogy egyszer a' régi is új vólt, egyszer az új is régi lesz: innen a' jót, ha régi és új is, szeretvén, ellenben a' roszat, ha régi és új is gyülölvén; az ót és újat igyekeztem öszvekötni egy oly pontba, a' hol az ó újá, és az új óvá válik, hogy így, egymás által mérsékeltetvén, a' beszédköntös sem avatag, sem czifra divatu és tarka ne légyen. Különösön igyekeztem kerülni a' feszes, erőltetett és a' gondolatot félszegen, mintegy fő vagy láb nélkül, hagyó rövidséget; nem kevésbé a' gondolatbani üresség, csekélység 's értetlenségből származó, 's ugyan ezt is okozó szerfeletti, bövséget; mert itt is igaznak marad: *Sok szó szegénység.* Igyekeztem kerülni az olyan új szókat, melyek nem, mint igazi vagy jóféle ágacskák, az értelmi nyelvtan' gyökeréről sarjaztak, hanem, az általok kifejezendő fogalmoknak még a' lélekbeni fogantatások előtt, és így minden

fogalom nélkül, divat — nyelvészetkorság — vagy csupa majmolásból, mint fattyu ágak vagy fagyöngyek, úgy hajtottak-ki; a' milyenek oly nagy számmal is vannak, hogy nemzeti nyelvünkre, sok törzsökös vagy már polgárisodott, és igaz kamarán költ, szerzett, szavaink' kitolásával, csak nem bábeli zavart árasztva, az értelmet értelmetlenséggel, mely annak halála, zsarnokolják. A' viszketeges szófaragók nem gondolják-meg:

Verba provisam rem non invita sequuntur.
A' dolgot ha megértetted szók' szükibe nem lészsz, vagy;
A' szerzett ismeretet a' szók nyomba kisérik.

Útnak bocsátom már ezennel Alapfilozofiámat, mely hiszem, hogy a' szegényebb útazók' sorsából szinte osztozand, és ahoz képest, hol jól, hol roszul, hol nyájason hol megvetőleg fogadtatik. Ismervén, hogy minden dolgok, az emberi világban, homlokokon a' mulás' bélyegével születnek, és hogy, haszinte lassankint is, de szüntelen tökéletesednek, vagy legalább tökéletesedniek kell; — távol vagyok attól, hogy munkámnak, a' magokba igen belé szeretett, vagy éppen nemtői, írók' példája szerint, valamely örök vagy csak tartós életet is re-

méljek; ellenben öszintén kivánom, hogy mind azok, kik Filozofiát írnak, az enyimet, érdemök' nagyobb világával, még ma vagy holnap, homály — 's feledékenységbe boritó, jobb 's tökéletesb Filozofiát irjanak.

Azért azzal sem kecsegtetem magamat, hogy munkám a' tudós közönség' várakozásának megfeleelend; annyival inkább, mivel jól tudom, mily messze van az, minden igyekezetem mellett, nem csak az általános, de még illetvényes tökéletességtől is, úgy hogy e' tekintetben én is elmondhatom:

Cum relego, scripsisse pudet, quia plurima cerno,
Me quoque, qui scripsi, judice digna lui.
Pont I. 5. 7.
Újra elolvasván, magam is szégyenlem, hogy írtam;
Mert látok sok olyant, a' mi törölni való.

Azonban szolgáljon mentségül a' tárgyak' rendkivüli bajos vólta, magossága és fellengössége, melyek közül némelyek, minél többet elmélkedtem, annál feneketlenebb méjségbe süjjedtek, mások, minél inkább megközelitettem, annál szürkületesb messzeségbe távoztak; szolgáljanak mentségül a' fennebb emlitett akadályok, melyek munkám világra születését gátolták és késleltet-

ték; de nem oly késéssel, milyennel, a' nonum prematur in annum szerint, az írók munkáik' belbecsét értekét vagy tökélyét megszerezni kötelezteinek.

Mindazáltal, ha megtettem, mit, mindennek felett szeretett hazám' 's tisztelt nemzetem' szeretetéből, tehettem: tökéletesen megvagyok nyugodva; mert a' jót szivesen akarni 's lehetségig elő is mozditni, légfőbb jó.

Azért nem is félek, minden fogyatkozásaim mellett, hogy munkám egészben a' halál' Istenneje' 'sákmánnya légyen. Mert a' mi benne jó és igaz, fennmarad akkor is, midőn minden anyagok' alakjai szétromboltatván, a' változandóság' árjától elsodortatnak; fenn marad, a' végtelen tökéletességre alkotott emberi természetben, az igazság' és igazságkeresés' ösztone, ez a' lelki világ örökre ható életere, mely engemet szünteleniil mozgatott és elvenitett, még ott is, a' hol talán elméletimben, mint erötlen lény, tévedesből hibázhattam. Más halhatlanságot és fennmaradást munkámnak nem sovárgok én. —

Igy érezve 's gondolva legnagyobb részvétellel méltánylom is az igaz birálati módszer' tulajdonaival bíró bírálok' és minden jó emberek', munkámat illető, igazságos sze-

rény itéletét; de valamint fattyu dicsérettől, melyet nem kivánok, úgy méltatlan ócsárlástól is, melyet megvetek, legkevesebbé érdekeltetem.

Illiteratum plausum non desidero.
Si vero et illis occurret labor,
Sinistra quos in lucem natura extulit
Nec quidquam possunt, nisi meliores carpere
Fatale exitium corde durato feram,
Donec fortunam criminis pudeat sui.

Végül ohajtom — minek valósulása szivem' leg édesb öröme, igyekezetem''s fáradságom' legteljesb jutalma lejend — ohajtom, hogy Alapfilozofiám a' magyar világban bár mi kevés jót alapitson, legalább másokat alaposb Filozofia' dolgozására serkentsen, hogy az által is az isteni 's emberi dolgok' tudományának tudománnya, a' lelki életerős magyar nemzetnél, naponként terjedjen és tökéletesedjék.

Még egy szót: Egy régibb igeretemből folyó erkölcsi tartozásnak, mihelyt most ellenkező körülményim kedvezendnek, a' közép és új idői Filozofia históriája' kiadásával, eleget tenni, és igy még régebben kiadott filozofia históriai munkámat kiegészitni törekedem.

A' kiadó.

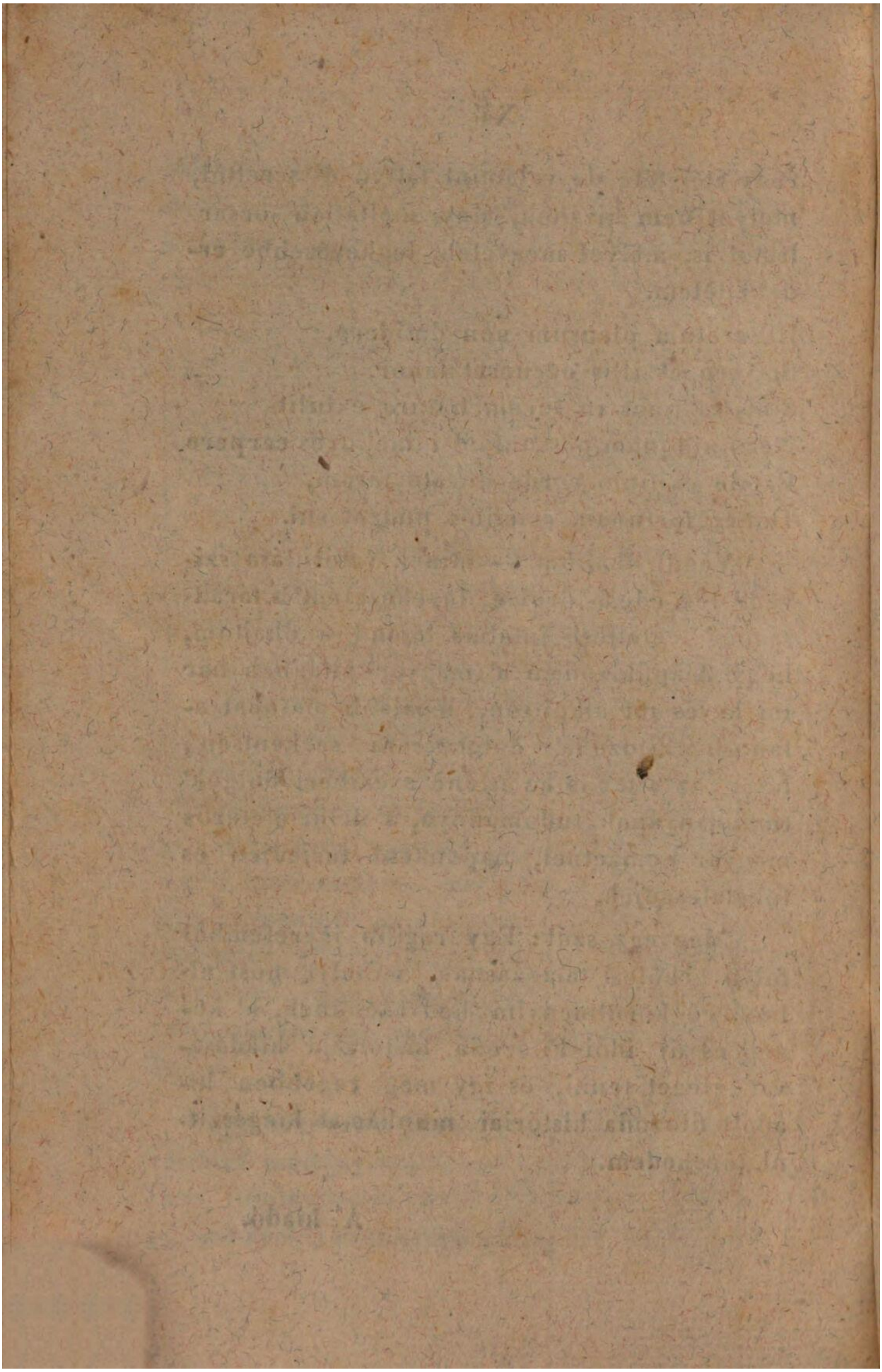

ELŐZMÉNYEK.

1. §. *A' Filozofia' fogalma, eredménye a' filozofálásnak.*

Az emberi ismeretek' széles országa sok kisebb, és tudományoknak nevezett, körökre oszlik-fel, melyek közé tartozik a' Filozofia is. De, mint sok dolgok és tudományok csak történetesen és kenyszerint, nem pedig belső természetekből vétetett valóságos és szükséges jegyeik szerint, neveztettek-el, úgy, hogy a' név és czím a' foglalatot nem mindég fejezi-ki: szintúgy van a' dolog a' Filozofiával is, melyet a' neve más tudományoktól nem különböztet-meg eléggé. Mert az a' bölcsesség, melynek szeretetet a' Filozofia a' maga nevénél fogva ajánlja, a' szó' igazi jelentésében, oly széles fogalom, hogy minden emberi mesterségeket és tudományokat maga alatt foglal; noha szoros jelentésben csak az oly ember neveztethetik bölcsnek, ki a' belső vagy lelki élet' tökéletességére lehetségig törekedve, a' Filozofiát és annak a' dolgok' érzéki rendjénél felsőbb, rendről tanításait, okosság általi kijelentéseit, általánoson megértette, elméletileg tudja, de az életben gyakorolja is, mint *Sokrátes*, *Xenokrátes*, *Epiktétus*, *Márkus Aure-*

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 21 von 280

lius, *Confuczius*, 's. a'. t. A' Filozofiáról igaz fogalmat és ismeretet csak úgy szerezhetünk, ha azt, elmélkedés által, az ő tulajdon valóságában, és szorosan meghatárzó lényeges jegyei szerint, igyekezünk felfogni. Azért nem is kivánhatni, hogy azt itt előre tökéletesen meghatározzuk, a' mi, mint később és hoszasb vi'sgálódások' eredménye, itt egyszerre csak a' tudomány' közepébe való ugratás lenne. Mindazáltal, hogy a' kezdők és gyakorlatlanok a' filozofiai ismeretek új és ismeretlen szigetén is magokat valamennyire feltalálhassák, a' tévedéstől megóvhassák, és a' bizonytalanságot 's határzatlanságot lehetségig elkerülhessék: szükségesnek tartjuk némely értekezéseket előre botsátni, melyek addig is, míg a' Filozofiának, tulajdon tárgya' természetéből meritett, teljesb értelmét és magyarázatját adhatnók, mint hajósoknak világító fárusok és mútató tők, vezérpontokul szolgálnak.

Jegyzés. Hogy ezen szó: *Philosophia*, mint némelyek vélik, *Pythagoras*tól vagy *Sokrates*től származott vólna, nem bizonyos, noha nagyon hihető és lehetséges, hogy ők magokat *Sophos*, az az, *bölcs* helyett inkább *Philosophos* az az, *bölcsesség' barátjá*nak vagy *szeretőjé*nek nevezték, mivel, a' *delfisi* szentszék szava szerint is, egyedül csak az Isten levén bölcs, szemtelenségnek tartották magokat *Sophos*nak, *sophistá*nak pedig, ezen név' rosz hiréért, átallották is nevezni. Lásd Régi Filoz. Hist. 80 és 113 old.

2. §. *Tudományok' közönséges tulajdonságai.*

Minden tudomány, mint az egész emberi ismeret' nagy tömegének egy része,

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 22 von 280

kettőt teszen-fel, úgy mint, *ismerni valót vagy tárgyat* (objectum scientiae) *és ismerő lényt vagy alanyat* (subjectum sc.). Az ismerni való vagy a' tárgy annyi, a' hány, vagy még többféle, mint a' tudomány (labori faber ut desit). Az ismerő lény vagy alany pedig mindég ugyan azon egy, tudni illik, az én vagy az emberi lélek, ámbár, a' kifejtődés' lépcsöji szerént, különbözőleg nyilvánkozik sokszor nem csak különböző, hanem ugyan azon egy személyben is, nem csak különböző, hanem ugyan azon egy tárgyra nézve is. Így a' Filozofia is valamely ismérni valót és ismérő lényt teszen-fel. És már éppen ezen ismérni valója által különbözik minden más tudományoktól. Ugyan is ezekben az ismérni való mindenikben különböző; a' Filozofiában, pedig mind a' kettő azon egy, t. i. az *emberi lélek*.

Minden tudomány több egyes, egynemü és egymással részint már egységbe hozott, részint egységbe hozandó, ismeretekből áll, 's kell, hogy álljon. Ezen ismeretek éppen úgy vitetnek a' tudomány' tárgyára 's ezt ùgy arányozzák, miként a' kör' minden sugárai czélozzák a' központot, melyben egyesülnek is. *A' tudomány* tehát tárgyilag (objective) nem egyéb, mint *az egynemü, egymás közt illőleg rendbe szedett 's szedendő, 's egy bizonyos tárgyhoz tartozó, ismeretek' öszvege*, és nevezletik *alkotmány*nak vagy *rendszer*nek (systema) is, melynek képét egy minden részeiben jól rendezett, társaságban, egy hadi rendben, vagy egy élőmivés testben igen szépen és

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 23 von 280

világosan szemlélhetni. *Alanyilag* (subjective) pedig a' *tudomány nem egyéb, mint akárkinek is valamely tárgyról, kissebb nagyobb mértékbeni, rendszeres ismérete.* Ily rendszer a' Filozofia is, vagy legalább ilyenné kell lennie, és a' filozofus is a' maga tudománytárgyának, úgymint a' lélek' eredeti alkotásának és törvényszerüségének, rendszeres ismeretére törekedik, 's arra is kell törekednie.

Minden tudomány tanitás és tanulás' tárgya. Annak *anyagját* teszik az ahoz tartozó egyes, részes észrevételek, tudások és ismeretek vagy tanitmányok; *alakját* pedig teszi a' gondoló lénynek vagy léleknek, ezen tanitmányokat 's a' t. egy tökéletes egészbe öszve kötő vagy alkotó, törvényszere vagy módja. Az anyag és alak egymást költsönösön meghatározzák és mint egy áthatják. Az oly tanitmányok, melyeket más tanitmányokból lehozni nem lehet és nem is szükség, közvetlenül bizonyosok, és *általános okfőknek* (principia absoluta s. primitiva) neveztetnek; az oly tanitmányok ellenben melyeknek igazsága másoktól függ, csak közvetősen bizonyosok, a' honnan csupa következmények; noha, némely belölle lehozandó tanitmányokra nézve, *illetvényes okfőknek* (principia relativa s. derivativa) is neveztethetnek. A' Filozofia is, mint tudomány, ily tanitmányokból áll, melyek egymással okfők' 's következetek' módjára függenek öszve, 's utoljára mind egy vagy több, közvetlenül bizonyos, tanitmányokan, mint első és utolsó okfőken, épülnek, melyeknél

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 24 von 280

fogva az egész alkotmányban vagy rendszerben, mint egy életmives testben, minden részekre nézve, tökélletes öszvehangzás, egyezés és egység uralkodik.

Minden tudomány úgy származik, ha egy vagy több gondoló lények lelkek' szabad munkásságát valamely tárgyra fordítják, és ez által az ismereteknek egynemü, és minden részeiben teljesleg jól elrendelt, egészszét hozzák elő és alkotják. Így a Filozofia is eredetileg senkivel nem születik, senkinek történetesen nem adatik, hanem azt a' léleknek, gyakori és tartós törekedés és szabad elmélkedés által, magából kell kifejteni, mely kifejtésbeli mivelőség *filozofálás*nak neveztetik.

Jegyzés. A' filozofálás a' léleknek minden emberrel közös tulajdona. Úgy tetszik, mintha az anyatermészet mindenkihez különbség nélkül mintegy feladatképpen, ezen szókat intézné: *gondolkodj, bölcselkedj és keresd az okokat és miveket szüntelenül.* E' szerint tehát minden emberek mintegy született filozofusok, a' mennyiben t. i. eredeti tehetségeik által, kisebb nagyobb mértékben, a' filozofálásra felvannak hiva, és a' mennyiben a' filozofálás éppen oly természetes szüksége a' léleknek, mint az étel és ital a' testnek; csak hogy ama szükségét nem erezzük oly elein, erősen és gyakran, mint ezt. Mert az ember a' filozofálásra ösztönöztetést magában csak úgy és annyiban érzi, arra csak úgy és annyiban alkalmas, a' mint és mennyiben bizonyos lelki értségre és miveltségi fokra eljutott. Minthogy azonban sokan ezen megszorítás nélkül vélik, hogy ők született filozofusok; kétség kivül azért, mivel a' Filozofia, az ő tulajdon alakjára és foglalatosságai' folytatására nézve, főképpen a' gondolást veszi tekintetbe; minden ember pedig természet szerint érzi, hogy gondolkodik és hiszi, hogy tud gondolkodni: innen van, hogy sokszor azok is kik a' Filo-

zofiával keveset, sőt soha nem is foglalkodtak, arról csak nem megvetőleg és oly könnyü szerrel beszéllnek, mintha azt tökélletesen értenék, és magokat a' filozofálásra, és Filozofiáróli itélettételre, alkalmasoknak képzelik. Valóban csudálatos dolog! Mind a' mellett, hogy minden ember bir valamely észbeli tehetséggel felteszszük, hogy más tudományokat, hogy azokat tudhassa 's megitélhesse, szorgalmason tanulni kellett; mind a' mellett is, hogy az embernek kezei vannak, 's ezekben természeti erő, készség és ösztön létez a' munkásságra, felteszszük, hogy akárkinek is a' folytatandó mesterséget már előre tanulni és gyakorolni kellett, mint a' költő mesterség' mestere is mondja:

Qui cupit optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit.
— — — — Qui Pythia cantat
Tibicen didicit prius extimuitque magistrum.

Csak az egy Filozofiáról tartják némelyek, hogy azt ösztönileg is maga magától minden ember tudhatja, hogy arra majd semmi tanítás, tanulás és igyekezet nem kivántatik. Már pedig, ha a' világon valamely tudományra és mesterségre, bizony a' Filozofiára nézve a' *didicit prius* mulhatlan feltétel, *conditio sine qua non*. De az ily embereknek ezen bal vélekedéséből és magokról kevélyen értéséből is megtetszik, hogy a' Filozofia egy minden embereket közönségesen érdeklő tudomány, nem olyan, mint a' több, különösön mint az úgy nevezett *kenyértudományok* és *mesterségek*, melyeket jó ugyan tudni akár kinek is, de a' szakmány' emberein kivül mások, ha nem tudnak is, nem szégyenlik. A' Filozofiából minden valamire való ember részesülni, 's ahoz valamennyire értőnek láttatni kiván, azt legalább, hogy annak egészen hijjával van átalja megvallani. Azért, mind a' mellett is, hogy született filozofusok vagyunk, lássuk, mi a' filozofálás, és tanuljunk filozofálni.

3. §. *Filozofálás' fogalma.*

Két világot ismerünk, vagy szerényebben mondva, a' mi minden esetre igaz, két világ' isméretére törekedünk 's kell töreked-

nünk. Egyik a' külső, a' térben és időben mútatkozó világ, mely a' külső érzékek' tárgya, másik a' belső, a' csupán időben jelenkező világ, mely a' belső érzék tárgya. Az ember nem csak magán kivül és maga körül, a' térben 's időben fekvő, vagy inkább mozgó külvilágban, érzelhet, a' midőn lát, hall, szagol, ízelit és tapint; hanem, mint filozofáló, önmagába, a' belső világba, az időben egymás után következő tünemények' és ezeknek okaik' és feltételeik' világába is betekinthet. Mi szerint *a' filozofálás az emberi léleknek magába behajlása, magára figyelése, oly czélból, hogy magát megismérje megértse, és ez által magában 's magával egységre 's békére jusson.*

Béhajol a' lélek magába, midőn minden külső érzéki tárgyaktól elvonulva, gondolataival mintegy a' maga belső szentek szentjébe betér.

Magára figyel a' lélek, midőn ezt a' belsőt czél szerint vi'sgálja 's magát szemlélődése' vagy észlelése' közvetlen tárgyává teszi.

Magát megismeri a' lélek, midőn minden munkás tehetségét helyesen méri, vagy annak töryényeit, határait és czélját felfogni tudja.

Magát megérti a' lélek, midőn elmélkedésében akármely legközelebbi felelettel meg nem elégedve, a' dolgok' méjjén fekvő okainak és miveinek nyomoson végire kiván járni, és minden gondolatairól és cselekedeteiről okos és teljes megyőződésbőli számat tudadni.

Végre magában 's magával egységre jut a' lélek, midőn belsőképpen érzi és tudja, hogy minden munkásságában 's mivelőségében általános egyezés van, melynél fogva az rendeltetésének tökéletesen is megfelel.

Az első pont tehát, melytől függ a' filozofálás, a' *magába behajlás* és *magára figyelés*, második a' *maga megismerés* és *megértés*, harmadik a' *magávali egységre 's békére jutás.*

Az első pont a' másodikhoz, 's ezzel együtt a' harmadikhoz úgy van, mint eszköz a' czélhoz.

Ezen magába behajlás, magára figyelés által a' lélek' eredeti képe mintegy levétetik, vagy lemásoltatik; a' honnan származik a' lélek' erdeti tehetségei', törvényei' és határai ismérete, vagy a' Filozofia.

Innen következik a' Filozofiának ezen előleges meghatárzása:

A' Filozofia a' lélek maga megismérésének és értésének, és az ő gondoló 's akaró tehetségéhez képest, önmagában 's magávali egységre 's békére jutásának tudománya, létesitve a' magába behajlás és magára figyelés által.

Vagy másképpen:

A' Filozofia a' legméjjebb meggyőződési okokbóli tudomány a' belső életvilágról, élet szabadságról és élet czélarányosságról.

4. §. *Ellenvetések a' Filozofálás' fogalma ellen.*

Nem foghatni-meg semmiképpen, miként hajol-be a' lélek magába, miként fi-

gyel magára, hogy ez által magát megismérje és megértse.

Igaz, hogy arról, miként hajol-bé a' lélek magába, miként figyel magára, hogy ez által magát megismérje és megértse, vagy egyáltaljában arról: *miként esik vagy menyen véghez a' filozofálás:* semmi nyilvános útmútatást nem lehet adni. Mert a' filozofálást, valamint a' rajz, hang és költés mesterségeket is, nem lehet csupa szók és szabályok által megtanitni, sem csupa követés és majmolás által megtanulni. Nem mert az, nem az adatott tárgyak' közvetlen észrevétele, nem is azoknak, mások' részéről, csupa közlése által származik az elmében, hanem oly isméretek' előhozásában és származtatásában áll, melyek erdetiek, és a' lélek' belső életéből és tudásából, a' legtisztább önmivelés által, merittetnek. Mindazáltal a' filozofálás' eredménye, a' Filozofia, mint éppen más tudományok, lehet tanitás' és tanulás' tárgya. Annyit mondhatni még is, hogy a' filozofálás' sikerreli gyakorlására természeti jó tehetség, gyakran megujjitott elmélkedés, nem különben minden testi 's lelki szenvedélyek', erős érzések' és indulatok' árjától szabad elmeállapot, és a' megtalált igazság' elfogadására kész egyenes akarat, jó és tisztaszivüség kivántatik.

Egyébaránt azt sem tagadhatni, hogy az oly emberek, kik a' dolgok' okairól 's valóságáróli elmélkedésre természet szerint hajlandók, sokkal alkalmasbak a' filozofálásra azoknál, kik a' külső észrevételek' tételére és tapasztalások' gyüjtésére különösön te-

remvék, 's annál fogva inkább szeretik a' cselekvő élet' czéljaira befolyni és így tettlegesen mívelni.

Jegyzés. A' gondolás és ismerésbeli, az akarás és cselekvésbeli önlelkisedés egymást költsönösön segítik és áthatják. Ha rosz a' szív, roszul a' fő is, ha javul a' szív, javul a' fő is; ha roszul a' fő, roszul a' szív is; ha javul a' fő, javul a' szív is. Az alaposan világos, tiszta gondolkodásu, igazságról meggyözödött és maga felől bizonyos ember belölről is könnyebben lesz szabad és lelki erős, e' szerint jó; és az eredeti szabadságból jó ember belölről is bizonyosb lesz maga felől, 's e' szerint az igaz és nemes életvilágosságra könnyebben is eljutand. Mert tulajdonképpen nincs semmi akarás, következőleg cselekvés sincs gondolás nélkül; nincs semmi gondolás, következőleg ismerés sincs, akarás nélkül. Az akarás' jó vagy rosz minősége a' gondolásra, és a' gondolás' helyessége vagy helytelensége az akarásra befoly. Természetünk ellen van, hogy gondolkodva más elveket kövessünk, mint gyakorlólag, és megforditva gyakorlólag másokat, mint gondolkodva. A' jó ember az igazságra nézve különös befogadhatósággal bir, mert ő szereti, a' gonosz ellenben idegen és elhajlott az igaztól, mert ő gyülöli, a' világosságot; és mivel, magát az igaz elött bezárta, tehát belsőképpen sem lehet igaz, 's az ő lelke felett mély homály borong. Az akarat' hamis és félszeg intézetjei a' gondolásban is hamisságot és féloldaluságot szülnek. Jobbá lenni, annyit tesz, mint igazulni; megforditva: az igazán gondolkodó és ismerő ember is jobb lesz.

5. §. *Folytatás.*

A' léleknek ezen maga megismerés és megértés végett 's a' t. *magába behajlása, magára figyelése nem is egyéb, mint csupa titokkorság* (mysticismus).

Igaz, hogy a' filozofálás a' magunk szemlélésének egy oly neme, mely az emberi lé-

lek' legméjjebb rejtékeibe kiván behatni; a' honnan a' filozofia sokszor amaz égyiptomi titokteljes Istenség — *Isis*' szent fátyolát ölti magára, kinek temploma' homlokán vagy oszlopán ily felírat vólt: *Én vagyok, a' mi vólt, van, és lesz, az én fátyolomat soha egy halandó is fel nem fedezte.* De még is más a' filozofusi, más a' titokkorsági maga szemlélés. Mert noha a' magára behajlás és figyelés a' filozofusnak legfőbb, de még sem egyedüli foglalatossága. Nékie a' belső mellett a' külsőt sem lehet és nem is kell egészen elfelejteni; különben könnyen megeshetik, mi sokakon valóban meg is esett, hogy, mint rajoskodó, a' tudományok' istennéje helyett, csak a' bomlott agyszövetek' felhőjét ölelné. Az igaz filozofus hideg megfontolással, bizonyos és változhatlan törvények szerint, mivel, és miveléséről magának 's másoknak is tud számolni. Ő ugyan magába béhajol, de nem süjjed-el, mint egy egészen vi'sgáló lélekké válik, de nem olvad szélyel, magában lakik és mulat, de nem rejtezik-el. Az ő homályos, zavaros és határzatlan önérzését világos, tiszta és határzott öntudásra, és belső világosságra igyekezik emelni. A' titokkorságos ellenben, min! egy látnok, (visionarius) csak nem kirekesztőleg azzal foglalkodik, a' mi homályos. Ő az öntudásnak azon körén, melyben csupán a' képzelem uralkodik, melyen csupa érzés' köde és gözze felleng, feljül nem emelkedik; a' honnan rendetlenül költ és kohol, és gondolatait áthatatlan setétbe boritja. Éppen azért a' titokkorság nem csak

hibás, de nagyon veszedelmes elmeállapot is. Mert az embernek, mint embernek, még inkább mint filozofusnak, az érzelgő képzés' körén kivül kell menni, az ész' világos és tiszta vidékeibe; mivel különben a' helyett, hogy józanon 's ébren gondolkodnék, mindég csak jelenéseket lát, és álmokat álmodik; következőleg az ő magasb kifejtődésében egészen hátra marad; söt a' titokkorság, ha az, mint rendszerint szokott lenni, a' kényszerintes vallással és hitkorsággal öszveszövetkezik, az embert könnyen vakbuzgóvá, vadszentté, embergyülölővé és üldözővé is teszi, és így a' polgári rendet, csendet és bátorságot is egészen felforditja.

6. §. *Folytatás.*

A' léleknek ezen magába behajlása, magára figyelése nem is annyiban filozofálási, mint inkább csak valamely erénygyakorlási eszköz (medium asceticum).

Igaz, hogy távolról és közvetősen az is, de közelebbről és közvetlenül nem az, hanem valami egyéb és több annál. Mert itt a' magába behajlásnak, magára figyelésnek az a' czélja, hogy az által filozofiai magaisméret szereztessék arról: *Mi és mily az ember erdetileg egy általjában?* Ez az isméret tehát egészen vi'sgálódó vagy elméleti, még pedig tudós vagy tudományos, az az, alapos vagy gyökeres isméret, és feljebb áll azon erkölcsi maga isméretnél, melyet az *Erénygyakorlásban* (ascetica), a' szív' és akarat' jobbitására és nemesitésére, eszközül ajánl, 's melynek czélja, hogy az által tudás

szereztessék arról: *Mi és mily az ember tapasztalásiképpen erényes tekintetben?* Így tehát a' filozofiai magaisméret az erkölcsi magaismeretnek szükséges vezére és feltétele. Mert amaz mintegy lelke és központja minden több isméreteknek, 's e' szerint az erkölcsi magaisméretnek is, mely éppen azért az erénygyakorlásnak legfőbb eszköze.

7. §. *Folytatás.*

A' léleknek ezen magára behajlás' és figyelés' útjáni maga megismerésre törekedése nem is lehetséges. Mert annak, ki magát meg akarja ismerni, mindenek előtt a' maga ismerő tehetségét, mint ismeretszerző eszközt, kell egyáltaljában megismerni. De azt, ha magát minden külsőtől elvonta és csupán a' belsőre hajolt vissza, mi által ismérheti-meg másképpen, hanem csak tulajdon ismerő tehetsége által? Így tehát azt, a' mit nem ismér, éppen az által akarja megismerni, a' mit nem ismer. Ismérni akarni pedig, mi előtt az ember ismérne, éppen annyit teszen, és oly sültelenség, mint úszni tanulni vagy akarni, mi előtt az ember vízbe merne menni.

Hogy a' filozofus magát csak maga által ismerheti-meg, az ugyan gondolati keringés vagy körbeforgás (circulus), de oly természetes és szükséges keringés, melyből világkezdettől világvégig sem szabadulhat-ki, 's éppen azért nincs is benne semmi különös ellenkezés. Mert noha magát teszi magának isméret tárgyul, de ismérni magából csak ki nem költözhetik, vagy magát magán kivül nem

hagyhatja; noha az ő tulajdon mívelősége' törvényeit akarja kikeresni, de ezen keresésben is ama törvényeken kivül másokat csak nem követhet. Ugyan is a' ki magát nem maga, hanem valami magán kivüli egyéb által akarná megismerni, az, mivel az ember mind magát, mind magán kivül egyebet is csak maga által ismérhet-meg, sem magát, sem magán kivül egyebet meg nem ismérhetne. Hogy pedig a filozofus azt, a' mit nem ismér, éppen az által akarja megismerni, a' mit nem ismér: abban semmi különös ellenkezés nincsen; mert csak ugyan, magát ismérendő ismér már közvetlenül magában 's magáról valamely pontot, melyből kiindul, 's ezen közvetlen erdeti isméret által, mint egy hódoltató a' maga foglalmányát vagy győzeményét (provincia), hovatovább szélesebbre terjeszti. A' filozofus éppen az által lesz filozofussá, hogy a' köz öntudás' állapotjából, melyben törvények szerint mivel ugyan, de azokat nem ismeri, szabad figyelés által, valamely magasb állapotba emelkedik, a' honnan szemléli mintegy a' maga mivelőségét es annak törvényeit, és ily módon, a' tehetség' és akarat' minőségéhez képest, szerzi a' teljesb vagy hijánosb filozofiai isméretet.

8. §. *Folytatás.*

A' maga megismerésre a' magába behajlásnál és magára figyelésnél természettel 's okossággal egyezöbb, tehát jobb mód és eszköz lenne az, hogy az ember a' maga figyelmét forditsa elébb a' külső dolgok' megismerésére, és a' filozofáló okos-

ság és minden emberi kifejtődés, a' Filozofia 's emberiség' historiája' bizonyitása és a' mindennapi tapasztalás szerint, éppen ezt azt útat követte 's követi még ma is.

Igaz, hogy elébb vonja magára a' figyelmet a' külső mint a' belső, és a' legrégibb költők, *Homerus*, He'siodus 's a' t., az első görög bölcsek és joniai filozofusok is, *Thales*, *Anaximander*, *Anaximenes*, *Hermotimus*, *Anaxagoras*, *Pherecydes* 's a' t. nem annyiban önmagokról elmélkedtek, mint az égről, földről és azokban levőkről, egyszóval a' nagy természetről és mindenségről, és arról, a' mi nélkül sem világot sem önmagokat nem gondolhatták, t. i. az Istenről, mint első és utolsó teremtő és törvényhozó okról, a' hannan származott a' *cosmogonia* és *theogonia;* és valójában a' filozofáló okosság csak későbbre *Sokrátes* alatt, kezdett magára, mint a' szemlélődés' igazi tárgyára, visza térni, hogy a' maga czélját, törvényeit és az emberi rendeltetést kinyomozza és megismérje. És a' filozofáló okosságnak ezen menetele nagyon természetes is. Mert csak a' testi világ' szemlélése nyitja-fel a' lelki világot; csak az érzékekbe ötlő tárgyak izgatják-fel a' lélek' szikráit. A' lélek gondolatainak súgárai addig nem igazittathatnak visza az öntudásba, a' minden érzések, gondolatok' és törekedések' központja' felvilágitására, mig a' külső tárgyakban mintegy meg nem töretnek és nem gyakoroltatnak. A' természet is az embert oly állapotba helyzi, melyben ő bizonyos törvények szerint mivel ugyan, de eleintén azon törvények' méjj és

magoss vi'sgálásával magát nem foglalja, nem is foglalhatja, hanem megelégszik a' külvilág' annyi isméretével, mennyit az érzékek szolgáltatnak, és az élet' első és sürgető szükségei, az ő fennállhatására, megkivánnak.

Mindazáltal a' szükségesképpen egységre törekedő okosság nem nyugszik-meg csak abban, hogy valamit a' csupa természeti érzékiség' 's értelmiség' útján, mintegy ösztönileg, igaznak tartson; hanem mindenképpen tudni kivánja azt is, miért igaz az, és mindenekről, a' mik csak őtet érdekelhetik, a' lélek' méjjségéből hallató felelet által kiván meggyőződni. Azért ama magasb természetével ellenkező ingó tudás állapotjában meg nem marad, hanem, részleges isméretei' kiegészítése igazitása 's igazzátétele végett, mulhatlanul okfőket keres és felsőbb allapotba teszi magát. Ide pedig nem egyszerre jut-el, hanem csak sok szerencsés és szerencsétlen próbatételek, hágások és esések után. A' világ' minden részeiből, állatok', növények' és ásványok' országából, égiekről és földiekről halomra gyüjti az isméreteket, de belső élet' rend és világ nélküli halomra. Csak későre veszi észre, hogy az igaz isméret' kezdete és vége csak benne van, hogy nékie mindenekelőtt magába kell behajolni, magára kell figyelni, egyszóval, hogy magát megismérje és megértse, filozofálnia kell.

9. §. *Filozofálás' közelebbi 's távolabbi czélja.*

A' filozofálásnak első vagy közelebbi, tehát közvetlen, czélja a' maga megismerés

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 36 von 280

és megértés. De mivel a' minden dolgok' okát 's czélját kérdő okosságnak még fennmarad e' kérdése: *Miért kell magamat megismérnem és értenem?* innen lenni kell valamely utolsó vagy távolabbi, tehát közvetős, czélnak is, mely az okosságot egészen kielégitse, 's melyre nézve a' maga isméret 's értés csak egy eszköz.

Ez a' czél pedig nem lehet egyéb, hanem a' magában 's magávali egységre jutás, a' gondolás és ismerésbeli akarás és cselekvésbeli általános egyezés, vagy más szóval: *minden bennünk 's általunki mivelésnek tulajdon rendelletésünkre arányzott tökélletessége.* Ezen egységre, egyezésre és tökéletességre törekedik az okosság, következőleg az igaz filozofus és filozofáló is, mely törerekedés őtet legvidámabb öntudással 's szívében egy menyország' érzésével és jutalmával is bóldogitja.

10. §. *A' magában 's magávali egységre jutás' két módja.*

Az ember, mint a' természet' gyermeke, eleintén annak kezén tanul járni, mint legelső tanitójától, attól engedi magát vezéreltetni, és sem magáról, sem a' kivüli tárgyakról sokat nem vi'sgálódik. Annyi tudást és isméretet, mennyire mulhatlan szüksége van, szerezhet a' természeti józan értelem 's ép érzékek által; akaratja — 's cselekedeteire nézve pedig hall szivében egy most szeliden intő, majd keményen dörgő szózatot, hallja a' legtökéletesb okosság' ama még csupán meszsziről sajditott, de nem ismért

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 37 von 280

lény' szavának gyengébb vagy erősb viszhangját, 's ez nékie elegendő törvényül szolgál.

De amaz, az örök lénytől a' véges emberi természetbe óltott, végetlen kifejtődés' ösztönének felserkenésével, felserken az emberben a' tulajdon mivelőség' hatalmas ösztöne is. Igaz, hogy akkor sem szakaszthatja-el magát ama nagy és közönséges anya természettől, sem azzal ellenkezésbe nem jöhet; de minthogy ő a' létel' lelkiségére 's szabadságára törekedik, és nékie lelkivé 's szabaddá is kell lennie: innen annak anyai hatalma és gyámsága alól magát felmenti, 's mint teljes koru, maga kezd magának alakitója és mivelője lenni. Azonban nem tudván előre, mit 's mennyit tegyen, a' különféle, sőt ellenkező észrevételek' és tapasztalások' szövevényében tévellyeg, mint vándor a' pusztában; a' bizonytalan és ki-nem elégitő ismeretek' fuvalmitól ingattatik, mint hajlongó nádszál a' szelektől; midőn csendes révpartot keresne, hajótörést szenved; látja a' czélt 's közelről kergeti, de gyenge levén önvilága, megint eltéveszti. Hijában keresi az önéletet 's igaz megelégedést az ő vélekedései' sokságában melyek a' kétségektől feldulatnak, 's nékie csak annyit használnak, mint a' fösvénynek a' gazdagság, mely mellett szinte éhel hal.

Magnas inter opes inops.
Quo plus sunt potae plus sitiuntur aquae.

Tantalus a labris sitiens fugientia captat
Flumina. —

Mi természetesb már, mint az, hogy ily lelkileg kedvetlen és epekedő állapotjából kivánjon kihatolni, 's hogy, a' szomoru gőzkörnyéket maga alatt hagyván, igyekezzék feljutni a' tiszta világosság' szent hegyére, a' honnan minden őtet illető dolgokat szabadon szemlélhessen, és a' belső világbani zürzavart elrendelje, hogy, mint a' teremtés' kezdetében, világosság legyen a' setétségben. Nincs más mód. Magába kell behajolni, magára kell figyelni, hogy e' belső tükörben magát meglássa, megismerje és megértse. Meg kell ismerni minden erdeti tehetségeit, és azok' kifejtődésének törvényeit, mivelőségének feltételeit és határait, sőt tudnia kell az ő egész és általános rendeltetését, hogy mindeneket erre intézzen, és így magában 's magával egységre jusson. Egy szóval nékie, hogy a' kis világban napvilág légyen, hogy ő gondolkodva és akarva magával egyezésben éljen, szükségesképpen filozofálnia kell.

11. §. *Filozofálásra megkivántató tulajdonságok.*

Minthogy a' filozofálás nem kecsegtető gyönyörjáték, sem érzelgés, sem andalgás, nem könnyü, hanem komoly munka: innen *az, eröteljes iparkodást, a' lelki élet' egész erejét kivánja.* A' léleknek az ő igazság, szabadság és világosságra törekedésében szükségesképpen sok nehézségekkel kell küszködni. A' Filozofia az irásokban, könyvekben és alkotmányokban nem élve, hanem halva találtatik, és csak tulajdon élő elmél-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 39 von 280

kedés által elvenítetik-meg; a' gond és fáradság által, belső feszülések, lelki erölködések és törődések köztt, a' gondoló erő' belső és elrejtett vidékében, születik és létez. Nem juthat ahoz senki ingyen és könnyü szerrel. Nem nyeri azt senki születés, rang, gazdagság, aranykeresztek, czímerek, rendek és pántlikák mellé toldalékul. A' királyok és fejedelmek, a' kit tetszik, aranysarkantyus és aranygyapjas vitézzé 's a' t. üthetik, az erköltsi nemtelent is, bizonytalan ajánlásokra, megnemesithetik; magok a' tudósok is, az isteni tudományt sokszor áruba botsátva, a' többet igérőt filozofia tanárrá sat. nevezhetik, borostyánnal ékesithetik, tudományos és másféle lapokban elhiresithetik, de senkit is filozofussá nem tehetnek. Nem! ezen isteni és emberi dolgokról tanító dicső tudományra nem lehet tulajdonképpen senkit is megtanitni, nem lelehet azt csupán szenvedöleg megtanulni, nem! hanem minden embernek mintegy magától kell kigondolni, a' megtanitottat és megtanultat, hogy ez élő és érthető légyen, a' tulajdon főben elébb egészen széljel kell szedni, aztán ùjból kell öszverakni, és mintegy ujonnan teremteni. Azt mondja egy régi költemény, hogy Jupiter sok ideig terhes főfájást szenvedvén, kérte *Vulkánust*, hogy gondtól, gondolattól feszült fejét egy pörölyel ütné-meg; megüté a' Tüzisten, 's csak így pattanhatott-ki, meghasadt homlokából, *Minerva*, a' bölcsesség Istennéje. Így küszködve fejlik-ki az életben és tudományban is minden igaz és jó.

A' filozofálás' sikerülésére megkivántatik továbbá *az alapos világosodás' és szabadság' szükségének eleven érzése.* Mert az ember a' kivülröli felvételek és vélekedések által ki nem elégittethetik; a' csupa magánkivüli életvezetésekbe nem bízhatik, nem! nékie valamely lelki élet önfelállóságra kell törekednie. Ez a' szükség' érzése felserkenhet az emberben vagy magától, vagy idegen külső izgatások által, melyeknek különbségéhez képest, különböző emberekben; a' filozofálásnak különböző kezdéspontjai is vannak.

Szükséges, hogy az elme és szív minden elfogultságoktól ment légyen. Ne engedje magát a' filozofáló semmi szenvedélyes törekedés, semmi érzés, tekintet, tudomány, alkotmány, pártra hajlás 's a' t. által előre elfoglaltatni, megzavartatni. Mert csak így lesz alkalmas a' csendes eszmélésre, és szabad lélekmozgása, csak így találandja meg magát világosan és bizonyoson önmagában, és az élet' mindenféle illetvényjeiben, csak így jutand-el igaz önértelmesedésre, egyszóval így lesz szerencsés a' filozofálásban.

Szükséges, hogy az ember az igazságot legnagyobb egyenességgel, erős és állhatatos törekedéssel és csupán magáért keresse, megtalálván pedig, mindenek felett és feltétetlenül szeresse. Sikeretlenül filozofál, a' ki kényelmességből, kevélységből és fattyu szégyenből vakmerően a' mellett áll és azzal tart, a' mit egyszer állitott. Mi légyen igaz, azt soha nem kell előre megha-

tározni. Nem kell semmit is igaznak tartani, csak azért, hogy az, az ember' feltett czéljaival és kivánságaival egyezik, 's hogy az nékie boldogságot 's megnyugvást igér, mert az ily érdekböli igaznak tartás többire csal, és nyugtalansággal fizet. Egy általjában nem jár igaz úton a' filozofálásban, a' ki az igazság' keresésére, annak szüksége' érzésén kivül, valamely más szükségből indul-ki. Abban pedig akárki is bizonyos lehet, hogy az, a' mi igaz, végtire, midön t. i. az ember valóban magához jön, megnyugvást és teljes lélekcsendet is szerez. Az igazság' érdekének, minden más érdekektől, mennyen és földen, függetlennek kell lenni; az minden haszonra tekintetet kirekeszt. Annak, a' ki az igazságra valóban törekedik, nem kell sem magára, sem másokra, sem a' következésekre nézni. Valjon az igazság nékünk, a' szónak szokott jelentésében, hasznos-é vagy káros, valyon az a' mások' nézeteivel, érdekeivel egyezik-é vagy nem? mind ez az igazság' lelkes barátját legkevesbé sem bùsitja. Magoss, felséges és az igazsághoz, mintegy istenséghez, csupán méltó, de mulhatlan, kivánság ez! Mert az igazság csak az ő egyenes lelkü barátjához tér-bé, őtet isteni hatalmával állandóul boldogítandó. Annak, ki azt csupa tetszetes czéljaira használásért keresi, kedvetlenül hátat fordit, vagy csak árnyékát mútatja. Csak szük szivü, korlátolt fejü, vagy éppen rosz emberek igyekezhetnek azon, hogy másokat az igazságra törekedéstől elrettentsenek, vagy akármi módon is elfogjanak. Vaj-

ha minden ember teljes szívből igyekeznék tul tenni magát azon balitéleteken, melyek a' világban uralkodnak. Mily tökélletes és bóldog lenne a' világ, ha az emberekben az igazságra törekedés közönséges lenne!

Szükséges a' filozofálásban a' szerénység. Senki ne vélje, hogy mihelyt akar, legottan filozofussá lehet. Az efféle kevélység 's nagyralátás elhiteti az emberrel, hogy eleget sőt mindent tud; mi szerint azt, a' mit hirtelen által nem láthat, oly dolognak tartja, melyet egyáltaljában nem lehet, nem is kell tudni; a' mi az igaz előmenetelnek halála. Senki ne vélje, hogy ő tulajdonképpen mind azt, a' mit a' Filozofia tanithat, már magában is jobban tudhatja, vagy az úgy nevezett köz érzés, értelem és józan okosság, vagy valamely különös természeti ajándék, vagy tán még az Isten' rendkivüli kegyelme által. Az efféle elme állapotok elzárják az embert a' Filozofiától. Mert igaz világosság és szabadságra csak az juthat-el, ki azt, mint a' léleknek igaz táplálékát, ételét és italát, minden egyebek felett, éhezi és szomjuhozza, ki arra, mejj lelki szükség' érzésétől ragadtatik. De a' szerénység nem csak feltétele a' szerencsés, hanem következése is az igaz filozofálásnak, és tulajdona az igaz filozofusnak. Mert a' filozofálásban hová tovább mind inkább megisméri, bogy az ő törekedése még a' czéltól igen messze; hogy mind az, a' mit tud és tudhat, ahoz, a' mit nem tud és nem tudhat, csak úgy van, mint az egység a' számok' örökkévalóságához. A' honnan többire inkább még

önbátorítás, mint szerényitès nélkül szükölködik.

Innen szükséges a' magához bizodalom. E' nélkül az ember, mint lelki erejében már előre megbénitott, semmi előmenetelt nem remélhet. Ez a' bizodalom füz szárnyakat a' filozofálónak, az észképek' vagy eszmék' országába felemelkedni; midőn elenben amaz eredeti lélekből származott emberi lélekbe, vagy okosságba való bizodalmatlanság gyökerestől kiírt minden meggyőződést. Ily állapotban az emberre nézve nincs többé semmi igazság, semmi jó, semmi szent, és minden érzékfeletti nemesb és erkölcsi világ kihalt. Valójában pedig nem is teheti az ember, hogy az okosságról egészen lemondjon, ha szinte akarna is. Ezt csak akkor tehetné, mikor a' csupa történetből ráragadott bizonytalan tanitmányok' tanitványává, és balvélekedések' rabjává válnék, mikor a' maga lényjét egészen mintegy magán kivül kerülné, vagy a' mi szinte mindegy, mikor megtébolyodnék.

Szükséges a' komoly és hoszas kitartás. Az embernek minden ereje' öszveszedésével kell filozofálni, 's nem kell megszűnni, ha szinte léptenként újabb nehézségek állnak is elő, ha szinte a' czél a' láthatárról hova tovább mind messzebb távozzik is. Várni, türni kell, nem kell minden lépten nyomon új találmányokat és hódolmányokat kivánni, nem kell az embernek magát mintegy megelőzni, hogy az újság kivánás, tudásonkapás a' lassan fontoló okosságnak elei-

be siessen. Az igazság keresésben lankadó törekedésnek az élet' méjjségéből, a' lélek' erdeti szükségérzéséből, kell mindég újra születni. A' filozofálásra, hogy az állandó elömenetelt, és magában igaz jutalmat találjon, eszes és tartós, és a' lélek' örök tüzéből vétetett, újabb meg újabb lelkesedés kivántatik.

12. §. *Filozofálás' akadályai.*

A' ki az emlitett tulajdonokkal birva, törekedik a' filozofálásban az igazságra és szabadságra, annak akadályait és nehézségeit is könnyen meggyőzheti.

Ezek pedig főleg az ember' tulajdon testiségéből és érzékiségéből származnak. Innen van az a' belső tunyaság, mely, mint nehézség' ónereje, a' lelket a' durva setét anyagba levonva tartja; innen van az úgy nevezett közérzés, tapasztalási értelem, és józan okossággali megelégedés, mely szerint t. i. az ember arról, a' mit érzeményesen vett észre, látott, hallott 's a' t. arról, a' mi közönséges becsben tartatik, ha szinte magában véve éppen nem szükséges és közönséges becsű is, minden egyebekre oly könnyen és széles karimával következtet; innen van a' gondalatok' határozatlansága és szétszortsága, melyek minden logikai rend nélkül, a' képzetek' kénytársalkodása szerint, jön-elé és mennek; innen van az érzések' és kivánságok' uralkodása, midőn az eszes gondolat, 's akaratnak kellene uralkodni; innen van a' külsőken kapás, melyekhez a' testi ember egyébaránt is sokkal inkább sze-

reti ragaszkodni, mint a' belső élet' állás-pontját kikeresni és megtartani.

Ezen érzéki tunyasággal az énkorság vagy önzés (egoismus) egyesülvén még inkább elhajlik az ember a' filozofálásban az igazságtól. Mert ez az ő megitélései' és törekedései' álláspontját, az élet' igaz közepéből, csak az ő különös személyébe teszi által, a' miért haszinte nem is mindig, de mikor anyagasan érdekeltetik, hamisan és felszegen itél, és törekedik. Midőn pedig az emberben az önzés úgy elhatalmozik, hogy az okosságtól megismért igazság és törvényesség ellen, még valamely belső mesterséges ellentételt is támaszt, és őtet egy oly álbölcsé (sophista) teszi, kinek egész gondoló ereje a' testi kivánságok' és hajlandóságok' szolgálatjába szegődött: akkor bizonyára, az ember a' Filozofia' élet vidékéből merőben számkivetve van.

E' szerint az álbölcsesség, mely magát az okosság' eszméitől vagy észképeitől elszakasztotta, és a' testiséggel és ravaszkodó önhaszonzással párosodott, legfacsarosb gáncsokat vethet a' filozofálás' eleibe. Mert ez az ő önkényileg alakitott fogalmaival, 's ezekből mesterséggel szött font itéletei' 's okoskodásai' élével, szét vagdalja azt is, a' mit csak megkellene különböztetni, szőrszált hasogat ott is, a' hol semmi helyes különbséget nem lehet tenni, okokat feszeget ott is, a' hol minden nyilvánlik, a' sima kákán is göcsöket keres, és a' helyett, hogy világitna, szemfény vesztéseivel vakit 's ámit. E' miatt az ember' belső életismérete már előre

lehetlenné tétetik, mert ekkor a' törvény, a' létel' élő törvénye, nem az emberi természet' belső valóságából és erdeti szükségéből vétetik, hanem csak az érzékiségtől elfogult értelem, és ennek, minden igazra, jóra és tökéletésre való ipart tikkasztó, és minden buzgóbb feltörekedést leverő érzéketlen és lelketlen haszonszámitgatása teszi a' törvényt. Így származnak oly fogalmak, rendszabások, okfők, czélok és törvények, melyek nem az élet' és öntudás' erdeti belölröli rendelkezés módjai, hanem csalfa behálózott útak, kigyói tekervények, melyek az életet kivülről akarják megkötni és bebonyolitni.

Innen származik az *alakkórság* (formalismus) is, mely a' tudomány' mesterségei készületét, öltözetét, fegyverszavait és mesterkifejezéseit (termini technici) a' tudomány helyett veszi 's adja, valamint a' *rendszer* vagy *alkotmánykórság* is, mely a' gondolatokat, bár mily hijjánosok légyenek is, belső értelökre, mint teljesen végzett egészet, berekeszteni töprénkedik; innen származik az *oskalai* (scholasticus) és *szakadéki* (sectarius) *szük és száraz lélek*, mely valamely tanitás' és tudomány' alakjához lelketlenül ragaszkodik.

Nyilvános ebből, hogy a' csupán magára vett, vagy az okosság' törvény-hatóságából idegen kényhatalom' szolgálatjába állott értelmességnek eme tulajdonságai és következései teljességgel nem egyeznek-meg azon erdeti szabad lélekmozgással, melyben áll a' filozofálás' természete és valósága.

13. §. *Folytatás.*

Csekélyebbek azon akadályok, melyek némely gyakran utánzott, és lassanként elterjedt szóllásmódokban, szinte vádalakokban, fejeztetnek-ki de nem kevésbé tisztátalan forrásból erednek. Azt mondják:

A' természet' belsője az ember előtt el van rejtve, 's rejtve is marad örökre; a' dolgokat az ő valóságok vagy lényegök szerint megismérni egyáltaljában lehetlen, mint nagy Haller írja:

In's Innere der Natur dringt kein erschaffener Geist,
Zu glücklich, wenn sie nur ihre äussere Schale weist.

A' természet' belsőjébe teremtett lélek nem hat,
Szerencsés még, kinek az, bár külről valamit mútat.

Megfontolást érdemlő mondás, annyival inkább, ha meggondoljuk, hogy a' természetnek, ránk nézve, nincs sem belsője sem külsője, sem magja sem tokja, az egyszerre mind kettő; de valóban felette roszul és illetlenül hangzik oly emberek' szájából, kik minden nemesb életnek meghaltak, 's kik azzal, mint tunyák, csak a' méjjebb gondolkodás' fáradságát 's unalmait akarják magoktól elüzni. Mert valamire csak mehetni az ismeretben, ha van is egy pont, melyen tul nem.

Est quadam prodire tenus, si non datur ultra.

És azt is valjon, miként, mit 's mennyit tudhat az ember? csak filozofálás által tudhatni-meg.

A' Filozofia csupa szörszálhasogatás, tehát hasztalan dolog.

A' szörszálhasogatás az életet nem érdeklő dolgok vagy semmiség feletti főtörés és üres elméskedés, tehát filozofiától elfajulás; a' Flozofiának csak árnyéka, elferdült képe, és azzali alakjátékoskodás; ellenben a' Filozofia az emberi létel' és élet' fő kérdései és tárgyai' megfejtésével és ismeretével foglalkodik, azért nem csak nem hasztalan, hanem mindenek felett és mulhatlanul szükséges tudomány. Szinte hasonló ehez a' következő vádolat is:

A' Filozofia csak üres szemlélődésekből, üres elméletekből áll, eredményei is csak azok.

Igaz, hogy a' Filozofia szemlélődés, de nem valamely czél, tárgy 's foglalat nélküli, és így nem üres, hanem a' lélek' minden munkás tehetségeit és a' belső élet' szabad kinyilvánkozásait illető szemlélődés, a' világnak és életnek egy közönséges és szükséges okfők szerinti elnézése és megfogása, mely nélkül helyesen, okoson és erkölcsileg gondolni, mivelni és cselekedni soha nem lehet. A' szemlélődés tehát, ha az a' dolog' természetén épül, ha az élet' képét igazán fogja-fel, és helyesen terjeszti elő, ha annak, a' mi homályban és zavarban vagyon, megvilágositására és tisztitására törekedik: látni való, hogy az emberiségnek nem csak

semmi kárára nincsen, sőt inkább egyedül ad annak teljes értelmet, becset, méltóságot és hathatósságot. Az ily szemlélődés, mindenkeppen megérdemli, hogy azzal foglalatoskodjunk; mivel az

Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem
Cogitat —

Fényből nem füstöt, füstből is hoz-ki világot.

A' Filozofia a' foglalatosságok' folytatására nézve káros és ártalmas.

A' foglalatosságok' folytatásában, a' cselekvő élet' dolgai' 's czéljai' végrehajtásában nem a' filozofálás okoz kárt és hátramaradást - mert annak meghatárzása is, mit, mennyit, 's miképpen cselkedjünk, 's hagyjunkel, a' Filozofiához tartozik; hanem egyfelől a' restség 's hanyagság, mely kötelességeinket elmulattatja, másfelől a' tudatlanság, 's annak meg nem gondolása, hogy mindennek, mint a' vetésnek 's aratásnak, maga ideje van, 's mint a' madár a' repülésre, az ökör a' szántásra, a' ló a' futásra, a' hal az uszásra: így az ember, mint egy halandó Isten, két dolgokra, t. i. a' gondolásra és cselekvésre, teremtetett.

A' Filozofia az élet' gyönyörüségeinek ellensége. A' Filozofia tiltja és gátolja ugyan az erkölcsi okosság korlátin áttört vétkes érzékiségben gyökerező, a' testiség zavaros forrásiból folyó, a' kötelességek' hátratételével kostolt és a' testi 's lelki életet egyaránt megvesztő 's rontó gyönyörüsége-

ket, de a' testi 's lelki életet jótevőleg újitó, fris-itő, akár testi akár lelki, nemesb gyönyörüségeket éppen nem ellenzi, sőt helyesli; azonban erkölcsi czéloknak a' legkedvesb dolgokat is feláldozni, vagy a' kötelesség' szentségéért minden gyönyörüségekről, sőt a' földi életről is lemondani, kész nagylelküséget és okos önmegtagadást, vagy maga megtartóztatást, mely a' szívnek legnemesb és mennyeileg boldogító örömöket 's élvezeteket nyujt, az erkölcsi élet' fenntartása' feltétele alatt, mulhatlanul parancsolja; valamint egyáltaljában az egész Filozofia, minthogy a' gondolás és elmélkedés a' leleknek legnemesb, legfüggetlenebb és legboldogabb foglalatossága, mely által az ember Istenhez hasonló leszen, maga is a' lelki gyönyörüségeknek kimerithetlen gazdag kútfeje.

A' Filozofia káros és veszélyes az álladalomra és valásra vagy egyházra nézve is. Ezt csak a' setétseg' örállóji, a' Filozofiát ördögtalálmánynak és minden eretnekségek' forrásának tartó *Tertulliánus* ivadéki, mondhatják (l. Régi Filoz. hist. 473. old.) Az ily rágalmazók hasonlók a' fényes nap' gyalázóihoz; noha azért sem ez, sem amaz, a' lelki vagy testi világ' egén, felséges dicső menetelét, soha nem változtatja; a' rágalmazók' szavok pedig végtire üresen hangzik-el, és keménybe vágott kigyó fogaik kitörnek. Balgatagok! kik nem gondoljákmeg, hogy az állodalom és egyház, ha szinte azok az emberiség' gyermeki 's még miveletlen állapotjában, a' testi 's lelki érzések' és ösztönök' mivelése által, a' körülmé-

nyekhez képest, előlegesen (provisorie) és anyagilag valamennyire megalapittathatnak is, az ő alaki nemesb létöket 's kifejtődésöket csak a' Filozofiának köszönhetik; melyek ellen a' Filozofia, mint valóságosan újra szülöttjei, nevendékei, legfelségesb 's legérdekesb tárgyai ellen, természetesen soha is nem kel-ki. A' Filozofia csupán az oly állodalomnak mond ellent, mely, mint egy telhetlen *Minótaurus*, a' minden törvényességet és erkölcsiséget elnyelő önkénynek szüntelen csak ragadományt keres. A' Filozofia csak az oly vallás és egyháznak áll ellent, mely a' babonaság és rajoskodásnak, hitetlenség és erköltstelenségnek egyszersmind annya és léánya, mely az embereket, erkölcsi okosságok' 's szabadságok' elnyomásával, nem csak földi javaiktól, hanem mennyei kincseiktől sőt az Istentől is, megfosztja, melyekkel pedig, hogy amazokat kezére kerithesse, szüntelen bíztatta és kecsegtette. Ellenben, mint tiszta okosságtudomány, 's ennél fogva, mint az egész emberi nemzet' egyetlen eredeti törvényadója, a' törvényességet és igazságot fenntartó, és minden emberi 's polgári jogok' bátorságát eszközlő, állodalomnak, az erkölcsi tökélyt, igaz boldogságot és belső megelégedést, előmozdító vallásnak egyedüli létegesítője; úgy hogy az állodalom és vallás az ő törvényes erkölcsi létöket, 's állandó fennmaradhatásokot, csak az ő filozofiávali egyezésöktől remélhetik. A' honnan felette roszul kell ott folyni a' dolgoknak, a' hol az igazgatók és előljárók a' Filozofiának mindeneket, még az állodalom' és val-

lás' vagy egyház' tulajdon alapját, lételét és lényeget is, megvi'sgálni és megismerni kivánó törekedésétől irtóznak, és azt ravaszsággal párosult erőszak' ellenmivelései által is megakarják fojtani; mert ott az állodalom és vallás nem épülnek igaz és törvényes erkölcsi alapon, hanem csak önkényen, és annak minden lelkiséget elnyelő, és semmi elöhaladási szellemnek nem engedő, meredt alakjain.

Jegyzés. A' ki az efféle szemfényvesztő okok miatt a' Filozofiától idegenkedik és elfordul, az egyáltaljában annak soha is igaz barátja és gyakorlója nem vólt. A' ki a' Filozofiát igazán szereti, azt attól a' Filozofusok, különböző sőt ellenkező vélekedései. és az ő alkotmányaik' sokfélesége sem rettenthetik-el. El rettentik azt, a' ki csak tanulni akar, hogy tudjon és tudni láttasson ; de az élő igazságban 's igaz erkölcsiségben gyönyörködő lélek azokból még újabb ösztönt veszen,és azokat, mint az értelmi 's erkölcsi tökéletesedés' eszközeit, okos megfontolással használja.

A' filozofálásra egy idő, egy hely másnál, egy ember' állapotja másénál lehet kedvezőbb. Ha az élet' külső szükségei nagyon terhesek ; akkor a' lélek magáról és a' világról nem igen elmélkedhetik. Ha mindenfelé öntudástompaság, kábaság és erkölcsvadság uralkodik : akkor nincsen a' léleknek semmi külső ingere és segitsége a' filozofálásra. Ha a' beszéd, tanitás és irás gátoltatik, a' gondolkodás' szabadsága fogva tartatik : akkor a' filozofálás, az élet valóságos illetvényeitől és tárgyaitól elfordulva, könnyen határozatlanságot és féloldaluságot vált, vagy szörszálhasogatássá fajul-el, és érdektelen tárgyak', szúrágáshoz hasonló, vi'sgálatára adja magát. Mint a' növények setét és hideg helyeken elmetsevésznek és az élőmüszerességet csak árnyékolják, a' gyenge csirák pedig a' dúrva göröngyeken által sem jöhetnek, vagy pedig, ha, elhorgadva és elerötlenedve, magokat azokan nagy nehezen átfurják is; de már növésökben elkésve, korán elvesz-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 53 von 280

nek és elhervadnak: így a' filozofálás is, a' mostoha körülmények' fojtó légjében nyommasztva, a' természeti, polgári és erkölcsi akadályok köztt, soha magát 's tulajdon miveléseit egészben nem létegesitheti, csak hijános és félszeg létegeket hoz elő. Mindazáltal miképpen minden ember, akármily légyen is egyébaránt az ő életállapotja, erdeti lélekszabadsága szerint, kisebb nagyobb mértékben filozofálhat: úgy kivülről sincs oly nagy bárdolatlanság, nincs oly nyomás, mely minden lélek mozgást, e' szerint minden filozofálást is, egészen elfojthasson. Még a' közép századok' büntermő éjjében is támadtak lelkek, melyek, az emberiség' szomoru egén, fényes csillagokként világitva, a' rémítő égyptomihoz hasonló setétséget, ottan ottan, és valamennyire mérsékelték. A' legdurvább, legtudatlanabb századokban is egyes, olykor jeles, tudományi tünemények mútatkoznak; csak nem mindenütt és mindenkor születnek többen, kevesebben lángeszü és nagy szellemü 's jellemü férjfiak, kik méltán emberiség' diszei — 's gyönyörüségeinek neveztethetnek.

14. §. *Közönséges eredmények a' Filozofiára nézve.*

A' Filozofiában az ismérő lény, vagy alany, és az ismérni való, vagy a' tárgy, ugyanazonegy (2. §.); mert a' filozofus mindenek előtt magaisméretre törekedik, és ezt úgy nézi, mint minden más isméretek' alapját, de egyszersmind czélját is.

A' Filozofia alkalmassá teszi az embert, hogy minden meggyőzödései, 's cselekedeteiről, mind magának, mind másoknak, okos és kielégítő számot adhasson, melyet másképpen nem adhat, hanem ha magát isméri és érti.

A' Filozofia tanít az emberi meggyőződések' és cselekedetek' legelső és legutolsó okairól, vagy azon közönséges és szükséges

észképekről vagy eszmékről, melyek az emberi lélek' eredeti alkottatását és rendeltetését teszik. Éppen ezért az okosság' felséges kivánságainak tökéletesen eleget tevő okokat és észképeket nem rajtunk kivül, nem is testi vagy lelki létünk' történetes változásaiban, hanem csupán az emberiség, közönséges belső és általános természetében és lényegesen szükséges tulajdonságaiban és határozásaiban kereshetjük 's találhatjuk-fel.

A' Filozofia, akár mily sokfélék légyenek is a' filozofiai rendszerek és alkotmányok, eredetiképpen csak azonegy, miképpen egy az embernek az ő életvalósága, okok' okához illetvénye és világbani állás-pontja. Ez az egy eredeti igaz Filozofia magát minden idő szerinti különös Filozofiában, mennyiben csak ez valóságos Filozofia, mint valamely tükörben, világosabban vagy homályosabban, kimútatja; de egyikben sem a' maga erdeti tökéletes valóságában és tisztaságában. A' honnan valamely filozofus a' maga Filozofiáját bévégezheti, de soha egy sem a' Filozofiát, melynek minden egyes megjelenő Filozofiák csak teljesebb vagy hijánosabb kifejezései, és ahoz, mint czélhoz, csak inkább vagy kevesebbé közelítő útak. Sok van még hátra, 's annak is, ki évezredek mulva születik, lesz módja az időszerinti Filozofiához valami ùjat adni, vagy abból valami régit elvenni; mint hogy az emberiség' kérdésének, maga teljességébeni, értelme kimerithetlen, megfejtése véghetlen.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 55 von 280

15. §. *Filozofia' érdekei.*

Noha a' Filozofia, külső világi haszon' vagy nyereség' tekintetéből, a' több tudományok közt sokaktól, kik egy árpa szemet nem adnának egy gyöngyszemért vagy egy gyöngyszemet a' Filozofia' minden igazságaiért, sokszor legutolsó helyre tétetik: úgy tetszik mindazáltal, nem sértjük-meg azoknak méltóságát, ha azt állitjuk, hogy miképpen drágább a' lélek a' testnél, a' Filozofia is, belső becsére nézve, mind azokan messze feljül áll, és sokkal nemesebb érdekkel bir.

Mert ugyan is a' Filozofia' czélja az ember' tulajdon czélja, melynek más tudományok' czéljai, csak eszközei, 's kivánsága az, hogy az embernek az ő természetéről valamely belsőképpen szükséges, világos és tiszta tudása, és ezzel megegyező élete légyen.

Ennél fogva a' Filozofia, mely az embernek legfőbb és legbecsesb érdekét veszi tekintetbe, és az ő életének igazi érdemet szerez, semmi nemü haszonnak, foglalatosságnak és tudománynak alája nem rendeltethetik. Az az embernek valamely belső egy alakuságot, öszvehangzást és kerekséget ad, őtet önmagához szüntelen közelebb hozza, és minden külsőtől hova tovább függetlenebbé teszi. Igy az ember, magával tisztába és magához jövén, eljut az élet' igaz okához és forrásához, és magtalálja abban és abból a' maga szabadságát, törvényességét és jutalmát.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 56 von 280

16. §. *Folytatás.*

A' fennebbiek szerint tehát a' Filozofiának igazi becse kifejtve abban áll, hogy az, tulajdon természeténél fogva, legfőbb előmozditó eszköze elébb is az *értelmi mivelődés*nek, midőn a' szabad vi'sgálat' és ismeret' lelkét felkölti, az igazság' szeretetét eleveniti; ezen kivül minden más tudományoknak okfőkkel szolgál, melyekre azok épittethetnek, vagy a' melyek szerint elrendeltethetnek. Minden tudomány csak Filozofia által tudomány, ennek köszönheti tudományos jellemét, szellemét és bélyegét, és ezen tekintetben méltán mondhatni: *A' Filozofia fő tudomány, tudományok' tudománya, egy az emberi isméretek' központjában súgárzó nap, mely azoknak minden vidékeit, még azokat is, melyek a' látás' legszélsőbb határiban, a' kör legutolsó részeiben feküsznek, most erősben majd gyengébben áthatja, világitja és melegiti, úgy, hogy mint Isten nelkül világ, nap nélkül világosság, úgy Filozofia nélkül is tudományos világ és világosság nincs és nem is lehet.*

De továbbá a' Filozofia az *erkölcsi mivelődés*nek is legfőbb előmozdító eszköze, midőn megmútatja *egyfelől*, minő felséges erők és nagy tulajdonságok vannak az emberben, megmútatja *másfelől*, hogy azoknak tökéletesitése által, mivé lehet 's kelletik lennie; mi szeriut, az ő tehetségei' egyarányu kifejtésére, rendeltetése' tökéletes elérésére, legbizonyosb eszközökkel szolgál.

Ezt mivelvén a' Filozofia mind az értelemre, mind az akaratra jótevőleg foly-be,

és az emberi élet' 's mivelőség' eme két leghatósb forrásait, melyek az ő kifolyásaikban, az élet' mezején egymást sokszor ellenkező hullámokkal vágják keresztül; midőn az értelem látná a' jót, de az akarat nem követi; az akarat szeretné a' jót, de az értelem nem lálja, nem ismeri, egy nagy, közös, csendes és az örökkévalóság felé tartó folyamba egyesiti, hogy az értelem ne légyen szív nélkül, a' szív ne legyen értelem nélkül.

Igy tehát a' Filozofia, ez az *Istenség' bennünki képét hiven ábrázoló, és igazán előterjesztő*, az *Istennek az emberben a' kisvilágbani miveléséről és törvényadásáról tanitó, tudomány* (mikrokosmologia), nem egyébért kiván kerestetni és szerettetni, hanem, hogy a' mennyei igazságnak és erénynek, az okosság' itélő széke előtt, örökös hüséget esküdjünk, és ez által, 's csak ez által is, a' belső élet — világosságra és szabadságra eljussunk, és a' valódi boldogságra méltók 's alkalmasok legyünk.

Jegyzés. Filozofia nélkül, minden másféle mivelődés és tudományosság mellett is erkölcsi polgári és vallásos tudatlanság, babonaság és rajoskodás boritnácl az embervilágot; az emberi nem az észmenyiségtől megválva, a' több állatnemnél nem vólna belsőképpen vagy lelkileg elébb való és jelesebb, hanem csupán ravaszabb, álnokabb, gonoszabb, és azért mind magára mind egyebekre nézve annál ártalmasabb és veszedelmesebb. Semmi nem vólna, mi a' polgári vagy vallásos kényfőségek' szarvait letörné, mi a' szüntelen terjedő erkölcsi hydrák' és szörnyetegek' fejeit ottan ottan leszabdalná, és az emberiséget a' lelki éjszakába süjjedéstől megóvná, vagy abból kiemelné. Filozofia nélkül az emberiség Isten' képét elvesztené, és többé vissza nem nyerné.

Az, a' mi itt mondódott, a' Filozofiának nem dicsérete, mire nem szorult, hanem lényeges természete és tulajdonsága. Kell-é dicsérni a' napot és okosságot? Egyébaránt igaz az is, hogy mint a' lélek az életben test és külső dolgok nélkül soha fenn nem állhat és nem mivelhet: így a' Filozofia is más, anyagas ismé-reteket szolgáltató tudományok nélkül teljességgel el-nem-lehet. A' tudományoknak már *Cicerótól* magasztalt atyafisága szent és örökkévaló. Veszödhetnek egymással a' kevély, hiu és képzelgő tudósok, de a' valódi tudományok, mindenik azt tevén-meg maga körében, mit a' más meg nem tehet, soha nem ellenkezhetnek.

17. §. *Alapfilozofia és Alapitott Filozofiia.*

A' Filozofia, mint akármely élőmives test, szorosan öszvefüggő egészet teszen: mindazáltal, a' tudomány' tárgyában és természetében fekvő okokhoz képest, és az emberi értelem' könnyebb felfoghatásáért, el osztatik, 's el is kell, hogy osztassék több részekre; de a' melyek közül még is mindeniknek a' Filozofia' észképe kell, hogy alapul szolgáljon.

Ezek közlt legelső helyet foglal az úgy nevezett *Alapfilozofia* (philosoph fund.), mely, mint *filozofiai kezdettudomány* (archologia philos. nem archaeologia, mely régiségtudományt teszen) és *filozofiai tudománykör* (encyclopaedia philos.), egy általjában azt vi's-gálja: *Van-é és mi a' filozofiai isméret? mik annak okfejei? főfeltételei? határai? anyagja? alakja? melyek a' Filozofiának részei?* 's a' t. E' szerint az Alapfilozofia nem egyéb, mint a' *Filozofiának lehetségéről, valóságáról és szükségességéröli tudomány*, következőleg a' *Filozofia' Filozofiája*, mint egy oly értelemben, milyenben

szoktunk szólni a' *történet és mennyiségtan' Filozofiájáról.* Ezen Alapfilozofiából, mint az emberi lélek' soha egészen fel-nemfedezhető méjségeiben létező gyökerből, kinőtt tör'sök és élőfa, az életnek, az igaz', szép' és jó tudásának fája, az úgy nevezett *Alapitott* vagy *Eredett, Eredményes* Filozofia (philos. derivativa), melynek két fő ágai vannak, úgy mint: *Elméleti* és *gyakorlati Filozofia* (philos. theor. et pract.) Elméleti; a' mennyiben a' gondolásnak és ismeretnek, gyakorlati pedig, a' mennyiben az akarásnak és cselekvésnek fő törvényjei' kikeresésével foglalkozik. Maga pedig az Alapfilozofia, minthogy az, az elmélet' és gyakorlat' mivelőségei' legelső és legutolsó kezdeteit keresi-ki, részint elméleti, részint gyakorlati, de még is, éppen ezen kikeresésbeli foglalatosságáért, nagyobbára *elméleti:* Az Alapitott Filozofia egészen az Alapfilozofiától, mint egyedüli rendeszközétől vagy létegétől, (organum) függ. Ez pedig amatól csak annyiban, a' mennyiben a' tör'sök vagy gyökér függ az ágaktól, virágoktól és levelektől. Mint hogy pedig az Alapfilozofia elébb is a' filozofiai isméret' elveit keresi-ki, azután pedig azt a' módot mútatja-meg, mely szerint a' Filozofia alkotmányosan vagy rendszeresen előadathatik: innen eloszlik két fő, úgymint *elves* és *módszeres*, részekre.

ELVES RÉSZ.

18. §. *Filozofálás' kezdete.*

Cartë'sius, ama hires franczia filozofus, filozofálandó, azon igyekezett legelébb is,

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 60 von 280

hogy fejét egészen üressé tegye, 's lelkéből minden az előtt tanult 's hallott dolgokat 's vélekedéseket merőben kivessen. Azt tanitotta, hogy az embernek magából kell kiindulni, a' filozofálást magán 's magától kell kezdeni, 's kételkedni kell egyáltaljában mindenekről. Mindazáltal egy dolgot ki vett még is a' kétség alól mondván: *Nem kételkedhetik senki a' felöl, hogy ő van, mert csupán ezen kételkedés által is maga létéről meggyöződhetnék, mivel csak az kételkedhetik a' ki van, a' ki pedig nincsen, nem kételkedhetnék.*

Ma is a' filozofálni kezdőnek, ha csak ugyan sikeresen akar filozofálni, ha szándéka a' tudás' okainak végire járni és az által igaz tudást és bizonyosságot szerezni: szükség, hogy magát a' kételkedés' és nemtudás' állapotjába tegye. Mert ha már előre azt hinné, hogy a' tudnivalót tudja: akkor filozofálni sem kellene; ha tudása' igazságát előre csak feltenné, és meg nem vi'sgálná: úgy minden meggyöződés nélkül 's — elleni, következőleg csak képzelt, vak és semmit érő tudása lenne. Csak ugyan ez a' kételkedés' és nem tudás' állapotja a' feltételesen, nem pedig a' feltétetlenül, és mindenektől közönségesen, tudható dolgokra és igazságokra vitetik, és így nem általános, hanem csak illetvényes. Mert a' filozofálni kezdő már előre is leg ottan talál magában némely erdeti tudásokat 's észrevételeket, melyek minden más tudások' kezdetei, 's melyek nélkül valamely filozofiai isméretet elő sem hozhatna. Mert ha éppen semmi előtudása

nem lenne: akkor nem tehetné magát a' nemtudás' állapotjába, mivel már abban vólna, sem pedig abból soha ki nem jöhetne, 's valamely tudást nem szerezhetne. A' filozofusnak tehát legelső szabálya is, melyhez kell magát mindég tartani, ez: *Semmit kényszerint és vaktában igaznak ne tarts, hanem mindeneket szabadon és szorosan vi'sgálj-meg: mert megvi'sgálás és okok' értéséből eredett meggyöződés nélkül, az igazság csak fél igazság, vagy nem is igazság, melyben nincs a' léleknek világa és élete.*

Jegyzés. Az igazság, mint a' lélekben élő, gerjedő 's gérjesztő gondolat vagy isméret, mindég csak vi'sgálat által foganszik és születik a' mi belsönkben, 's csak ez által válikvilágos és tiszta öntudássá. Azért mondta igen helyesen *Lessing: Ha nékem valaki egyik kezével az igazságot, másikkal pedig az igazságra törekedést ajánlaná, 's választnom kellene, én inkább az utolsót választnám.* A' csupa szenvedőleg és vi'sgálatlanul felvett előtételek és gondolatok, ha tárgyilag igazak vólnának is, alanyilag hasonlók a' halva született gyermekekhez. Senki helyettünk nem gondolkodhatik. A' mások' vi'sgálatja ránk nézve csak első út törés, 's csak annyiban használhat, mennyiben gondolkodásunkot serkenti, vi'sgálásvágyunkot éleszti. De az igazságérti nemes harczot, elméleti tekintetben is, senki más helyett meg nem harczolhatja. A' testet sok mindenféle külső dolgokkal fel lehet czifrázni, cziczomázni, arannyal, ezüsttel, gyöngyökkel, drága kövekkel, gyémánttal 's a' t. bé lehet aggatni, bársonnyal, biborral 's a' t. boritni, De ha azt akarjuk, hogy valami a' léleknek igaz tulajdona légyen, szükség, hogy azt az ő létszerző mivelősége által elhasonlitsa. Mert a' lélek azzal, mit nem maga szerzett, soha nem birhat, 's ha azt hiszi, hogy bír, az csak kevély és esztelen képzelgés. Itt igaz főképpen: Non ea, quae non fecimus ipsi, nostra voco. *A' mit nem mi magunk tettünk, az soha nem miénk.*

Gyökértudások vagy tudás' kezdö okai 's feltételei.

19. §. *Ezeknek fejtegetése.*

Az emberi léleknek három gyökér tudásai 's meggyözödései vannak, u. m. *vagyok én, vannak kivülem dolgok, köztem 's ezen dolgok köztt költsönös közösség vagy viszony van.*

Legelébb is tudok magamról és kivülem valamiről. Magamat *ember*nek, ezt pedig *világ*nak nevezem, 's 'e kettöt egymástól megkülönböztetem; mert magamat *elöterjesztő lény*nek, a' világot pedig *elöterjesztett dolog*nak *tartom.*

Magamban is két megkülönböztetendő dolgot találok, t. i. *belsöt*, melyet *lélek*nek és külsöt, melyet az én *testem*nek nevezek, mivel úgy érzem és veszem észre, hogy ez közvetlenül hozzám tartozik, vagy enyim, 's ez által vagyok a' hozzám csak közvetösen tartozó, 's közvetlenül nem enyim, külsövel is közösségben.

Ismét megkülönböztetek magamban bizonyos miveléseket, melyek közül némelyeket az én belsömre, másokat pedig az én külsömre viszek. A' honnan magamnak bizonyos erököt és tehetségeket tulajdonítok, melyeket úgy nézek, mint ama mivelések' forrásait.

Továbbá a' világban is sokféle dolgokat különböztetek-meg, melyek közül nemelyeket élömives alkotásokra, mozgásokra és okos mivelésökre nézve magammal egynemü lényeknek, má-

sokat pedig egészen másnémüeknek kell tartanom. Mind ezen dolgok' foglalatját nevezem természetnek, 's magamat is, a' mennyiben ezen dolgokhoz tartozom, úgy nézem, mint a' természetnek egy részét.

Megkülönböztetem a' *lételt* a' *nemlétel*től, és magamnak 's a' kivülemi dolgoknak lételt tulajdonítok.

Megkülönböztetem a' *lévőt* a' *lehetségest*ől is; de a' lévőt úgy nézem, mint részint *történetest*, részint *szükségest*. Minden levőt úgy veszek észre, mint *kiterjedőt*; de némely kiterjedőt, mely *egymáson kivül* vagy *egymás mellett* van, viszek a' *tér*re vagy *köz*re, némely kiterjedőt pedig, mely egymás után van vagy következik, viszek az időre.

Megkülönböztetem a' közi 's idői dolgokra nézve az *állatot* vagy *állatmányt* (substantia, substratum) a' *ragasztékt*ól (accidens), melynek okát mindég valamely előbbi ragasztékban keresem. De végre minden ragasztékokat szükségesképpen az állattól függeni és származni gondolok.

20. §. *Folytatás.*

Továbbá megkülönböztetem azt, a' mit mivelek attól, a' mit szenvedek; azt, a' mit külsőképpen mivelni kéntelen vagyok attól, a' mit belsőképpen kell mivelnem; azt, a' mire a' természet hajt, attól a' mire lelkiismeretem kötelez; azt, a' mit valahol és valamikor cselekedtem, attól, a' mit, ha akartam, cselekedhettem vólna. Tehát egyfelől bizonyos kötelességeket ismérek-meg, másfe-

lől magamnak szabadságot tulajdonítok, melytől megkülönböztetem a' természeti kénszerítést, Melyhez képest kétféle rendet vagy egyezést veszek észre a' világban; egyiket viszem azon dolgokra, melyek a' természet' külső szükségességétől, másikat pedig azokra, melyek a' természet' belső szükségességétől függenek.

Azt is, a' mit érzékeimmel veszek észre, megkülönböztetem attól, a' mit csupán gondolok; de az észre vett dologról következtetek valamely észre nem vett dologra is, melyet, mint az észre vett dologhoz tartozót, szükségesképpen felteszek.

Sőt egyáltaljában azt is, a' mi észrevehető, megkülönböztetem attól, a' mi érzékek alá nem jő, de a' mit még is úgy tetszik, hogy, mint valami felsőbbet és végetlent, messziről sajdítok.

Utoljára még e' következő különbségeket is teszem a' dolgokra 's cselekedetekre nézve: *Igaz* és *hamis*, *kedves* és *kedvetlen*, *hasznos* és *káros*, *szép* és *rút*, *igazságos* és *igazságtalan*, *jogos* és *jogtalan*, *jó* és *rosz*, *tökéletes* és *tökélytelen*, 's a' t. 's úgy találom, hogy amaz ellentett dolgok közül az első mindég természetes tetszéssel vagy kedvérzéssel, az utolsó pedig természetes nem tetszéssel vagy kedvetlenséggel tölt-be engemet.

21. §. *Magában tünödés.*

Valjon minő alapon épülnek mind ezen észre vételek és megkülönböztetések? Úgy van-é minden, a' hogy én előterjesztem,

vagy másképpen? Hogy én vagyok, kivülem is van valami, 's hogy köztem 's e' valami közt közösség vagy viszony van, azt tudom. De hogy én 's ama valami *mi? milyen? honnan? hogy?* 's *mi végre van?* azon közösség vagy viszony, mely köztem és a' ki vülemi valami közt van, *mit kiván tőlem 's másoktól?* azt nem tudom. *Valjon nem czélaránytalan-é minden létel és mivelés? és ha nem, mi lehet annak czélja? Valjon minden fogalmaim nem csupán illetvényes fogalmak-é? melyek ugyan egymást keringőleg* (orbiculariter) *magyarázzák, de a' melyeknek végtire semmi magában érthetőjek és magyarázójok vagy magyarázatjok nincsen. Valjon amaz észrevételek és megkülönböztetések nem csupa álombeli képzelgések-é? és ha nem, mit lehet azokról tartanom?*

Így levén a' dolog, minél méjjebben leszállok magamba, hogy mindent, mi engemet illet és érdekel, mennyire csak lehet, megvi'sgáljak. Érzem, hogy lelkem' nyugtalanságát, 's belsőmnek forró szomjal epesztő ösztönét semmi é' földen nem csendesiti, 's nem óltja-meg, csak az igazság, az igazság iránti meggyőződés, és a' tudás bizonyossága. Csak úgy lehetek én egygyé magammal, csak úgy számolhatok minden gondolataimról 's cselekedeteimről, ha ama kérdésekre, melyek, mint hegyes ösztönök, szúrós és tövisses gondok, szivemet nyugodni nem hagyják, elégséges feleletet találhatok. Megeshetik ugyan, hogy világot remélve, sokszor setétbe tévedek, bizonyosságot keresve, újabb

kétségek' örvényébe sodródom, 's ha némi tekintetben sikerülne is igyekezetem, midőn még többre vágynék, ily szózatot hallok lelkem' méjjéből: *Al:-meg halandó! Itt van a' nem tovább!* — non plus ultra — hol a' komoly örökkévalóság eresztette-le sétét függönyét, melyen csak a' tökélyesb lelkek nézhetnek által. De nem csüggedek-el, mert az is felelet. Ily ki nem elégítetésem' esetében is meggyőződöm legalább arról, hogy e' részben semmi bizonyost nem tudhatok, 's az emberi természet' átmehetlen határin állva; győzhetlen tudatlanságomban megnyugszom. Nagyot nyertem már azzal is, ha tudom, meddig, 's tovább miért nem mehetek tudásommal? Innen a' lehetséges tudás' országába csendes lelki ismérettel térek viszsza, 's ehez tartom magamat az életben, *haszinte meny 's föld öszveszakadna is* —

Si fractus illabatur orbis.
Hic murus achenus esto!
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.
Érez falod gyanánt ez legyen,
Lelked bünből részt ne vegyen,
'S gonoszságtól ne sárgulj!

22. §. *Elnézés további menetelre.*

A' végre, hogy ismereteket szerezhessek, és nyugtalan 's kételkedő szívemnek megnyugtató bizonyosságot 's meggyőződést találhassak, egyszóval, hogy elkezdett filozofálásomban bóldogulhassak, ezeket kell mívelnem.

Leg elébb is minden vak hitről, önkényes vélekedésről, és kétségtelen alapon nem

álló vagy alaptalan tudásról lemondva, keresek valami közvetlenül bizonyost, a' miből, és mi által, mindenre nézve, mi engemet illet, teljesen értelmesedhessem, vagy keresek ökföket, melyekből filozofiai vi'sgálódásaimban kiindulhassak.

Okföket találván, megpróbálom továbbá a' *dologit* (reale) és *észképit* (ideale), vagy a' *lételt* és *tudást*, értegetések által, kifejtegetni, és igyekezem megmutatni, hogy azoknak, mint az emberi lélek' legmagasb, és semmi más fogalomból ki nem magyarázható, fogalmainak, eredeti öszve köttetése teszi nem csak a' *nagy világot* (makrokosmos), hanem a' kis világot (mikrokosmos) és magát az *öntudást* is. mely minden jozan filozofálásnak és Filozofiának egyedüli eszköze, rendszere és kútfeje.

E' meglévén, mivel előre is érzem, hogy én csak véges, hijános tudásu 's hatásu lény vagyok, azt kell meghatároznom: *meddig haladhatok vi'sgálodásimban a' már feltalált okfökkel? mennyire terjed az isméret mező? hol a' határpont, melyen tul halandó nem mehet?*

Meghuzván a' határvonalt, előterjesztem azon két egymással ellenkező filozofiai alkotmányokat vagy rendszereket, melyek ama határponton kivüli filozofálásból erednek, és eppen azért teljességgel nem is lehetnek igazak; előadom továbbá és meghatárzom azon filozofiai fő alkotmányt, mely ama határponton belőli filozofálásból ered, 's éppen azért lehet is csak egyetlen igaz alkotmány,

mely az emberi okosságot és szívet egyaránt kielégíti, vagy az embernek mind elméleti mind gyakorlati tekintetben tökéletesen eleget teszen; és megmútatom azt is, hogy mindenféle filozofiai alkotmányok, akármily sokak, különfélék, sőt egymással ellenkezők légyenek is, nem egyebek, hanem azon eredeti filozofiai fő alkotmányok' kifolyásai, utánzásai, kisebb nagyobb mértékben mássai, példányai, öszveelegyitései és elfacsarásai, félszínek és árnyéklatok a' fő rendszereken kivül.

Továbbá az én belsőmet, melyet még eddig csak egyes észrevételekben 's történetesen is alig fogtam-fel, egészben és alkotmányosan meg kell vi'sgálnom: *micsoda erők és tehetségek teszik a' lélek' valóságát lényegét, eredeti alakját* 's *alkottatását?*

Utoljára ama mind ezekből támadó nagy kérdésre, a' kérdések' kérdésére kell megfelelnem: *Mi az ember' végczélja, jójava és rendeltetése* (finis bonorum)? Ezek lesznek az Alapfilozofia' elves részének meghatárzandó főpontjai 's tárgyai.

OKFŐK.

23. §. *Okfők' fogalma.*

A' filozofiai isméret' okfőin oly alapot, okot és előtételeket értek, melyek közvetlenül bizonyosok, 's melyektől függ, minden, a' mit filozofiai tekintetben állitunk vagy tagadunk. Ezek tehát előleges vagy első rangu igazságok, minden bizonyitás' lehetségé-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 69 von 280

nek okai, feltételei, az okosság' mindeneket szabályzó törvényei.

24. §. *Okfők' szükségessége.*

Ily általános okfők, az isméret' bizonyosságára, mulhatlanul szükségesek. Mert miképpen nem járhat az ember, ha nincs hová lábait megvesse: úgy filozofálni sem lehet, ha nincsenek első okfők, melyekből kiindulhassunk. Az okosság, tulajdon természeténél fogva, szüntelenül sürget, hogy a' legfelsőbb egységet keressük, és oly okfőkre emelkedjünk, melyek már felsőbb feltételektől nem függenek. Ily okfők nélkül, akár mennyit útalnánk is valamely isméretről egy másodikra, erről harmadikra, erről negyedikre sat. mindazáltal az isméretek' sorában sehol nem lenne valamely elégséges ok, melyre teljes bátorsággal épithetnénk. Mert noha az egyes isméretek fel egészen az elsőig vagy utolsóig mind egymástól függenének; de ezen első, mint hogy a' feltétel szerint semmi általános okfők' nem volnának, sem maga ily okfő, sem pedig ily okfőböli nem levén: nyilvánságos, hogy az egész isméret sor alaptalan lenne, hasonló egy oly lánczhoz, ha képzelni lehetne, melynek minden szemei egymástól függnének ugyan, de a' végső szem sehonnan nem függne, hanem a' légben, minden tartalék nélkül, lebegne. A' honnan az isméret' bizonyosságára nem illetvényes, hanem általános és semmi megmútatást nem kivánó okfők kivántatnak. Mert ha mindennek megkellene mútatódni: úgy tulajdonképpen semmi nem mútatódnék-meg, minthogy a' megmùtatás-

ban vagy megállapodnánk valahol vagy sohol nem. Ha meg — úgy annyi lenne, mintha hozzá sem kezdettünk vólna; ha nem, úgy a' megmútatásnak végetlenül kellene folytatódni, a' mi képtelenség.

25. §. *Megmútathatni-é, hogy vannak általános okfők?*

Ha meg lehetne mútatni: úgy azt vagy éppen magok az okfők által, vagy azoktól egészen különböző egyéb valami által, lehetne megmùtatni. Magok által nem lehet: mert egy ily megmútatás legkeringőbb, tehát a' világon leghibásabb, következőleg nem is lenne megmútatás. Nem lehet azoktól különböző egyéb valami által is megmútatni. Mert ez különböző a' megmútatandó okfőknél vagy felsőbb, vagy alsóbb, vagy azokkal egyenlő rangu isméret lenne. Ha egyenlő rangu vagy alsóbb lenne; úgy a' megmútatás teljességgel nem vólna lehetséges, mivel sem az egyenlő rangut az egyenlő ranguak, sem az alsóbb rangut a' felsőbbnek lehozás okfejéül felvenni nem lehet. Ha felsőbb lenne, úgy is ellenmondás következnék; mert képtelenség, hogy az isméretben az általános okfőknél még valami felsőbb legyen, vagy ha lenne, akkor amazok nem volnának okfők, és ezen felsőbb lenne okfő, melyet azután szintúgy nem lehetne megmùtatni.

26. §. *Megmútathatni-é hogy nincsenek általános okfők?*

Ha meglehetne mùtatni, ùgy azt vagy okfőkből vagy okfők nélkül mútatnám-meg.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 71 von 280

Okfők nélkül képtelenség minden megmútatás. Ha okfökből mútatnám-meg: akkor, mivel a' megmútató mindég felsöbb a' megmútatandónál, és éppen az okfőket foglalja magába, éppen azt mútatnám-meg, hogy vannak, a' mit pedig, mint feljebb megmútaték, semmiképpen nem lehet megmútatni. és így, mivel okfők nélkül semmi megmútatás nem eszközöltethetik, azt, a' mit szóval állitnék, t. i. bogy nincsenek okfők, tettlegesen tagadnám, midőn t. i. azt, a' mivel megmútatnám, hogy nincsenek okfők, okfővé tenném, és így magammal kifejthetlen ellenmondásba jönék.

27. §. *Az általános okfők aránti kérdést döjtetlen hagyhatni-é?*

Midőn sem abból, mivel nem tudom megmútatni, hogy vannak általános okfők, nem következik, hogy nincsenek, sem abból, mivel nem tudom megmútatni, hogy nincsenek, nem következik, hogy vannak: Mit tégyek e' kétes bajban? Fegyverrel vágjam-é azt szélyel, mint *Nagy Sándor* a' *Gordius* bogját, melynek megoldásáért a' jövendölő szent szek egész *Ásia*' birodalmát igérte vala? Nem! mert a' filozofálónak, mint filozofálónak, fegyverrel, sőt csak hatalom vagy kényszóval is nem szabad élni, az ő legerösebb fegyvere az igazságkeresés' ösztöne és meggyöződés' okai. A' filozofáló érez magában valamely, az okosságnak tökéletesen eleget tevő, isméretre törekedést, érez valamely okfők' keresésére ösztönző belső szükségességet. De, hogy ezeket kereshesse, hasznte azt nem is, hogy vannak, legalább azt,

hogy lehetnek, fell kell tenni; mivel, ha egyenesen tudná, hogy nincsenek, vagy nem is lehetnek: akkor természetesen nem is kereshetné. Keresi tehát, és ha oly szerencsés kereső lejendne, hogy azokat megtalálná: akkor azoknak lehetsége létesülvén, nem azt mútatná-meg, hogy vannak, a' mi lehetlen, hanem egyenesen csak rájok mútatna: *Imhol az okfők.*

28. §. *Hol keressem ezeket?*

Nincs más mód vagy magamban, vagy magamon kivül. Itt úgy tetszik, mintha előre sajditnám, hogy azokat magamon kivül nem is kereshetem. De, mint az első hajós, az elláthatlan sik tengeren, mindenütt kereste a' vezércsilagot: így nézek szélyel én is, okfők' keresése' gondjától nyugtalanitva, a' természeti tárgyak' végetlen sokságában. Feltévén, hogy ha szinte ezekben 's ezeknél a' keresett okfőket meg nem találhatnám is, annyit legalább nyerek, hogy sok dolgokat megismervén, 's azoknak felfogása által ismerő erőmet gyakorolván, új és szerencsésebb keresésre bátrabban és jobb készülettel indulhatok-ki. Megpróbálom tehát, mire mehetek.

29. §. *Folytatás.*

Ha az okfőket magamon kivül keresem: azokat vagy *felettem*, vagy *alattam*, vagy *mellettem* keresem. Ha felettem keresem: akkor tudáskivánástól égő szemeimet a' csillagos égre függesztem, hol sok ezer millió világokat látok, melyek elmémet szent borzadással töltik-el ugyan, de még is a' kere-

sett okfők' világát nem sugározzák alá. Ezekről azt sem tudom bizonyossággal, tudnak-é valamit magokról, magokan kivül egyébről és rólam, vagy nem tudnak? Ezek az én kérdésimre semmit nem figyelve, érzéketlenül, siketen és némán, 's némelyek tán örökre hömpölyögnek-el előttem a' végetlen üregben, és én az örök méjjségeken és magosságokan, a' hová a' világosság' sugáraival, a' hajnal' szárnyain ülve, sőt a' képzelődés' és gondolatok' sebességével repülve is, soha el-nem-jutnék, elszédülve, nem csak az okfőket, de még magamat is elfelejtem, és a' végetlen kis pontot, a' végetlen nagyságu kiterjedésben nem tudom feltalálni. Még a' nap is, mely mindeneket természeti világgal, tűzzel és meleggel éltet, nem süt rám oly jóltevőleg, hogy lelkem' homályát felderítné, és első ismeretre vezethetne. Amaz örök égi hajlékokban lakható dicsőbb lények sem gondolnak érettem, és én tulajdon okfők' világa nélkül, ha szinte egy *Prometheus* vólnék is, a' mennyeiektől semmi fényt le-nem-hozhatnék.

Ha alattam keresem az okfőket: akkor érzem lábaimmal a' földet, ezt az iszonyu sebességgel hengergő gömböt, de a' mely soha még egy értelmes szót sem szollott értelmes lakossaihoz. Hijában szóllitom-fel az élettelen kövek' országát, hijában folyamodom az érzéketlen növények' és oktalan állatok' sokságához; mert ezek a' nemtudás' és öntudatlanság' éjjében szendergő lények, noha nékem sokképpen használnak, de e' tekintetben semmivel nem szolgálhatnak.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 74 von 280

Ha mellettem keresem az okfőket: akkor magamhoz hasonló nemü, az eddig emlitetteknél jelesb, lényeket, t. i. embereket látok, kiktől, úgy tetszik, mintha kölcsönözhetnék okfőket, s' annyival inkább, hogy azok köztt sok nevezetes, nagy hirü tudósok és bölcsek éltek, kiknek hátra hagyott tndományjokat, 's élnek még ma is, kiknek munkáikat olvashatom, beszédjeiket halgathatom, 's társaságokban haszonnal lehetek. De minthogy egyfelől ezek az isméret okfőkre nézve velem eleitől fogva hasonló bajban és szükség' esetében vóltak 's vannak, másfelől pedig az isméret okfőknek nálok megtalálása 's tőleki elfogadása is csak úgy lehetséges, ha nékem már előre magamban tulajdon megismért isméretokfőm van; nem lehetvén azt teljességgel még csak képzelni is, hogy ha nékem magam' számára és szükségére magamban okfőm ninesen, másoknak az én számomra és szükségemre is isméret okfejők legyen: innen látni való, hogy azokat más embereknél okos módon nem kereshetem; a' nélkül, hogy fáradságomat végtire meg-ne-bánjam, nem juthatvánel soha ezen úton is azoknak feltalálására.

30. §. *Folytatás.*

Magamon kivül tehát az okfőket nem kereshetem, mivel ez annyit tenne, mintha magamot magamon kivül keresném, annyival inkább nem, mivel ha, a' mi képtelenség, magamon kivül találnám is meg azokat, de mindég csak a' magamban levő okfőket és okfők által találnám-meg: akkor pedig azokat nem is kellene magamon kivül keresni. Elhagy-

ván tehát a' nagy világot, melyben okfőkért ok nélkül fáradék vagy fáradnék megtovább, és fontolóra vevén a' delfisi templom' czímíratát: *Ismérd-meg magadat*, a' mi *Sokrates*nek is választott mondása vólt, benézek a' kis világba, felnyitom annak könyvét melyet még eddig eléggé nem is olvastam, és meglátom, *nem találhatnám-é itt fel azokat?*

Az általános okfőknek egyáltaljában az isméret', különösön pedig a' filozofiai, vagy a' filozofálás által származo, isméret' okfejeinek kell lenni. Továbbá az isméret, haszinte valami külsőre vitetik is, annyival inkább a' filozofiai isméret, haszinte valami külső által gerjesztetik is, mint minden emberi isméret' vezérlelke, csak bennem van. Ebből azt hozom-ki, hogy a' filozofiai isméret' okfejeit csupán magamban is kereshetem. Mert az egész mindenségben csak itt rám nézve az a' forrás, melyből az isméret' és tudás' minden folyamjai, közvetlenül, vagy közvetősen, erednek; ez az a' központ, a' hol, testi érzékek alá nem jöhető lelki elemekből, foganszik és születik az igazság, és a' honnan indul-ki az ismerő lény ismérni a' véges dolgokat, mig eljut az örökkévalóságtól fedett végetlenig, melyet az okosság' felséges észképei alatt és által gondol; ez az a' központ, a' hová, fellengős vi'sgálódásai után, ismét viszatér, hogy fáradságát kipihenje, szerzett isméreteit öszve alkossa, elrendelje és így magából, magától 's maga által életet, világot és szabadságot nyerjen.

E'végre tehát elmémet minden külsőtől elvonom, és csupán az én belsőmre fordí-

tom, 's magamat úgy nézem, mint isméret' főtárgyát, mivel ha rajtam kivül vannak még isméret' tárgyai, azokat is csak magamban 's magamért kell számba vennem.

Jegyzés. Az isméret' okfői századokan keresztül kerestettek mindenütt, csak ott nem, hol kerestetniek kellett vólna. Noha nincsenek messze tőlünk, hozzánk közel, söt bennünk vannak: de éppen azért azokat a' filozofálók sokáig nem is sajditották, mint a' szem az igen közeli tárgyakat vagy nem, vagy csak igen homályosan, magát pedig, mely mindent lát, soha nem látja.

31. §. *Okfők' különbsége.*

A' filozofiai isméret' okfejeit, mint egyedüli kútfőben, magamban keresendő, úgy látom, azoknak jó móddali keresésére, addig ki sem indulhatok, míg mindenek előtt, azok köztt valamely különbséget nem teszek. Mert elébb is lenni kell egy oly okfőnek, mely a' filozofiai isméret' lehetségének éppen az okát, vagy életgyökerét, határozza-meg; lenni kell olyanoknak is, melyek az egyes filozofiai isméreteknek tartalmát és foglalatját teszik, azoknak, egymásbóli következés szerint, illő értekét, becsét és öszvefüggését eszközlik, és így a' Filozofiának éppen *anyag*ját és *alak*ját határozzákmeg. Amazt nevezem *dologi okfőnek* (principium reale), ezeket pedig *észképi okfők*nek (principia idealia); mivel ezek észképek, eszmék vagy oly magos gondolatok, melyeket szókba foglalva, más előtételek' megalapítására fő előtétel nélkül használhatni. Mi szerint a' dologi okfő maga nem előtétel, hanem az isméret' oka, alapja és for-

rása, az észképi okfők pedig annak okozat jai és folyamjai. E' két nemü okfők tehát egymástól egészen különböznek is, minthogy ugyan azon egy okfő nem lehet egyszersmind dologi és észképi; a' honnan előlegesen is láthatni, minek oka alább nyilvánosabbul, hogy a' Filozofiában egynél többféle okfőknek kell lenni.

32. §. *Dologi okfő.*

Valamint az ismeretnek egyáltaljában, mivel én ismérek, így a' filozofiai ismeretnek is, mivel filozofálva is én ismérek, dologi okfeje az *én*, vagy közönségesben szólva, a' *filozofáló lény* vagy *okosság*. És ezen dologi okfővé az ént én magam teszem, még pedig ama, tulajdon hatalmamban és tökéletes jógomban álló, legelégségesb okból, abból t. i. hogy én én, nem pedig nemén vagyok, és midőn magamat teszem is ismerettárgyá, csak én magam vagyok az ismerő lény. Mi szerint sem az én vagy filozofáló okosság ellen, sem az én nélkül, sem az énen kivül és feljül ránk nézve semmi gondolás és ismeretö okfő nincsen.

Jegyzés. Vannak kik azt mondják, az én nem dologi okfő, annak okfősége csak azt teszi, hogy az egész Filozofia az énben gyökerezik. De tudni való, hogy akármire nézve is a' dologi okfő az, a' miben gyökerezik.

33. §. *Az én dologi okfőségének megszoritása.*

Az én dologi okfősége bizonyos megszoritásnak kell, hogy alávettessék. Mert

Noha igaz, hogy az én a' mennyiben filozofál, magát úgy gondolja, mint *ismerő*

lényt alanyat és egyszersmind *ismérendő tárgyat* (subjectum et objectum); de innen nem következik, hogy az énen kivül semmi ismérendő tárgy nem lenne, 's minden tárgyat csak az én hozna elő.

Noha igaz, hogy az én, a' mennyiben filozofál, úgy gondolja magát, mint valami *feltételtlent;* de innen nem következik, hogy az én magát általánosan maga tegye, úgy, hogy minden egyéb csak az én által 's énért tétessék, 's az énnek sem felette, sem mellette nem vólna semmi, a' mitől az lételére 's mivelésére nézve függene.

Noha igaz, hogy az én, a' mennyiben filozofál, úgy gondolja magát, mint az *ismeret' egyetlen dologi okfejét,* mivel maga magát, mint ismérő lényt, több lényeknek nem gondolhatja; de innen nem következik, hogy az én minden megismérhető levőknek is egyetlen dologi okfeje vólna, mi szerint az én, az isméret' előhozására, éppen semmi adatott tárgyak nélkül nem szükölködnék, hanem mindent csupán magában 's maga által hozna elő; a' sem következik, hogy az én az isméretnek egyetlen észképi okfeje is, vagy más szóval: Nem következik a' dologi és észképi okfők' ugyanazonsága, mely szerint minden ismereteknek és így a' Filozofiának is, hogy az egy öszvefüggő egészet tégyen, egyetlen okfőből kellene lehozatniok.

Következésképpen látnivaló, hogy ezen állitásokban: *Az énen kivül semmi ismerni való nincsen; az én egyedül feltételtlen; az én minden megismérhető levőknek egyet-*

len dologi okfeje: két értelmüség' csalfasága (sophisma amphiboliae s. ambiguitatis) vagy azon álokoskodás rejtezik, mely szerint valaminek feltételeseni állitásából (a dicto secundum quid), annak feltétetlenüli állithatására (ad dictum simpliciter) következtetünk. Ezek teszik a' *Fichté tul fellengő észképiségalkotmányá*nak (idealismus transcendens) alapját, és igazak ís, a' mennyiben az én filozofál, de nem igazak, a' mennyiben az én nem filozofál.

34. §. *Mi és honnan van az én?*

Mi az én? Ezt nem lehet okosan kérdeni. Mert, ha az én minden ismeretnek dologi okfeje: úgy nyilvánságos, hogy azt nem is lehet kimagyarázni, mivel akkor ismét egy más dologi okfőt kellene feltenni, mely által az ént megmagyaráznók, 's erre nézve ismét fennmaradna a' kérdés: *Mi az én?* Itt tehát minden további magyarázgatásról lemondva, meg kell vallanunk, hogy az megfoghatlan, mivel különben a' kérdésnek soha vége hosza nem lenne. Nem is válik a' filozofáló okosságnak semmi szégyenére ez a' megfoghatlanság; mert ez nem az ő restségének, hanem eredeti határzottságának és a' dolog' természetének szükséges következése. Minden Filozofia végtire valami olyanra akad, a' mi megmagyarázhatlan, és az igaz bölcsességre törekedő bölcsesség éppen abban is áll, hogy az ember azzal, a' mi megfogható, megelégedve, a' teljesleg megfoghatlant nem feszegeti és annak megfogásával magát nem kecsegteti.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 80 von 280

Honnan van az én? Ezen kérdés szintúgy megfelelhetlen, mint a' másik; mert ha az én minden ismeret' dologi okfeje, úgy nem is lehet azt másból lehozni. Itt tehát minden további kérdezőskedés félbe szakad; mert ha az én megtudná mondani, hogy honnan van: akkor annak egy magasb énjének kellene lenni, melyre nézve ismét fennmaradna a' kérdés: *Honnan van az én?* sat.

De tudni való, hogy mi itt az énről csupán úgy szóllunk, mint a' filozofiai ismeret' dologi okfejéről, és ekkor a' kérdés magától elenyészik. Egészen más értelme van pedig annak, ha az természeti vagy vallásos tekintetben vitetik az emberre, noha akkor is azt oly értelemben nem vehetjük, milyenben a' természeti dolgokra nézve kérdjük: *Honnan vannak?* sem pedig arra meg nem felelhetünk, mint hogy a' tapasztalási dolgok' minéműségét az érzékfelettiekre alkalmaztatni, vagy ezeket amazokhoz hasonlítani tulajdonképpen nem is lehet.

35. §. *Észképi okfők.*

Megtalálván a' dologi okfőt, keressükfel már az észképi okfőket is. Ezek kétfélék:

Anyagiak, melyek a' filozofiai ismeretnek, mint tudásnak egyáltaljában, okfejei.

Alakiak, melyek a' Filozofiai ismeretnek, mint tudományos tudásnak, okfejei.

Amazok teszik, ezek rendelik vagy szabályozzák a' filozofiai isméretet. Amazok a' filozofálásnak, ezek a' Filozofiának okfejei.

36. §. *Hol kereshetni az anyagi okfőket?*

Minthogy a' filozofiai ismeret' anyagi okfejeinek közvetlenül, vagy már magokban bizonyos fő előtételeknek kell lenni, mivel különben okfők nem lehetnének; ránk nézve pedig az öntudás tettein (facta conscientiae) kivül, semmi közvetlenül bizonyos nincs: tehát azokat egyebütt nem is kereshetem, csak tulajdon öntudásomban. Az öntudás pedig, mint alább bővebben meglátandjuk, nem egyéb, mint a' *lételʼ és tudás' eredeti öszveköttetése az énben* (synthesis originaria existentiae et scientiae in ego), és így *léttudás*, vagy más szóval: *van valami és én tudok arról.*

Jegyzés. Élőre figyeltetjük olvasóinkat, hogy az öntudásnak ezen meghatározása inkább csak *névi* (nominalis), mint *dologi* (realis), mint hogy azt, mint minden dolgok' meghatározóját, dologiképpen meg sem határozhatjuk.

37. §. *Hogy találhatni-meg az anyagi okfőket?*

A' végre, hogy ezeket feltalálhassam, mindenek előtt az öntudás' tetteire figyelmezek. De úgy veszem észre, hogy ezen tettek végetlenül sokfélék, és csak egyes, különös és közvetlen külső vagy belső előterjesztéseket fejeznek-ki, mint p. o. látok embert, állatot, élőfát, képet követ 's a' t. érzek hideget, meleget kedvet, kedvetlenséget, gyönyört, fájdalmat, örömet szomoruságot 's a' t. gondolok különféle fogalmakat, p. o. lélek, világ, Isten — tűz, víz, lég, föld 's a' t. akarok különféle czélokat, p. o. írni, tanul-

ni, tanitni, útazni, kereskedni 's a' t. Szeretem az erényt, helyeslem az igazságot, gyülölöm a' vétket, kárhoztatom az igazságtalanságot, a' rosz cselkedetet 's a' t. Azonban látni való, hogy az öntudás' tettei ily szét szilált különféleségökben, és ezerféle tárgyra vitetésökben nem lehetnek anyagi okfők; melyeknek, éppen azért, hogy okfők, az öntudás' minden egyes tetteit és eseteit magok alatt kell foglalni, és szükségesképpen közönségességgel kell birni. Így levén a' dolog, elvonom elmémet attól, a' mi, mint tárgy, az öntudás' tetteiben egyenként és külön külön jön elő, p. o. ember, élöállat, élöfa, kép, kő 's a' t., 's ily módon az öntudás' tetteit mind felsöbb, megfelsöbb, tettek alá rendelem. Ezen felnemezést mind addig folytatom, míg az öntudás' tetteinek oly magas felnemeire találok, melyek, mint közönséges tettek, az öntudásnak egyáltaljában minden lehetséges, egyes és különös, de egynemü tetteit magok alatt foglalják, 's melyeket, mint jegyeket, ezen tettekről szintúgy ki is lehet mondani, mint a' felnemeket az alnemekről, az alnemeket a' külön egyekről vagy egyegekről (individua). Már az ily közönséges minden más egyes és különös tetteket magok alatt foglaló, tetteket szókban kifejezem, és mint föelötételeket a' több előtételek' alapjául használom. E' szerint, mivel az öntudáson kivül nincs más forrás, melyből a' filozofus a' maga ismérete' anyagjait merithesse, méltán mondhatni: *A' filozofiai isméret' anyagi okfejeit az öntudás' azon tettei teszik, melyek,*

mint közönséges fogalmak, minden más tetteket magok alatt foglalnak, és szókban elöterjesztetve, más előtételekre nézve, fő vagy alapelőtételekké válnak. Ezen anyagi okfők pedig a' mennyiben az alaki okfők' feltalálására eszközül szolgálnak eredeti okfőknek is neveztethetnek.

38. §. *Legfőbb anyagi okfő.*

Azon anyagi okfők, melyek, mint főelőtételek, az öntudás' különféle tetteit, és ezen tetteket szókban kifejező fogalmakat, magok alatt egyesitik, ismét magasb anyagi okfőkre vitethetnek vissza. Még pedig, mivel lelkünknek kétféle eredeti, u. m. *elméleti* és *törekedési*, tehetsége vagy mivelősége van, vissza vitethetnek ezen két egyenlő rangu vagy becsü anyagi okfőkre, t. i. *Én elmélek* vagy *vi'sgálódom*, *én törekedem* vagy *cselelekszem*. Ezen két anyagi okfők pedig már oly magosak is, hogy azokat magasb észképi okfőből le sem hozhatni, minthogy az elmélet' és törekedés' tehetségei lelkünknek eredeti, legelső rangu és fő tehetségei, melyek egymással öszverendelés' illetvényében állnak, és egymást ellenkező ellentétellel (contraria oppositio) zárják-ki. Ama visszavitel pedig nagyon könnyen és természetesen esik, mivel csalhatlanul vesszük észre, hogy öntudásunk' minden tetteiben vagy elmélet vagy törekedés jelenkezik, 's azt is bizonyosan tudjuk, hogy öntudásunknak oly tette, melyben, ezeken kivül, valamely másféle mivelés jelenkeznék, mely tehát sem elmélet sem törekedés nem vólna, mint ezt alább bővebben meglátándjuk, teljességgel

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 84 von 280

nincsen, és nem is lehet. Hasonlóképpen ezen két anyagi okfőket is: *Én elmélek, én törekedem*, melyek az öntudás' két legfőbb határzott tetteit fejezik-ki, viszavihetni egy oly előtételre, mely az öntudásnak legközönségesb, azért határozatlan és oly tettét fejezi-ki, mely mint egy felnemi jegy az alnemben, mind az elméletben, mind a' törekedésben meg van, de azért maga egyiket is, sem ezt, sem amazt, magába nem foglalja, hanem csak maga alatt. T. i. mind az elmélet' mind a' törekedés' tettében egyáltaljában mivelés vagy munkásság van. A honnan ezen előtétel: *Én mivelek*, vagy *én mivelő lény vagyok*, úgy nézethetik, mint a' filozofiai ismeret' legfőbb anyagi okfeje.

Jegyzések. Némelyek azt mondják, hogy több egyenlő rangu anyagi okfők' felvétele által, a' filozofiai ismeretek' egysége felbomlik, de nem, mert ezen előtételek: *Én elmélek, én törekedem*, csak ezt teszik: *Én elmélve mivelek, én törekedve mivelek*, vagy egyáltaljában, *én mivelek* vagy *mivelő lény vagyok*. És így ama két anyagi okfők az énben, mint dologi okfőben tökélletesen öszvefüggenek, alakjokra nézve is az észképi okfők által egységet nyernek.

Némelyek a' legfőbb anyagi okfőt: *Én mivelek* vagy *én mivelő lény vagyok*, így fejezik-ki: *Eredeti képpen eszmélem a' lelkiismeret' és az ő tüneményei' valóságát.* De ezen kifejezés, melyben az eszmélet és lelkiismeret egy jelentésüek, karikás, és csak ezt teszi: *Eredetiképpen eszmélem az eszmélet' valóságát.* Továbbá a' tüneményekből, melyek igazi jelentésben, nem is a' lelkiismeret' tetteit és valóságát, de inkább csak a' képzelődés' csaljétékait és szemfényvesztéseit teszik, nem is lehet filozofálni, haszinte lehet azokról is.

Én elmélek, ez az elméleti, *én törekedem*, ez a' gyakorlati, törekedési vagy cselekedeti Filozofia' anyagi

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 85 von 280

okfeje; de ezek közül, az alapított vagy eredményes Filozofia' különös részeihez képest, mindenik különösön módosítva fejeztetik-ki. A' filozofálás áll az anyagi okfőknek, vagy az elmélet' és törekedés' mivelőségeinek, az ő alsóbb nemeik, ágaik és ereik szerint, mind szüntelen aprobbakra hasogatásában, elemezésében és bonczolásában, a' bennök és alattoki különfélének megválasztásában, azon tehetségeknek, melyekből az anyagi okfők erednek, és ezen tehetségek' törvényeinek és határainak, kikerésében és megismérésében. A' Filozofia pedig áll mind ezeknek egy egésszé öszvetételében, elrendelésében vagy elrendelt létében, vagy valamely élőműszeres test' részei' módjára, czélarányos egymással egyeztetésében. De mivel egyfelől ama hasogatás és fejtegetés, másfelől emez elrendelés és létegesítés nem hogy el vólna végezve, a' mit az egyébaránt bölcs *Aristoteles*, egy Filozofushoz illetlenül, mondott vólt, t. i. *úgy látom, a' Filózofia kevés évek alatt nagyon sokra ment és rövid időn bevégeztetik*, de alig van jó móddal még csak el is kezdve, mint hogy az embernek mind elméleti mint gyakorlati czélja és rendeltetése a' véghetlenségből eredő észképek' országába menyen által, azzal kezdődik és végződik: innen maga a' Filozofia is, noha *Thales*től fogva 81 embernyomokat — 2440 éveket — számlál, még egyáltaljában csupán ifju korban vagyon, távol a' teljesen kifejtett férjfiui erő' és tökély' czéljától. Az emberek' nagyobb része az öntudás' világába, hol, mint a' csillagok az égnek kék bóltozatján, az igaznak, szépnek, felségesnek és jónak észképei, leírhatlan szépségü fénnyel, tündökölnek, még soha bé-nem-nézett. Többire földre hajolva, csak a' külső haszon, gyönyör 's kényelemtermő barázdákat hasogatják, a' mulandó dolgokat kergetik. A' szellemes bátrabb lelkek, most, mint légrévészek, magok alatt hagyván a' hengergő földet, a' villámások' és menydörgések' hazájába feljülről néznek alá, majd, mint vízbuvárok, úszó házakban meglátogatják a' czethalak' tanyáit, öszvejárják a' tenger' mélységeit, majd, mint ásványászok, beásnak a' föld' setét gyomrába, hol a' természet a' vegytant mindenható erejével gyakorolja, és kihozzák onnan a' drága köveket és érczeket, de ezerek közül egy is alig száll-bé önmagába, hogy

onnan az igazságnak, minden arany és gyémántnál sokkal drágább, kincseit napfényre hozza. A mesterségekben csudával határos dolgokat találnak, söt csudákat tesznek; uralkodnak a' földön, vízen, légen tüzön és minden elemeken, csak önmagokan nem, csak magát az igaz embert, az öntudás' eredeti emberét, nem igen igyekeznek megismerni és kifejezni. Nagyobb rész, elhagyván vagy megvetvén az eredetit, kirekesztőleg csak világi életmódokért, csupán anyagi érdekekért futnak, fáradnak, élnek, halnak. Sokan kényszerint koholt, félszeg és fonák fogalmokból szött font tudományok' 's mesterségek' széllaptáival, üres bábjaival, szeretik alakoskodni, szemfényvesztősködni, és az értelmi 's erkölcsi magas észkepek' létesitését tárgyazó minden komoly törekedéstől elfordulva, természet elleni vagy csak kivületes mivelődésre, 's merőben földi vagy testi czélok' vadászására adják magokat. Ideje vólna már nékünk is Magyarokul, a' régi Görögök' és egyáltaljában a' mostani élő miveltebb nemzetek' dícső példája szerint, az öntudás' még eddig szinte parlagban hevert mezejét az eredeti határozatokat disztelenitő tapasztalási határozatoknak sürün meggyökerezett gyomjaitól, több gonddal tisztogatni, és nagyobb szorgalommal mivelni; annyival inkább, mivel magyar hazánkban az elméleti Filozofia' kifejlődésének kevés akadályok állnak ellent, és ha a' gyakorlati Filozofia' kifejlését némi körülmények gátolnák, azok is főleg csak az erkölcs, vallás és polgári lét felöli méjjebb 's közönségesb filozofálás által háritthathatnak-el, mely ezeknek nyavalyáinak 's fogyatkozásainak egyedüli gyógyszere és orvossága. Mert kegyes engedelmedből, tökéletesedés' útjában sebes lépésekkel haladni kezdett nagy nemzet! mint fijadnak szabadságom, mint embernek és érötlen szakmánybelinek legelső kötelességem is levén igazat szóllani: mi még tulajdonképpen önálló Filozofiával alig, ha birunk, az, a' mivel birunk, szinte nem mienk, hanem, nemzeti helyzetünkhez képest, inkább csak a' német föld' terménye, történet' szülemé nye, nem annyiban az öntudás' élő kútfejéből meritettmint kivülről hozott és bétanulás által oda betolt, innen onnan öszveraggatott, és nemzetiségünk' eredeti szelleme által még el nem sajátitott, vagy igaz sa-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 87 von 280

játunkká nem vált, Filozofia; hasonlók levén e' tekintetben a' jövevénykedő földnéphez, mely mindég a' nálánál nagyobb és hatalmasbb népsokságnak, melynek kebelében vagy szomszédjában lakik, szokásával tart, vallását hiszi és egyházát gyakorolja. Engedjünk az öntudás' nemtőjének, mely komolyan int, meggondolnunk, hogy mindenünket, földjeinket, bányáinkat, barmainkat, testünket és lelkünket is, csak nemesebb énünkért kell mivelnünk. Sok a' feltételesen, de csak egy a' feltétetlenül szükséges dolog. Quae homines arant, navigant, aedificant virtuti omnia parent.

39. §. *Alaki okfők.*

Az alaki okfők' feltalálása végett figyelnünk kell az anyagi okfőkre. Ezeket egymással öszvevetvén, igyekezzünk az ő egymássali öszvefüggésöket megismérni, hogy így a' filosofiai ösmeretek' különféleségében olyan egységet találjunk, mely szerént azokat elrendelhessük. Minthogy már az öntudás' tettei, akármily különfélék is, a' dologi okfőnek, melyből, mint eredeti forrásból, származnak, ugyanazonságáért, egymással bizonyos hasonlóságban, atyafiságban és öszveköttetésben vannak: innen a' lélek' miveléseiben is bizonyos hasonlóságnak, atyafiságnak és öszveköttetésnek kell lenni. Ebből azt hozom-ki, hogy minden egyes miveléseim a' mivelőségnek bizonyos főbb nemei alá tartoznak, melyek viszont az én természetem' eredetisége által meghatárzott törvényektől függenek. Ha már a' mivelőség' főbb nemeinek ezen törvényeit, melyek öntudásom' minden tetteit egymással öszvefoglalják és egyesitik, feltalálhatnám: akkor nagyon szerencsés találó lennék; mert éppen ezen törvények azon keresett alaki okfők,

melyekre, mint köz egyesülési pontokra, a' a' különféle filozofiai ismereteket vissza lehet vinni, hogy azokból ily módon valamely tudományos egész vagy rendszer alkottassék. A' honnan meltán állithatom: *Az én mivelőségem' törvényei a' mennyiben azok fogalmokban foglaltatnak, és szókban kifejeztetnek, a' filozofiai ismeretnek alaki okfejei.*

40. §. *Lenni kell egy legfőbb alaki okjőnek.*

Az én mivelőségemnek két fő nemei, u. m. *vizsgálodás* vagy *elmélet* és *törekedés*, és ezeknek ismét különféle, kisebb megkissebb, nemei és ágai vannak. Ha már a' vizsgálati vagy elméleti mivelőség' nemeit minden részeiben külön vizsgálom, és az ezekről ily módon szerzett ismereteket, azon mivelőségnek, melyből azok eredtek, fő törvénye által öszvekötöm: akkor az elméleti Filozofiának különös egyes részei, vagy különös filozofiai tudományok származnak, u. m. *gondolástan, ismeréstan, ízléstan* (logica, metaphisica, aesthetica). Miszerint mindenik tudománynak alaki okfejévé tétetik az éppen abban vizsgált munkásságnak vagy mivelőségnek fő törvénye. Ezen részek együtt ismét egy egész tudományt tesznek, mely vizsgálati vagy elméleti Filozofiának neveztetik. Azokra nézve is lenni kell tehát egy magasb egyesülési pontnak, mely mindeniknek közösen, és így az egész elméleti Filozofiának, fő alaki okfeje. Hasonlóképpen, ha a' törekedő mivelőség' nemeit minden részeiben külön vizsgálom, és az e-

zekről ily módon szerzett ismereteket, azon mivelőségnek melyből azok eredtek, fő törvénye által öszvekötöm: akkor a' gyakorlati Filozofiának különös egyes részei, vagy különös filozofiai tudományok, származnak, u. m. *jogtan*, *erénytan*, *vallástan* (jus naturae s. rationis, ethica, eufebiologia). Miszerint itt is mindenik tudománynak alaki okfejevé tétetik az éppen abban vizsgált munkásságnak vagy mivelőségnek fő törvénye. Ezen részek együtt ismét egy egész tudományt tesznek, mely gyakorlati vagy cselekedeti Filozofiának neveztetik. Azokra nézve is lenni kell tehát egy magasb egyesülési pontnak, mely mindeniknek közösen, és így az egész gyakorlati Filozofiának, fő alaki okfeje. De utoljára, mint hogy az elméleti és törekedési mivelőségek ugyanazon törzsökből t. i. az énből származnak, magának az elméleti és törekedési Filozofiának is, hogy ezek egy, Filozofia név alatti, egész tudományt tegyenek, szükségesképpen egyesülni kell egy fő pontban, mely az elmélet' és törekedés' mivelőségeinek, és így az egész filozofálásnak, legfőbb czélját valamely meghatárzott alaklatban (formula) fejezi-ki, és így lenni kell legfőbb alaki okfőknek.

41. §. *Legfőbb alaki okfő.*

Noha úgy látszik első tekintettel, hogy a' filozofálás' czélja mindenkinek az ő tulajdon szabad akaratjától és tetszésétől függ; 's hogy, ki miért filozofáljon, abban néki rendet szabni nem lehet mindazáltal lehetlen abban oly czélt nem tenni, melyet, emberi nemes természetünkre tekintve, mint

okosságal leg megegyezőbb, 's legnagyobb fontosságu és érdekü czélt, mindenütt és mindenkor helybe hagyunk, és törekedésünk' legfőbb tárgyának tartunk; lehetlen oly czélt nem tenni, mellyel magunkat, ha talán rajtunk kivül, még mások is filozofálni akarnának, vagy mí elmélkedéseinket velek közölni ákarnók, az okos erkölcsi lények' társaságában, soha és sohol meg ne szégyenlhessük.

Nékünk tehát filozofálásbani czélunk tökéletesen az, hogy a' mí lelkünk általános és egész mivelőségét ismerjük-meg, még pedig nem csak az ő különféleségében, hanem az ő minél nagyobb lehetséges egységében; czélunk az, hogy megtudjuk, valyon lehetséges-é és mennyiben, a' mí öszveséges mivelőségünk' teljes megegyezése? Mert úgy tapasztaljuk egyáltaljában, hogy annak magával ellenkezése természetünket egészen megbotránkoztatja, és kimondhatlanul nagy belső kedvetlenséget 's nyugtalanságot okoz; úgy tapasztaljuk, hogy lelkünknek, a' világos és tiszta gondolásra, az egyenes akarásra és igazságos cselekvésre alkotott, eredeti valóságát semmi úgy meg nem zavarja és fel nem háboritja, mint a' rendetlenség, következetlenség, zavar és ellenkezés; ellenben semmi azt belsőképpen oly jóltevőleg nem élteti, oly nemes örömre nem ragadja, oly magos dicső czélokra nem gyulasztja, oly édes megelégedés' és megnyugvás' érzéseivel nem boldogitja és nem idvezíti, mint a' mí egész mivelőségünknek, az az, gondoló 's akaró tehetséginknek, 's ezekből folyó

minden gondolatainknak, törekedéseink' és cselekedeteinknek tökéletes öszveillése, öszvehangzása és megegyezése. Ebben áll a' léleknek az ő igaz nemesb élete, a' teljes öntudásnak menyországa. Nem lehet tehát a' filozofálásnak is nemesb és felsőbb czélja, mint az emberi lélek' minden mivelőségében uralkodó megegyezés, vagy más szóval: *az igazság és erkölcsiség.* A' honnan, a' legtisztább 's legnemesb érdektől lelkesitve, keressük azon megegyezést, és előre feltesszük, hogy minden filozofálók arra törekednek, vagy legalább arra kell törekedniek. Miszerint az egész filozofiai isméret' legfőbb alaki okfejét ezen alaklatban mondjuk-ki: *Az énnek, az ő minden mivélőségébeni általános megegyezése, vagy az igazság és jóság, a' filozofálásnak legfőbb czélja.* Vagy: *én minden mivelőségemben és munkásságomban tökéleles egyezésre,* t. i. *igazságra és erkölcsiségre törekedem.*

Jegyzések. Az egység' és egyezés' gondolatja, melynek az ember' minden munkásságában uralkodni kell, egy igen szép és felséges észkép, mely a' szivet legnagyobb és legnemesb kedvérzéssel tölti-bé. Erre viszen minket a' külső természet' szemlélése is, melyben mindenütt rendet, egyezést és czélarányosságot tapasztalunk. Az nem is újabb idők' szüleménye, hanem, mint minden ember' lelkében új szülemény, már a' régi *Pythagoreusok*nál is megvólt, kiknek számelveik nem egyebek, mint az okosság' tiszta fogalmai. Ők minden dologban egyezést kerestek, és azt állitották, hogy a' sokságban és különféleségben egységnek kell lenni. A' honnan azt tartották, hogy a' világ, melyben mindenütt szám és mérték van, egy öszvehangzólag elrendelt egész, 's egyszersmind a' hármonia' okfejei szerint is igazgattatik. A' világ középben van a-ma nagy, mindeneket éltető, örök és szent tüz, me-

lyet ők *világtüzhely*nek, *dolgok' mértékének*, *Istenek' annyának*, *Zeüs' örhelyének* vagy *házának* is neveztek. Az égi testek is egymással tökélyesen öszverendelt arányszerben és egyezésben vannak, a' honnan származik valamely *mennyei zene*, vagy *az égi gömbök' együtt zengése* (harmonia sphoerarum), de a' melyet halandó fülek nem hallhatnak, hanem csak a' tökélyesb lelkek meritik az abból megszünés nélkül folyó gyönyörüséget. Ezen hármoniát általvitték az erkölcstanra is, és úgy gondolták, hogy az erény' lényege áll a' lélek' minden tehetségéi' és munkái' egyezésében, az istenhezi hasonlatosságban vagy felemelkedésben, 's hogy különösön *az igazság valamely általánosan egyenlő* vagy *egyenes szám*. *Plató* szerint is, ki hihetőleg sokat kölcsönözött a' *Pythagoreusok*tól, az embernek fő java abban áll, hogy az ő munkássága tökéletesen egyezzék a' legfőbb okossággal, 's hogy ennek az érzékiség egészen alávettessék, 's a' t. Lásd régi Filoz. hist. 76—80 és 227 228 lap.

Nem kell gondolni, hogy ama fő alaki okfőben, mint egy dió hajban, minden filozofiai ismeretek bévolnának szoritva, mert az csak egy központ, melyre kell mind azoknak arányozni és visszavitetni, csak egy közönséges és szükséges vezérokfő, mely az egész Filozofia' minden részeit áthatja, és minden egyes filozofiai tudomány' fő czélját és törekedését fejezi-ki.

Némelyek a' filozofiai ismeretek' alaki, okfejéül az egység' és különféleség' megfogásait, fogalmait tartják, nem is helytelenül; mert ha minden mivelőségben egyezést keresünk: akkor éppen a' különféleségben egységet, és az egységben különféleséget találunk. A' honnan a' fő alaki okfőt így is kifejezhetni: *keresni kell az egységben a' különféleséget és a' különféleségben az egységet.*

A' dologi, anyagi és alaki okfőket együttvéve egy alaklatban így fejezhetni-ki: *Én mivelő lény vagyok, és minden mivelésemben tökéletes egyezést keresek.*

Bizonyos hasonlatossági pontból, a' Filozofia' okfejeinek egymáshozi illetvényéről mondhatni: A' Filozofia' alkotmányának a' dologi okfő *épitő mestere.*

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 93 von 280

az anyagi okfő *tartalma, foglalatja*, az alaki okfő pedig *végczélja*, vagy mintegy boltozatját *bérekesztő köve*. Valamiképpen pedig e' három dolog: épitő mester, a' ki által, foglalat, a' miből, és végezet, a' miért és mi szerint lessz valami, egymástól általánoson különböznek: úgy ezen okfők is egymástól különböznek, és ugyan azon okfő nem lehet egyszersmind dologi, anyagi és alaki. Következésképpen teljességgel nem igaz azon állitás, hogy a' Filozofiának csak egyetlen okfeje vólna, mely egyszersmind dologi és észképi, 's mint észképi egyszersmind anyagi és alaki is, hogy csupán ebből lehetne 's kellene lehozni a' Filozofia' minden igazságait. Így vélekedtek *Reinhold*, *Fichte*, *Schelling* és *Hegel*, a' mi okozta hogy az ő alkotmányjaik, minden vakitó fényök mellett is, félszegek, és az okosságot sem elméleti sem gyakorlati tekintetben ki nem elégitik. Így tette *Svabedissen* is az életet egyszersmind észképi és dologi okfővé a' Filozofiában, de nem kevésbé helytelenül. Mert noha az én nincs élet nélkül, de az élet van én nélkül, mely esetben az a' Filozofiának sem dologi sem észképi okfeje nem lehet. Vagy, ha az életen egyáltaljában énes vagy okos lételleli életet ért: akkor az részint egyre menyen-ki az ennel mint dologi okfővel, részint pedig a' Filozofiának czélja és következménye. De ez esetben is határozatlanság és széles értelmüség van a' kifejezésben.

DOLOGI és ÉSZKÉPI.

42. §. *A' dologi' és észképi' fogalmai egyáltaljában.*

A' dologi (reale) széles jelentésben nem csak a' külső lételt vagy nem ént (objectiva s. externa existentia s. non ego), 's az ezzel összefüggő és külső érzékink által részint észrevehető részin észre nem vehető, térben es időben megjelenő, dolgokat teszi; hanem teszi egyszersmind az ezekben levő életet, mivelő erőket, a belső lételt is, az ént vagy lelket (subjectiva s. interna exis-

tentia s. ego), ennek erejeit, tehetségeit és miveléseit, egyszóval egész országát, melyhez tartoznak a' különböző előterjesztések, észrevételek, ismeretek, akarások és törekedések, és mind az, a' mi ezektől függ, u. m. tudás, hit, vélekedés, sajditás, kivánás, utálás, reménység és mindenféle érzések 's indulatok; mivel ezek is valami levők 's annyiban dologiak. De a' dologin szoros jelentésben, melyben azt itt vennünk kell, csupán külső vagy anyagi, az az, csupa testi lételt értünk, és a' belső lételt ugyan azon jelentésben nem dologinak, hanem eszképinek nevezzük. Dologi tehát az, a' mi van egyáltaljában, mint kültárgy, a' mi az észképinek ellentétele, tárgya, teste és eszköze. Észképi az, a' mi hasonlóképpen a' dologinak ellentétetik, annak alakja, lelke, az abban mivelő erő, belső hatóság, a' képző és kissebb nagyobb mértékben előterjesztő; gondoló és akaró tehetség, lélek vagy lelkiség.

43. §. *A' dologi' és észképi' fogalma a' külső vagy nagy világban* (makrókosmos).

A' dologi' és észképi' fogalmai nem a' képzelődés' légjéből ragadott üres fogalmak, hanem öntudásunk' két legmagasb fogalmai, melyek a' legszélesb kiterjedesü fogalom, a' valami' fogalma alatt állnak, és mint öszverendelt fogalmak (conceptus coordinati), ennek kerületét teszik. A' dologinak és észképinek egymással öszve alkotlatásából áll az egész világ vagy mindenség, melynek a' dologi mintegy árnyék, az észképi pedig világosság oldala, színezése, vagy ha öszve-

hasonlitjuk a' világot egy mágnessel, melynek két ellentett sarkai (polus) vannak: azt mondhatjuk: Az észképi értelmes vagy alaki, alanyi, a' dologi pedig testi vagy anyagi, tárgyi sarka vagy része, vagy amaz mintegy élete és lelke, ez pedig teste es tömege a' világnak. Mi szerint a' mindenségnek két alapelve van, az anyag és szellem.

44. §. *Folytatás.*

Éppen azért a' dologi és észképi egymás nélkül soha is egészen el nem lehetnek, 's noha örök ellentételben, még is örök találkozásban és barátságban vannak egymással; honnan végetlenül különböző illetvényekben léptek is egymással erőbeli egyesülésre; a' minek szembetűnő példáit láthatni itt e' földen is az anyagos, durva, érzéktelen élőmives, érzéki de oktalan, értelmes és okos erkölcsi természetben, vagy az ásványok', kövek', érczek', növények', oktalan és okos élőállatok' vagy emberek' világában. Nincsenek a' dologi és észképi egymástól soha és sohol általánosan különválva, úgy hogy volna a' természetben valami, a' mi csupa dologi vagy csupa észképi lenne, hanem minden dolgokban mindig együtt, noha azokban vagy a' dologi vagy az észképi az uralkodó rész, 's ahoz képest durvábbak vagy finomabbak, testibbek vagy lelkibbek, élőbbek vagy élettelenebbek is a' dolgok, melyek köztt e' következő, de a' dolgok' természetét koránt is ki nem meritő tulajdonsági mérfokokat találunk a' természetben, u. m. *vonszás* vagy *nehézkedés*, *taszitás* vagy *rugosság*, *mozgás*, *kristályosodás*, *gerjedség* vagy *villányosság*, *mágnesesség*

vagy *magnétismus, galvanismus, élömüszeresség, ingerelhetöség, érzékenység* vagy *élő állatiság, emberiség, polgáriság, erkölcsiség, lelkisedés* vagy *istenisedés.*

45. §. *Folytatás.*

A' durva anyagban felette kevés az észképi, különösön a' mí földünket véve, minden élet annak csak felszinére jött vagy kivületjén létezik inkább, itt is a' földsarkok felé legkevesebb, legtöbb az egyenlitő vonal alatt 's mellett ket felől, és a' mérsékelt övekben. Nem sok a' növényekben is az észképi, de nem egyarányulag a' nemesebbek és nemtelenebbekben. Már az élőállatokban sokkal több az észképi, mint a' növényekben. Az okossággal bíró emberben pedig hasonlithatlanul több, mint egyéb állatokban, sőt minden egyéb ismeretes lényekben. Azonban az éghajlatra, időkorra, értelmi 's erkölcsi pallérzottság' különböző fokaira 's egyéb körülményekre nézve, nem csak különböző nemzetekben, de egyes emberekben vagy egyénekben, sőt ugyan azon személyben is, különböző idők és körülményekben, felette különböző az észképiségnek és dologiságnak égymással öszveköttetése. Az emberben egyáltaljában még igen sok a' dologi, úgy hogy sokakban az észképiséget szinte egészen elnyomta, mely azonban, a' testi, értelmi 's erkölcsi mivelődés által, a' setét anyagosság' fogházából, a' dologiság' göröngyeiből, lassankénti kifejtődésnek és kiszabadulásnak szüntelen tartó útjában és állapotjában vagyon.

46. §. *Folytatás.*

Azon valók vagy lények, melyek a' dologiság' és észképiseg' egymáshozi illetvényénél fogva, magokat 's magokan kivül egyéb dolgokat világosan elöterjesztő, tisztán gondoló, azokat egymástól megkülönböztetni és magoknak 's egymásnak ellentenni tudó eszmelettel birnak, neveztetnek *énekn*ek vagy *énes valók*nak, a' milyen az ember; az ellenkezők pedig neveztetnek *nem-énekn*ek vagy *nem-énes valók*nak, a' milyenek minden létünk' körebeni dolgok rajtunk kivül, még az oktalan állatok is; noha ezek is birnak valamely homályos érzessel, zavaros szemlélettel, melyel magokat 's magokan kivül egyéb dolgokat elöterjesztnek, söt kisebb nagyobb mértekben azokat egymástól megkülönböztetik, és egymásnak ellenibe teszik. Az észkepiségnek és dologiságnak, az énes és nem-énes valókban, más meg másképpen 's különböző mertekben egymással öszveköttetéséből származik, hogy van oly én, mely közelit a' nem-enhez, és ebben nö a' dologiság, fogy az észkepiseg; van oly én, mely távozik a' nem-entöl, és ebben nö az eszkepiség, fogy a' dologiság. Van oly nem-én, mely közelit az énhez és ebben nö az észképiség, fogy a' dologiság; van oly nem-en, mely távozik az éntöl, és ebben nö a' dologiság, fogy az észkepiség. Egyébaránt a' legalsóbb entöl a' legfelsöbb énig, mind többül az észkepiség, 's kevesül a' dologiság, 's megforditva a' legfelsöbb éntöl a' legalsóbb enig mind kevesül az észképiség 's többül a' dologiság, a' legalsóbb nem-éntöl a'

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 98 von 280

legfelsőbb nem énig mind nő az észképiség 's fogy a' dologiság, a' legfelsöbb nem-éntől a' legalsóbb nem-énig mind nö a' dologiság és fogy az észképiseg.

Azonban az észképi dologivá, a' dologi észképivé és így az én is nem-énné, a' nem-én is én-né soha tulajdonképpen által nem változhatik, de a' dologi több és bővebb észképiveli öszveköttetes által nemesedhetik, az észképi több és bővebb dologivali öszveköttetés által aljasodhatik, vagy más szóval: az a' teremtmény, melyben effele új öszveköttetések és járulatok származnak és történnek, finomulhat vagy durvulhat, javulhat vagy roszulhat, a' léti vagy lényi tökéletesedhetés' végetlen hoszu lajtorjáján emelkedhetik feljebb vagy szállhat lejjebb, a' nélkül, hogy vagy dologiságát vagy észképiségét valaha egészen elvesztené.

47. §. *Folytatás.*

Így tehát minden dolgokban megvan ugyan a' dologi és észképi, és ezek közül egyiknek a' másik feletti többségeből felsöbbségeből vagy tulsujjából származik az én és nem én. De azoknak milliófele, megszünés nélkül egymásból folyólag eső, öszveköttetéséből jönek-ki az énnek és nem-énnek vagy az énes és nem-énes valóknak vagy lényeknek, végetlen számu, kisebb és nagyobb, nemesb és nemtelenebb, tökéletesb vagy tökéltelenebb sergei és ezeknek tulajdonságai, minémüségei és változásai a' megmérhetlen mindenségben, és itt e' földön is, melyek érzékiségünk, értelmünk 's okosságunk előtt,

ugyan annyiféle belső és külső, lelki és testi alakokban jelenkeznek. Innen van a' napok' dicsősége, a' fővényszemek' fényessége, az ember' gondoló 's akaró tehetsége, az élő állat' érzékenysége 's oktalansága, a' növény' élete 's élőmüszeressége, a' kő' érzéketlensége, az ásvány' élettelensege, sat. De egyátaljában mondhatni, hogy a' dologiság' és észképiség' kettössége (dualismus) nagyon hajlik az egységre (monismus), midőn a' szellemnek az anyagas természet felett általánosan felsőbbseget tulajdonítunk, a' mennyiben a' világmindenben, mint egészben, az észképiség uralkodik vagy kell hogy uralkodjék a' dologiságon, mint hogy a' világ' czélja már csak ugyan a' szünteleni kifejtődés és tökéletesedés, melynek központja az okos lények' tökéletessége.

Principio coelum, ac terras camposque liquentes,
Lucentemque globum lunae, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque inclusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet:
Inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum,
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.

Virgil. Aeneid. L. VI. V. 726 ss.

48. §. *A' dologi' és észképi' fogalma a' belső vagy kis világban* (mikrokosmos).

Az ember kis világ, vagy belső világ, a' nagy és külső világ' mintája, kivont töké-

letessége. Ez a' kis világ is áll a' dologinak es eszképinek öszveköttetéséből. Mindazáltal a' kis világnak azon része, mely emberi testnek neveztetik, ámbár a' lélekkel legszorosb illetvényben van, és ennek mintegy hajléka, mivszere és tüköre, még is inkább és igazabban tartozik a' nagy és külső világhoz. A' lélek az igaz, valóságos, belső es kis világ, melynek egen az értelem' és okosság' napja tündököl, és a' feltétetlenre, teljesre vagy tökéletesre, az igazra, szépre és jóra törekedés' észképei, mint valamely végetlen meszszeségbeli alig látható pontok, csillámlanak. Innen az emberi lélek eredetiképpen öntudással bir, az az, benne a' tudás a' létellel egyesülve van, a' mi éppen neveztetik öntudásnak. Az öntudás vagy *szabad, lelki és okos*, midőn a' létel egészen a' gondolás' birtokába tétetett által, mikor az egyszersmind általánosan *világos* is; vagy *kötött, érzeményes* és *oktalan*, midön abban még a' létel uralkodik a' gondoláson, mikor az egyszersmind *homályos* is. A' homályos öntudás is tudás ugyan, de nem olyan, mely a' lételt magába felvette vagy szetbontotta vólna, hanem a' mely inkább maga vétetett-fel a' lételbe, és attól mintegy elnyeletett, vagy ahoz ragadott, a' honnan inkább csak érzéki, közvetlen vagy ösztöni tudásnak vagy érzetnek szemléletnek neveztethetik. Az öntudásnak mind világosságában mind homályosságában sok mérfokok vannak, a' szerint különösön, mint a' gondolás a' lételt vagy a' létel a' gondolást inkább vagy kevésbé átha-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 101 von 280

tótta, vagy a' maga birtokába mintegy felvette.

Az emberi lélek' öntudása okos öntudás. Igaz, hogy ezen öntudás is a' dologi' és észképi' vagy a' létel' és tudás' eredeti öszveköttetéséből áll, de nem úgy mintha a' dologi, mint külső dologi, az észképivel az öntudásban valósággal együtt, 's azzal oly alakulag vólna mintegy öszvenőve vagy olvadva, mint vannak a' kőben, növényben és állatban az anyagas részek a' mozgató, éltető vagy élőmüves és érző erőkkel; hanem úgy, hogy az előterjesztett dologinak létképe vagy alakja az eszképibe, vagy az énnek tudásába, csudálatos és megfejthetlen eredeti módon fel van véve, vagy más szóval, az énnek vagy léleknek, mint észképinek, a' dologiról vagy arról, a' mi van, a' lételről egyáltaljában, szükséges, közönséges és eredeti előterjesztése és tudása van. És már az öntudást vagy léttudást teszi a' dologinak és észképinek az enbeni öszveköttetése, vagy az énnek a' dologiról, a' lételről vagy arróli eredeti szükséges tudása és előterjesztése, a' mi az énnek ellentétetett, és a' miben a' kiható én, mintegy megütközvén, magát és magával együtt azt is tudja.

49. §. *Kétféle, t. i. tapasztalási és eredeti öntudás.*

Hogy pedig az öntudás egyáltaljában teszi a' létel' es tudás' vagy a' dologi' és észképi' öszveköttetését, vagy határzottabbul a' dologinak az énbeni tudatását és előterjesztését, azt onnan tudjuk, hogy van ben-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 102 von 280

nünk egyes, részes vagy különös öntudás is, mely meghatározott dologra vitetik, mint midőn p. o. egy virágot, gyümölcset és növenyt szemlélek, állatokat, embereket, egyéb termeszeti tárgyakat, p. o. köszíklát, hegyet, völgyet, folyó vizet, tengert, felhőt sat. ismerek, kedvet vagy kedvetlenséget érzek, bizonyos czélokat, némely dolgokat akarok vagy nem akarok sat., 's mind ezeknek közvetlenül tudója vagyok. Az ily részes öntudások pedig, melyek, mint a' folyó víz' habjai, elmeink' folyójában, szüntelen változnak, jönek és mennek, soha meg nem jelenhetnenek, ha a' dologi és eszkepi vagy a' létel és tudás, mint öntudás' alkatjai, mi bennünk már eredetikeppen öszvekötve nem volnának. Mi szerint minden egyes, részes vagy meghatározott időbeli öntudás, mint okozat vagy feltételes, viszsza igazitja vagy útasitja az embert a' dologi' és eszképi vagy a' létel' és tudás' valamely eredeti öszvekötteteséré, mint a' maga okára és feltételere, mely nélkül valamely időbeli dolognak, sőt magának az időnek is, öntudóji nem lehetnénk. Ezen eredeti öszvekötteteś tehát, mint öntudás' eredeti tette, különbözik a' letel' és tudás' minden másféle öszvekötteteséitől, melyek meghatárazott módon mentek végbe, 's mivel idő rendben jelennek-meg, *tapasztalásiaknak* nevezteinek, 's csak a' tapasztalás' foglalatjához is tartoznak.

5o. §. *Az eredeti létel és tudás kimagyarázhatlan.*

Noha egy tapasztalási vagy származott

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 103 von 280

létet más származott létetből, egy származott tudást más származott tudásból, és minden számazott lételt és tudást az eredeti létetből és tudásból lehozhatni és megfoghatni, de az eredeti lételhez és tudáshoz, mint a' szentek' szentjéhez, semmi értelem és megfogás nem közelithet, mivel a' megfogásban és magyarázatban az öntudásan feljül nem mehetni.

Ha az eredeti lételt és tudást ki lehetne magyarázni, úgy azt vagy létetből és tudásból lehetne kimagyarázni vagy nem létetből és nem tudásból. Hogy nem létetből és nem tudásból nem lehet, az nyilvánságos, mert egy ily kimagyarázásban örökös ugrás és ellenmondás vagyon. De létetből és tudásból sem lehet, mert ha lehetne, úgy azt vagy eredeti vagy származott létetből és tudásból lehetne kimagyarázni. Eredeti létetből és tudásból nem lehet, mert egy ily kimagyarázásban ellenkezés van, mivel akkor az eredeti létel és tudás származott létel és tudás vólna, vagy vólna oly eredeti létel és tudás, mely nem vólna eredeti. Származott letetből és tudásból sem lehet, mert az eredeti létel és tudás minden származottnál, mint ok a' mivnél, elsőbb, és ha lehetne: akkor az eredeti létel és tudás származott, a' származott létel és tudás pedig eredeti volna, a' mi merő képtelenseg.

Következésképpen az eredeti lételt és tudást sem létetből sem nem létetből, sem tudásból sem nemtudásból kimagyarázni nem lehet.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 104 von 280

Ha ezen sem nyugszik-meg valaki, hanem még is tudni akarja: *Mi az eredeti létel és tudás?* azt ne mástól, de önmagától kérdje-meg, 's lelke' méjjéből halland egy feleletett, melyet sem ő, sem más szókba foglalni és kimondani nem tud.

HATÁRPONT.

51. §. *Hová kell tenni a' filozofálás' határpontját?*

A' fennebiek szerint már ezt nem nehéz meghatározni. A' Filozofiának eredeti kútfeje az öntudás. Mint hogy pedig a' mi egész öntudásunk a' dologi' és észképi' vagy a' létel' és tudás' eredeti öszvekötletésén épül 's kezdődik, mely nélkül teljességgel semmit meg nem foghatnánk, nem is vólnánk én, te, ő, mí, ti, ők, 's nem is vólna egyáltaljában semmi magyarázni és megfogni való: tehát a' filozofálás' utolsó határpontját eme minden magyarázhatóság' 's megfoghatóság' közönséges és szükséges mivhelyébe, az öntudásba kell tenni, oda t. i. a' hol talált az ember valamit, a' mi noha egészen kimagyarázhatlan és megfoghatlan, de minden magyarázatott és megfogást csupán maga teszen lehetségessé.

52. §. *Miért nem lehet megfogni az öntudást?*

Azért, hogy ha meglehetne 'fogni és magyarázni: akkor azon öszvekötletést, melyben vannak egymással a' létel és tudás, 's mely magát az öntudást teszi, felkellene

bontani, vagy legalább az öntudásnak ki kellene magából mintegy jöni, hogy a' maga minden idősor előtti eredetét az idősorban megmútassa; a' mi lehetlen, mivel az öntudásnak magán kivül, maga előtt, ellen 's nélkül semmi öntudása nincsen. Söt tegyükfel, de meg nem engedőleg, hogy ha az öntudásnak egy második öntudása lenne: akkor amaz első, és ha ezen másodiknak ismét egy harmadik öntudása lenne, akkor a' második is megszünnék öntudás lenni; és ha ez mind tovább így menne is, de valamelyik még is csak az általánosan utolsó, igaz és többé semmi által meg nem magyarázható öntudás lenne; mivel, ha minden, akár hányadik, öntudás is megint más felsőbb öntudást tenne fel, ez arra mùtatna, hogy egyáltaljában semmi öntudás nincsen.

53. §. *Tul fellengő Filozofia* (philos. transcendens.)

Akármely Filozofia is, mely az öntudás' határin kivül csapong, vagy a' letel' és tudás' eredeti öszvekötteteésén tul felleng, azt boncolgatja, és így magát az öntudást akarja megfogni és kimagyarázni, vagy az öntudásban nem adatott, nem is adatható, és így öntudás előtti, elleni 's nélküli dolgokról akar filozofálni: a' hiu vizsgálodások' örvényébe süjjed, a' képzelődések' valódi ismérettől üres pusztájiba teved-el, és minthogy a' lehetlenséget tűzte-ki magának czélul, mint álomkép elenyészik és semmivé lészen.

Valójában az öntudás' határin kivül, és így öntudás nélkül, filozofálni, csak annyi,

mintha egy mivmester mindenféle eszközeit, p. o. egy zongorás hangszerszámait, egy rajzoló rajzeszközeit, egy metsző késeit vagy vésőit, széthányná és elrontaná, 's azok nélkül akarna valamely remek Zene-rajz vagy metszés mivet előhozni.

ALKOTMÁNYOK vagy RENDSZEREK.

54. §. *Dologiság' és észképiség' vagy eszményiség' alkotmányai* (realismus et idealismus).

Minthogy a' dologi' és észképi' vagy a' létel' és tudás' eredeti öszvekötletése az öntudásban a' filozofálásnak végszéle: innen ha a' filozofálásban ezen egységet és öszvekötletést felbontjuk, és vagy a' dologit az észképinek vagy az észképit a' dologinak lehozási okfejévé teszszük: akkor két ellenkező filozofiai alkotmányokra vitetünk, de a' melyek még is egyeznek *egyfelől* abban, hogy kényszerintesek, *másfelől* abban, hogy a' mennyiben a' filozofálás' határpontján kivül, és így öntudás ellen, filozofálnak: annyiban minden tudást meghamisitnak, minden lételt megsemmisitnek, 's azzal együtt az erkölcsi cselekvés' gyakorló mezejét és helyét is egeszen eltörlik, nem hagyván egyebet a' világban, csak anyagot gondolat nélkül, vagy csak gondolatot anyag nelkül, es így sem igaz anyagot sem igaz gondolatot. Tudniillik, ha a' dologit vesszük-fel az észképi' lehozása' es származtatása' okfejéül, abból e-

red a' *dologiság' alkotmánya* (realismus), mely a' tudást a' csupa letelből magyarázza; ha az észképit veszszük-fel a' dologi' lehozása' és származtatása' okfejeül: abból ered az *észképiség' alkotmánya* (idealismus), mely a' lételt a' csupa tudásból magyarázza.

Mind a' kettő ezen, 's ezekhez hasonló, kérdéseket igyekezik megfejteni: *Honnan származik az öntudás? Honnan származnak a' mi előterjesztéseink, isméreteink és azoknak tárgyai, egyáltaljában a' külvilág?* és a' megfejtesben vagy a' csupa dologit vagy a' csupa észkepit teszi kútfőnek. Lássuk mind a' dologiságot, mind az észképiséget vagy eszményiséget, elébb elméleti, azután gyakorlati vagy erkölcsi tekintetben.

55. §. *Dologiság elméleti tekintetben.*

Ha a' dologit teszszük *eredeti*nek vagy *első*nek: akkor tulajdonképpen csak dologit teszünk, minden észképi vagy eszményi nélkül. Mert az észképit csak azután hozzukki a' dologiból, mint ennek valamely megfinomulását, némi tulajdonságát, kisugárzását vagy létmódját. De a dologi észképi nélkül, az az, ha eredetiképpen semmi észképi nincsen, nem egyéb, hanem csupa testi anyag vagy tömeg, mely a' tért három mérések vagy arányok, u. m. hosszuság, szélesség és magasság vagy méjség szerint megtölti ugyan, de a' melyben az öntudásnak és gondolásnak semmi jele nem mútatkozik, hanem csupa vonszás és taszitás sat. melyek a' külső szükségesség' törvényei szerint mennek véghez. A' dologiság tehát tulajdonkép-

pen csupa *anyagosság* (materialismus), és nem teljesiti, a' mit igér. Mert mivel a' tért megtőltő anyagból, ha eredetileg semmi észképi nincsen, soha semmi észkepi nem eredhet; mivel a' tárgy és annak valósága, vagy a' nem én a' mí szellemünk' mivelösége, vagy az én nélkül semmi ismeretet nem képezhet: innen a' dologiság, mely szerint semmi szellemiségünk nincsen, vagy hasonló lelkünk egy viaszas táblához melyre a' tárgyak' hatásai csak lenyomatnak, soha nem tudja megmútatni, mimódon származik a' dologiból az észképi, vagy egyáltaljában mimódon gondolhatják magokat az anyagas dolgok, 's mimódon szerezhetnek magoknak magokról 's egyebekről öntudatot.

56. §. *Dologiság gyakorlati tekintetben.*

De a' dologiság a' mí erköltsi érdekünkkel is ellenkezik. Mert a' szerint az ember nem egyéb, hanem csupán anyag, 's következkezésképpen az anyagi termeszet' vas törvényei alá rekesztett lény, 's ennyiben nékie az erkölcsi természetről, és az öntörvényadás' és szabadság' felséges észképeiről is, mint üres álmokról, egészen le kellene mondani. Igaz, hogy azon észképekről, eddigi vizsgálódásinkban, magunkkal még tökéletesen nem számoltunk: mindazáltal belsőképpen érezzük, hogy szabadok vagyunk, 's amaz észképekkel megegyezőleg kell mivelnünk. A' dologiság tehát bennünk a' gondolásra és cselekvésre nézve ellenkezést szülne. A' honnan ama minden alkotmányoknál drágább észképeket nem is áldozhatjuk-fel egy oly alkotmányért, melyben, minthogy

az a' maga okfejét kényszerint teszi, 's abból nem tudja lehozni, a' mit lehozandó vala, semmi következetesség és igazság nincsen.

Jegyzés. A' dologiság mindég *anyagosság* (materialismus), *vakmüszerességre* (mechanismus), vagy *vakszükségességre* (fatalismus), következőleg, hasznte nem is közvetlenül *erkölcstelenségre* (immoralitas), *istentagadásra* (atheismus), *istentelenségre*, de legalább *erkölcsetlenségre* (immoralismus, antimoralismus), *erkölcsi mindegylegességre*, vagy *közönbösségre*, *különbözetlenségre* (indifferentismus moralis) *erkölcsi kétségkorságra* (scepticismus moralis), *mindenistenségre* (pantheismus) es *istenetlenségre* viszen. A' dologiság a' mindenistenség szerint az anyagnak vagy közvetlenül tulajdonit életet, előterjesztést és öntudást, mely tekintetben *anyaglelkiségnek* (hylozoismus) neveztetik, vagy azt állitja, hogy mind ezek *élőmüszeresség* által fejtődnek-ki az anyagból. Igy lesznek a' megszellemült vagy szellemmé vált anyagak. A' *joniai* természet filozofusok, kik a' világban mindent, még a' leglelkibb lényt is, most vízből, majd légből, most földből, majd valamely lég 's viz közti elemből származtatták, mind efféle dologiságalkotmány' követői (realistae) vólták, noha most nagyobb majd kisebb következőséggel.

A' dologiságalkotmányt, a' fenn emlitett elméleti 's erkölcsi ellenmondásokan 's nehézségeken kivül, még az is terheli, hogy a' dologit egyáltaljában még csak nem is képzelhetni, ha az észképit fel nem tesszük. Mert mivel a' dologit az észképi gondolja: innen valamint a' tárgy személy nélkül semmire nézve nem vólna tárgy, a' dologi is észképi nélkül nem vólna dologi, következőleg igaz létellel sem birhatna. Nem teszi ugyan a' gondolás a' lételt, vagy a' létel a' gondolást, de felteszi, úgy hogy sem gondolás nélkül létel, sem létel nélkül gondolás nincsen.

57. §. *Észképiség elméleti tekintetben.*

Ha az észképit teszszük *eredeti*nek vagy *első*nek: akkor tulajdonképpen csak észké-

pit teszünk minden dologi nélkül. Mert a' dologit csak azután hozzuk-ki az észképiből, mint ennek valami utodját, megsürüdését vagy megalvását hogy megmutassuk, mikent eshetik, hogy a' mí gondolataink, noha eredetiképpen semmi tárgyak nincsenek, még is valóságosan meghatározott tárgyakra vitetnek. Az észképit pedig dologi nélkül teljességgel nem gondolhatjuk. Mert ha minden dologit tagadunk: akkor minden gondolható tárgyat, sőt magát az ént is, mint gondolat és ismérettárgyat tagadjuk, következezesképpen tagadunk mindent, a' minek az észképi észképije, az alak alakja, a' gondolat gondolatja, a' tudás tudása, vagy egyszóval semmit fenn nem hagyunk, a' minek az öntudás öntudása lehetne, és így magát az öntudást is lerontjuk. Mert mi egyéb semminél a' gondolat és tudás, ha nincs tárgy, mely gondoltassek és tudassék? A' honnan az észképiség egy oly üres alkotmány, mely nem teljesiti, a' mit igér. Mert mivel az észképiből, ha eredetiképpen semmi dologi nincsen, soha dologi nem lehet, teljességgel nem tudja megmutatni, mimódon ered a' dologi az észképiből, vagy mikent gondolhatunk sőt szemlelhetünk meghatározott levő tárgyakat, ha csak ugyan ezek eredetileg nincsenek, vagy semmi igaz letellel nem birnak.

58. §. *Észképiség erkölcsi tekintetben.*

De az észképiség a' mí erkölcsi érdekünkkel még sokkal inkább ellenkezik. Mert e' szerint nem lenne semmi való tárgy, melyre mivelhetnénk, és e' világ, melyet erköl-

csi munkásságunk' gyakorló mezejének tartunk, nem birna valóságos létellel, csak árnyékvilág és álommező vólna. Már pedig a' lelkiismeret megszünés nélkül ösztönöz, hogy a' körülün-ki tárgyakra, bizonyos meghatározott módon, miveljünk. Hogy ha már az, mire minket a' lelkiismeret ösztönöz, nem valóság, hanem csak árnyék és álom vólna: akkor annak minden felhivásait, 's e' szerint azt magát is, valójában csupa álomnak kellene tartanunk. Igaz, hogy még eddigi vizsgálódásink által a' lelkiismeretet és annak törvényszabásait elegendőleg fel nem fogtuk, de ellenállhatlan belső szükségességgel érezzük, hogy a' szerint kell cselekednünk, 's magunkat, mint alacson teremtéseket, meg kellene utálnunk, hà a' szerint cselekedni nem akarnánk. Az észképiség tehát a' mí elméletünk 's cselekvésünk köztt ellenkezést szerezne, Soha nem vetemedbetünk azért oly nagy bolondságra, hogy a' mí, a' világ' minden alkotmányainál sokkal drágább, lelkiismeretünket megtagadjuk egy oly alkotmányért, mely okfejét csupán kényszerint teszi, és nem tudja abból lehozni, a' mit lehozandó vala.

Jegyzés. Hogy az észképiség valójában üres alkotmány, megtetszik abból, a' mit az észképesek' fejedelme, *Fichte* mond, *die Bestimmung des Menschen* nevü munkája' 2-ik könyvében, mely a' tudásról tanit, mint láthatni a' 122 — 4 old.

»Semmi állandó nincs sem kivülem sem bennem, csak szüntelen változás. Én semmi létről nem tudok, még a' magaméról sem. Nincsen létel. Én magam általjában nem tudok és nem vagyok. Mind csak képek, a' mik vannak. 's ezek is csak képek' módjára

tudnak magokról ; mindenütt csak képek' képei, által öszvefüggő képek lebegnek a' nélkül, hogy vólna bennek valamely leképezés, jelentés és czél. Én magam egyike vagyok e' képeknek, sőt még kép sem vagyok, hanem csak képek' öszvezavart képe. Minden dolog és létel egy csudálatos álommá válik, élet nékül, melyről álmodnánk, és lélek nélkül, mely álmodnék, egy oly álommá. mely maga magáról álomban függ öszve. A' szemlélés álom, a' gondolás, mely kútfeje minden képzelt lételnek és dolognak, kútfeje az én létemnek, erőmnek és czéljaimnak, nem egyéb, hanem amaz álomnak álma sat.«

Minthogy egy ily semmiséggé olvadó alkotmány igen képtelen lenne : innen az észképiség soha nem vólt egészen következetes, hanem fel útjában mintegy mindig megállapodott, 's valami dologit vett-fel, vagy hagyott fenn. Ilyen vólt a' *Berkley titokkorságos észképisége* (idealismus mysticus), mely szerint a' külvilágróli előterjesztések a' lélekben közvetlenül az Isten által okoztatnak. Ilyen vólt a' *Fichte énes észképisége* (idealismus egoisticus) is, mely szerint az én, az ő teremtő és származtató mivelőség' korlátitól vissza térittetve, a' tárgyas világelőterjesztéseket mintegy öntudatlanul nemzi, és így a' maga tulajdon világa' teremtőjévé válik, oly móddal fejtvén-ki magából a' külső tárgyakat és azoknak fogalmait, mint a' selyem hernyó ereszti a' szálakat, úgy rakván öszve a' világot, mint a' pók szövi a' maga hálóját. Es csak azért teszi az én a' nemént magának ellenébe, csak azért korlátolja maga magát, csak azért hivatkozik bizonyos megfoghatlan határokra, mely k közé az, az ő munkásságára nézve, már egyszer rekesztetett, minthogy vannak bennünk némely képzetek, melyek az elme' mivelőségét megkötik, szabad akaratunktól teljességgel nem függenek, és felette különböző sőt ellenkező tulajdonságu tárgyakra is vitetnek. Így lesznek a' meganyaguli vagy anyaggá vált szellemek. De, ha mindeneket az én hoz elő, honnan van ez a' képzetek' elkerülhetlen és okvetlen szükségessége, végetlen különbsege, a' mi akaratunkal, kivánságinkal gondolatinkal, sőt egymással is ellenkezése? Miért nem tud a' rab az ő fogházából, az adós hitelezőjitől, az üldöztetett szenvedéseitől, a' be-

teg nyavalyáitól, sőt még a' haláltól is, megmenekedni, mihetyt akar? Hiszen az észképiség szerint csak gondolni kellene, hogy ezek nincsenek, vagy akarni, hogy ne légyenek: legottan a' békók lehullanának, a' hitelezők eltünnének, a' szenvedések és nyavalyák megszünnének, a' szükség bövséggé, a' szegenység gazdagsággá változnék, sőt a' könyörületlen halálnak is, mely eleitől ólta *aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres* halálnak halálával kellene meghalni. Mind ezt az észképiség' alkotmányja soha nem tudja kimagyarázni. Innen van, hogy *Fichte* a' tárgyas világot, melyet az elméleti Filozofiaban leront, 's még a' nápolyi *Fata-morganának* a' *magyar országi Déli-bab*nál vagy még a' *tündér Ilona' vár*ánál is mulékonyabbnak tart, a' cselekedeti Filozofia mezejében, az élet' kedvéért, ismét helyre állitja és megvalja, hogy az észképiség' alkotmánnya csupa üres elmelet, melyel az élet valóságos ellenkezésben vagyon. Az észképiség egyenesen viszen az *én istenségre* (autotheismus), ha csakugyan szerinte lehetne még valamely szó Istenről, vallásról sat. Még a' *Schelling általános ugyan azonság alkotmánnyá* is (systema identitatis absolutae) fenn hagy valami levőt vagy dologit, midőn az általánost vagy teljest (absolutum) teszi, mint oly valamit, mely nem csupán eszképi, sem csupán dologi, hanem egyszersmind mind a' kettő, 's eredetikeppen mintegy a' *mindegység'* vagy *különlenség pont*jában (punctum indifferentiae) vagyon, de a' mely semmi nem egyéb, mint üres elvonás (abstractio), minden lényesség nélkül.

59. §. *Dologi észképiség' alkotmánnya.*

Ha már sem a' dologiság' sem az észképiseg' alkotmánnya elméleti tekintetben az okosságnak eleget nem teszen, cselekedeti tekintetben pedig az erkölcsi érzésekkel és határzásokkal öszve nem fer: úgy lehetlen, hogy vagy az eszkepi a' dologi, vagy a' dologi az eszkepi által tételődjek, következőleg egyik a' másikból filozofálás' útján kihozattassek; hanem szükségesképpen fel kell

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 114 von 280

vennünk, hogy a' dologi és észképi, mind a' kettő, eredetileg tetelve és egymással öszveköltetésben vannak, de a' mely öszveköltetés az öntudásnak kimagyarázhatlan és megfoghatlan tette 's annál fogva a' filozofálás' véghatárpontja. Innen származik a' dologi *észképiség'* vagy *eredeti öszvetétel' alkotmánnya* (systema realismo idealismi, vel synthetismi transcendentalis, s. originarii) mely sem a' gondolatokat a' külső tárgyakból, sem a' külső tárgyakat a' gondolatokból vagy elmemunkásságból nem teprenkedik lehozni, hanem azt veszi-fel: *Hogy mind a' külső tárgyak mind azoknak előterjesztései együtt adatnak az öntudásban, és így a' lételi és tudás, dologiság és észképiség köztti eredeti öszveköltetést fel nem bontja.*

Mind ezek szerint *nem tulajdonithatunk tárgyilagos igazságot a' Filozofiában sem a' dologiság' sem az észképiség' sem a' dologiság' és észképiség' ugyan azonsága' alkotmánnyának*, mely utolsó vagy a' dologiság' vagy az észképiség' alkotmánnyával végtire mindig csak egyre menyen ki; minthogy vagy nyilván vagy ál név alatt a' dologit vagy észképit veszi-fel öntudás' vagy öszves tudás' és lételi' kezdetének és végének és így filozofálás' és Filozofia' okfejének; nem levén azon kivül, még csak gondolatban is, teljességgel semmi egyéb, mit felvehessen. Mert mi egyeb a' lételi' és tudás' különbözetlensége és ugyanazonsága is, mint öszve vegyitett lételi és tudás? mely vegyitésben az ugyanazonságalkotmányos vagy a' lételt a' tudásnál, vagy a' tudást a' lételnél, vala-

melyiket a' másiknál, hatalmasabbnak vélvén, abból törekedik kihozni emezt, következőleg a' világot és öntudást is.

Igaz, hogy okosságunk' tulajdona az egység' törvénnye. De mind a' dologiság' mind az észképiseg, mind az általános ugyanazonság' alkotmánnya összeveleveszti az egységet az egyfeleséggel, a' mi helytelen; mert sem az emberben sem a' világban nincs egyféleség vagy ugyanazonság, hanem különféleség, tétel, és ellentétel öszveteve, vagy egységre olvasztva.

60. §. *A' dologiság', észképiség' és dologi észképiség' vagy eredeti öszvetétel' alkotmányjainak jegyeik, tulajdonságaik és egymáshozi illetvénnyök.*

Ha a' filozofiai alkotmányok valóságos bélyegére nézünk: úgy találjuk, hogy azok minden, az egyes filozofálóktól eredő, különbségeik mellett is, ezen három alkotmányok közül valamelyikre tartoznak szükségesképpen; minthogy ezeknél többféle eredetileg nincs és nem is lehet. Ugyan is a' filozofáló okosság a' filozofálásban maga illő természetes határain vagy tul menyen vagy innen marad. Ha tul menyen, akkor két ellenkező intézetet vehet magának; mert felbontván már egyszer az öntudást tevő dologi' es észképi' egymással öszvekötteteését, veheti-fel vagy a' dologit az észképi' lehozása' és származtatása' okfejeül, a' honnan ered a' *dologiság' alkotmánnya* (systema realismi v. realisticum, realismus), vagy *tételes alkotmány* (systema theticum s. thetismus); vagy veheti-fel az észképit a' dologi'

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 116 von 280

lehozása' és származtatása' okfejéül, a' honnan ered az *észképiség'* vagy *eszményiség' alkotmánnya* (systema idealisticum s. idealismus), vagy *ellentételes alkotmány* (systema antitheticum s. antithetismus). Ha pedig a' filozofálás' határán belől marad: akkor a' dologi' és észképi' eredeti öszvekötetését úgy nézi, mint a' filozofálás' kútfejét, életmühelyét és eszközét, melyből 's mely által csupán lehet és kell filozofálni; a' honnan ered a' *dologi észképiség' alkotmánnya* (systema reali — ideale, v. realismo - idealismus), vagy *eredeti öszvetétel' alkotmánnya* (systema syntheticum transcendentale, systema synthetismi transcendentis s. synthetismus transcendentalis et originarius).

E' szerint a' dologiság' és észképiség' alkotmánnyai egymással ellentételben vannak, a' dologi észképiség' alkotmánnya pedig azoknak öszvetétele, vagy egyesítése. A' dologiság' és észképiség' alkotmánnyai mind ketten túl haladnak a' filozofálás' határpontján és a' mi lehetlen, az öntudás mivszerét, mint az órát, szétbontani akarják; a' dologi észképiség' alkotmánnya pedig ezen ponton belől marad, és az eredetin, a' minden tapasztalások' alapján, túl menni nem törekedik, mi által eredetiségét egészen elvesztené. Ismét a' dologiság' és észképiség' alkotmánnyai, mind kettő, kényszerintes alkotmányok (systema dogmaticum) csak, hogy amaz *állitólagos* vagy *tudáskorságos* (systema dogm. positivum, s. syst. dogm. sensu strictiori); ez pedig *tagadólagos* vagy *kétségkorságos* (syst. dogm. negativum s. scepti-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 117 von 280

cum); mert kényszerint filozofálni, annyit teszen, mint az okfőket helytelenül, és így semmi igaz okfőket nem tenni, vagy a' filozofáló okosság' és filozofálás' határain és így magán az öntudáson túl menve, következőleg törvénytelenül, filozofálni. A' dologi észképiségalkotmány pedig *birálatos alkotmány* (systema criticum); mert birálva vagy birálatosan (critice) filozofálni, annyit teszen, mint az okfőket az öntudás' határain kivül nem menve tenni, vagy a' mi mindegy törvényesen, és így csak arról filozofálni, mire a' filozofáló okosság, az öntudás' tettei által, meghatároz és meghatalmaz.

61. §. *A' három alkotmányoknak a' három eredeti meggyőződésekhez vagy gyökértudásokhozi illetvénye.*

A' három eredeti meggyőződések, melyek soha nem lehetnek egymás nelkül, és így sem egyik a' más kettő, sem a' kettő amaz egyik nelkül, ezek valanak: *vagyok én; vannak kivülem dolgok; közttem és ezen dolgok közti közösség van.*

A' dologiságalkotmány e' három meggyőződések közül csupán ezen épül: *vannak kivülem dolgok*, melyekből az ént és mindent, mi az enhez tartozik, kényszerint hoz-le, következőleg itt a' dolgok és az én közti közösség csupán képzelt.

Az észképiségalkotmány csupán ezen épül: *vagyok én;* ebből a' kivülemi dolgokat kényszerint hozza-le, következőleg a' közösség itt is csak képzelt, vagy inkább képzelhetlen.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 118 von 280

A' dologiságalkotmány szerint a' világ minden egy lélek 's gondolat nélküli durva anyagtömeggé, az észképiségalkotmány szerint pedig egy az éntől álom és álmodó nélkül álmodott álommá, vagy egy minden tárgy nélküli gondolattá és előterjesztéssé, e' szerint csupa semmivé válnék. A' honnan a' filozofálásnak egyikben sincs sem szere, sem száma, sem vége, sem hoszsza, sem haszna sem czélja, sem pedig okosságot kielégitő tartalma.

A' dologiság szerint anyagos elemekből, p. o. tűzből, légből, vízből és földből rakott ismereti és erkölcsi épületek, vagy csupa természeti vas szükségesség' falaiból mesterségesen készitett gondolat, jog, erény és kötelességalkotmányok emelkednek-fel de a' melyek, mint csuga képzelődés' fellegvárai, jég és hókastélyok, szappanhólyagok, vízbuborékok és pókhálószövetek nem sokára eltünnek, elolvadnak, szétpattannak és szakadnak, vagy, mint fából csinált vaskarikák, még a' gondolatban semmivé lesznek.

Minthogy az észképiségben az én magának egy neményt állit ellenebe, egy oly neményt, mely az énen kivül valóságos lettel nem bir, hanem az én tetteinek csak visszasugárzása, és mihelyt a' tevés' mivelősége megszünt, leg ottan eltünik: innen szerinte csupán repkedő képzelmenyekből, tarka szemfényvesztesekből álló világ' puszta kopár tartományai suhognak káprázó szemeink előtt, és végetlen sivatagok szaladva rohannak a' kétségek' feneketlen örvényébe,

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 119 von 280

mely ha eredetiképpen semmi létel nincsen: akkor a' tévelygő ént is, legbelsőbb lényjével és minden tudásával elsodorván, az örök semmiségbe süjjeszti.

Ellenben a' dologi észképiségalkotmány az én' és nemén' létéről, és ezek köztt eredetileg fennálló közösségről hármas meggyőződéseken, következésképpen rendithetlen alapokan épül, melyek egyfelől tagadhatlanok, másfelől megmútathatlanok.

62. §. *A' három gyökér vagy eredeti tudások tagadhatlanok.*

A' ki ezeket tagadná, a' tagadás' okait kétség kivül az öntudásból venné, mivel egyebünnen nem is vehetné. De az öntudás már előre a' létel' és tudás' énbeni öszveköttetése. Mert senkinek öntudása nem lehetne, ha ő maga, kivüle valami egyéb, és ezek köztt közösség nem vólna. Ezen tagadással: *Nem vagyok én*, az én létemet éppen oly erősen kimondtam, mint ezen állitással: *vagyok én*, mert annak, ki a' maga létét tagadja, szükségesképpen lenni kell, mint hogy különben azt nem tagadhatná. Tegyük-fel, hogy nincsenek kivülem dolgok. Ha nincsenek: honnan tudom, hogy én, én vagyok, nem pedig nem én,. Tegyük-fel, hogy nincs semmi közösség közttem és a' dolgok köztt. Ez azt tenné más szóval: Nincsen semmi, sem öntudás, sem gondolás, mert ha semmi közösség nincs, miről lehet még valamely tudás? Magamról sem, mivel magamat is csak annyiban tudom, mennyiben valami egyébbel közösségben lenni gon-

dolom. Következőleg, ezen meggyőződések közül akár egyiket, akár másikat, akár mind a' hármat tagadni mindegy. Egy ily tagadóval, kit a' három *Anticyrák* sem gyógyithatnának-meg, még csak szóba sem lehetne állani.

63. §. *A' három eredeti vagy gyökértudások megmútathatlanok is.*

Vannak oly általános igazságok, melyeknek bizonyosságát az hozná leginkább kétségbe, a' ki azokat megakarná mútatni. Ilyenek már mindenek előtt a' három eredeti vagy gyökértudások. Mert ha megkellene mútatni, hogy *én vagyok*, természetesen ez a' kérdés támadna: Kimútatná-meg és kinek? vagy én, még pedig vagy magamnak, vagy másnak; vagy más mùtatná-meg, még pedig vagy nékem, vagy magának, vagy egy harmadiknak. Ha én mútatnám-meg magamnak: akkor a' magam lételét már előre felkellene tennem, sőt még azt sem mondhatnám, hogy én az én lételemet megakarom mùtatni, ha éppen ezen lételt gondolatban fel nem tenném. Ha pedig vagy másnak mútatnám-meg, vagy más mútatná-meg vagy nékem, vagy magának, vagy egy harmadiknak, hogy én vagyok: akkor is a' magam lételét előre felkellene tennem; egyszersmind pedig ez a' legnagyobb sültelenség vólna, mivel így az idegen lételt a' magaménál bizonyosabbnak tartanám. Már pedig ha az én tulajdon létem is kétes, az idegen lételnek még kétesebbnek kell lenni előttem. Az öntudás a' létel' tudása. Következésképpen közvetlenül tudom, hogy én vagyok, 's azt nem

lehet, nem is kell megmútatni, mivel, ha megakarnám mútatni, akkor elébb tulajdon öntudásomat kellene felforgatnom. *Cartesius* így akarta megmútatni: *gondolok, tehát vagyok*, (cogito, ergo sum); de nem gondolta-meg, hogy a' gondolás a' lételt már előre felteszi, és hogy ezen kifejezés: *én gondolok*, annyit teszen, mint: *én a' gondolás' mivelöségével vagyok, vagy úgy vagyok, mint gondoló lény.*

64. §. *Folytatás.*

Azt sem lehet megmútatni, hogy vannak kivülem dolgok.

Nem lehet, mert a' megmútatásnak csak ott van helye, a' hol valamely állitás' igazságát vagy hamisságát felsöbb okfökből kell lehozni. Hogy pedig kivülem dolgok vannak, azt felsöbb okfökből le nem hozhatni. Az öntudás a' létel' és tudás' énbeni öszveköttetése. Már a' mily első rangu tudásom nékem az, hogy én vagyok, éppen oly az is, hogy vannak kivülem dolgok. Azt, hogy én vagyok, onnan tudom, hogy vannak kivülem dolgok; azt pedig, hogy vannak kivülem dolgok, onnan tudom, hogy én vagyok. Egyik tudásom sincs a' másik nélkül, a' két tudás szintegy, mely nélkül semmi egyebet nem tudhatok. Honnan lehetne hát megmútatni? *Tehát nem is kell megmútatni*, mert az, a' mi közvetlenül bizonyos, minden megmútatáson feljül van, és annak megmútatása nem megmútatás, hanem tagadás, az öntudás' megtagadása, kétségbe hozása, és így minden megmútathatóság' lerontása vólna.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 122 von 280

Továbbá', ha megkellene mùtatódni, hogy vannak kivülem dolgok: akkor maga a' minden megmútatás' gyökere és legelégségesb oka elégséges oknélkül mútatódnék-meg; e' nélkül akarni pedig valamit megmútatni, oktalanság.

65. §. *Folytatás.*

Erre nézve e' következő ellenvetéseket szokták tenni:

A' kivülemi dolgok' tudása közvetős, mert azt, hogy azok vannak, csak bizonyos képzetekből hozom-ki.

De azt, hogy vannak kivülem dolgok, nem onnan tudom, hogy azokról képzetek vannak bennem, sőt inkább azért vannak ezen képzetek is, hogy vannak kivülem dolgok. Következőleg nem csupán a' mi képzeteinket, hanem közvetlenül magokat a' dolgokat, veszszük észre, 's ha ezeket előre, vagy soha is észre nem vettük vólna: úgy amazokat is soha észre nem vehetnök; mert ha nincs ok, nincs okozat, ha nincs állat (substantia), nincs ragaszték vagy jelenség (accidens s. phoenomenon) is.

Azt is mondják: *Némely képzetek, gondolatok csupa megcsalatások, még is azoknak tárgyait sokan valóságoknak tartják,* p. o. *titokkorságosok, alvajárók, tébolygók* sat. *Mi, hát az egész világ is nem egyéb csupa álomnál, képzelménynél és megcsalatásnál?*

Erre ezt lehet felelni: hogy ha mí valami külsőnek létele 's valósága felől ere-

detileg meggyőződve nem vólnánk, és ha azt, a' mit érző eszközeinkkel veszünk észre, minden megmútatás nélkül is, valóságnak nem tartanók: úgy a' képzelt és valóságos tárgyak köztt külömbséget sem tudnánk tenni. Micsoda esetekben légyen pedig valamely tárgy képzelt vagy valóságos, azt az alkalmazott logika' vagy gondolástan' törvényei szerint itéljük-meg. Annyi igaz, hogy a' valóságot a' képzelménytől minden ember megkülönbözteti, következőleg valami levőt, a' mit észre vehetni, eredetileg felteszen.

Nem is lehet hasonlitásba tenni, hogy a' gondolásban és ismérethen egy eredményők lehetne az ép okosságnak és egésséges érzékeknek a' megromlottakkal, mely utolsókat okosságnak és érzékeknek nevezni csak úgy is lehet, mint p. o. a' szemet, mely nem lát szemnek, a' fület, mely nem hall, fülnek, sat.

66. §. *Folytatás.*

Azt sem lehet megmútatni, hogy köztem és a' dolgok közt közösség van.

Nem lehet, mert az öntudás a' létel' és tudás' öszvekötttetése; tehát a' dolgoknak velem közvetlen közösségben kell lenni, mivel különben semmi öntudásom nem vólna. Én minden szempillantásban mivelek; de mire nézve mivelhetnék, ha a' dolgok velem közösségben nem vólnának. A' mily közvetlenül bizonyos tehát az, hogy én vagyok, vannak kivülem dolgok: éppen oly bizonyos az is, hogy köztem és a' dolgok közt közösségnek kell lenni; mivel különben azt

sem mondhatnám, hogy én vagyok, vannak kivülem dolgok, mint hogy mind a' magam, mind azoknak letelét csak ezen közvetlen közösségből tudom.

Tehát nem is kell megmútatni, mert az nem szükölködik semmi megmùtatás nélkül. A' megmútatás, melynek ereje és bizonyossága soha nem első, csak második, harmadik sat. kezből való, az igazságnak csak közvetős kútfeje.

Jegyzés. Látók közelebbről, hogy ezen állitások: *vagyok én, vannak kivülem dolgok, köztem és a' dolgok közt közösség van,* mind a' mellett is, hogy megmútathatlanok, teljesen győző bizonyosságuak, mivel eredetiek. A' mi a' tudásban legelső, annak megmútathatlannak is kell lenni, mivel, ha minden tudásunkat megkellene mútatni: úgy az, közvetlenül bizonyös alap nélkül szükölködvén; végképpen elenyésznék. A' honnan a' megmútathatlan felsőbb és magasbb a' megmútathatónál.

Minden megmútatható igaz, de nem minden igaz megmútatható. Némely igaz megmútatható de némely igaz megmútathatlan. A' megmútathatlan kétféle: némely megmútathatlan igaz, a' mi t. i közvetlenül bizonyos; de némely megmútathatlan nem igaz, a' mi t. i. sem közvetlenül nem bizonyos sem közvetősen, vagy mas okokból nem nyilvánlik, és így a' minek megmútató oka sincs. Lehet valami csak illetvényesen, az az: némely gondoló lényékre nézve, megmútatható vagy megmútathatlan is.

67. §. *Van-é a' tárgyakról tárgyilagos ismeretünk?*

Hogy az észképeseknek, kik nyilvánosan csupa üres fogalmokból indulnak-ki és a' létezőt, valót és egyest az ő végetlen különbségében a' semmiből alkotják, teljesség-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 125 von 280

gel nincsen igazzok, 's hogy a' mi testvilágróli előterjesztéseinknek valamely lény vagy dolog szükségesképpen megfelel: az nem szükölködik semmi bizonyitás nélkül.

Egyébaránt, valyon ez a' dolog magában véve is éppen csak olyan, milyennek mí azt előterjesztjük, azt nem merjük állitni, mivel egy ily állitás, midőn mí a' világot, magunkból kifelé, csak mintegy szellemi szemüvegünk' látásmódja szerint, szemléljük, a' Filozofia' határin kivül felleng. Az embernek, mint valamely különös világlénynek bizonyoson valamely különös világszemlelesmódja is van. Nem csak a' más világok, p.o. *Uránus*' vagy *Syrius*' lakói, hanem az e' földen elő teremtések is, érző eszközeik' különbségehez képest, különbözőleg szemlelik a' világot és dolgokat, mennyivel inkább nem úgy mint mí, 's kétség kivül mí is, más különböző alkotással birva, másképpen és különbözőleg szemlélnők, gondolnók és ismernők azokat nem úgy, mint most. Minthogy pedig egy ember is az ő szükséges, közönseges és természetes szemlelesmódjából ki nem jöhet, és az ő tárgyakróli fogalmait 's iteleteit, valamely más és idegen ismerellen ismeretmódok által, magokkal a' tárgyakkal öszve nem hasonlithatja, hogy amazoknak ezekkeli egyezését vagy különbözését sőt ellenkezését észrevehesse és meghatározhassa: innen meg kell vallanunk, hogy mi a' világot csak úgy és annyiban ismérjük, a' mint és mennyiben az nékünk emberekül megjelenik, úgy t. i. mint valamely téri 's idői vagy terben 's időben megjelenő 's változó dolgot sat. Em-

beri meggyőződésink' igazságának tehát egyetlen próbaköve, azoknak elméleti és gyakorlati tehetségeink' eredeti törvényeivel egyezésének bébizonyosodása. De ennél több nem is kivántatik. Mert a' mennyiben nékünk a' világban mivelnünk kell, csak úgy és olyannak kell azt néznünk 's tartanunk, milyennek az előtünk, mostani tulajdon szemlélésmódunk szerint, természetesen és szükségesképpen megjelenik. És mivel eredeti tehetségeink' igazsága felől, melyről senki nem is ketelkedhetik, közvetlenül megvagyunk győződve: ennelfogva meggyőződve kell lennünk arról is; hogy mind az, mit a' tárgyakban, érzekink 's okosságunk által, közönséges szükségességgel törvényesen megismerünk, azokban, a' mi ismeret módunkon kivül, vagy tőlünk nem ismertetve is, valósággal megvagyon és azoknak valóban tulajdonithathatik, haszinte az a' tárgyak' termeszetét egészben ki nem fejezi és ki nem meriti is; nem rekesztve-ki t. i. hogy a' tárgyaknak, általunk ismert tulajdonságain kivül, meg sok más tulajdon-ágaik lehetnek es vannakis melyeket, mostani ismeret módunk szerint, teljességgel nem ismerünk, és soha meg sem ismérhetünk, de más lények az ő különös ismeretmódjaik szerint megismerhetnek és megismernek. Mi szerint meggyözödéseink' okai mindig alanyiak ugyan, minthogy magunkból ki nem költözhetvén, a' tárgyaknak tárgyilagos, vagy rajtunk kivülesőleg, meghatározására semmi módunk és képességünk nincsen: mindazonáltal az igazság, mint igazság, mindig tárgyilagos, és ha nem tárgyilagos nem is igazság. Mert az én azon

eredeti illetvény, öszveköttetés és öszvehangzás szerint, melyben eredetkezdetileg van a' neménnel, ezt a' nemént, haszinte egész természetére 's minden oldalulag nem is, de legalább részint és valamennyire megtudhatja, megismérheti és meghatározhatja, és ha ezt semmi részben nem tehetné: akkor az öntudás nem lenne többé öntudás, létel' és tudás' öszveköttetése, és az én megszünnék én lenni.

Ha a' mí gondolataink és ismëreteink a' tárgyakkal semmiképpen nem egyeznének, vagy ha a' tárgyak, magokban vétetve, teljességgel nem vólnának legkevesebbé is olyanok, milyeneknek mí azokat szemleljük, gondoljuk és ismerjük: úgy a' mí gondolataink és ismëreteink, ránk nézve, tárgyaikkal együtt, nem vólnának egyebek, mint üres képzelmények, hiu csalódások; az igazság nem vólna egyéb, mint esztelen káprázat, puszta révézet és tarka szemfényvesztés; úgy az igazságtól örökre elvólnánk zárva, a' mi pedig az igazsag' szent és örök Istensége' kivánatával és természetével, mind elméleti mind gyakorlati tekintetben, merőben ellenkezik.

Toldalék a' fennebbiekhez a' Hegel Filozofiáját is illetőleg.

Minthogy csak az jöhet öntudásunkra, mi annak körébe esik: innen az öntudás' tette, mint legelső tett, minden tudás' ere-

deti tette. Az, a' mí öntudásunkon kivül esik, ránk nézve nincs, annyi, mint semmi. Áll pedig az öntudás, e' minden tudás' kezdete, maga valósága szerint, a' tárgy' és személy' öszvetételében, vagy a' neménnek valamely fennmaradó énrei vitelésében. Mert a' személy csak a' tárgyban tudja 's ismérheti-meg magát személynek. Az öntudásban tehát eredetiképpen és közvetlenül valamely kettősség van, az én és nemén, a' nelkül, hogy tudnók, miképpen és miáltal származik az? Az öntudás, ha az énről vagy nem enről lemondana legottan az öntudatlanság' éjjebe süjjedne.

A' mily eredetkezdeti pedig az öntudás: éppen oly eredetkezdetiek az érzékiség', értelem' és okosság' törvényei is, melyek szerint az öntudás végetlenül módositatik, 's melyek nem kevésbe' kezdőpontjai minden bizonyos ismeretnek. Honnan és mimódon származtak ezen törvények bennünk, hasonlókeppen nem tudjuk, mivel azok is minden tudást megelőznek. Azoknak természetet és mivelésmódját megismérhetjük ugyan a' viszszahajlás által, de eredetet nem. Az eredetkezdeti tehát:

Az öntudás a' személy' és tárgy' kettősségével.

Az érzékiség' értelem és okosság' törvényei.

Az eredetkezdeti pedig valami bizonyos, éppen azért, mivel az előtt semmi nincs. Ezen bizonyoson kivül menni, ennél még valami bizonyosabbat és elsőbbet keresni,

és az eredetkezdetit abból akarni lehozni, hasztalan és sikeretlen fáradság. Ez annyit tenne, mint keresni a' kezdetet kezdet, a' tudást tudás előtt, az az, mint keresni a' semmit. Ha a' Filozofia amaz eredetkezdetit megismeri, 's annak, mint egyedül bizonyosnak, kikeresésében megnyugszik, és az igazságok' egymásból folyó öszveget ezen álláspontból igyekezik kifejteni: akkor az világos, tiszta es termékeny lesz, és az emberi tudást igazitandja 's szélesitendi.

Ha pedig az emberi természetet szentségtelenül feldulva, az eredetkezdetin és eredeti bizonyoson valami tulsót keresne: akkor csupa gyanitássá és képzjátékká válik, erős állását elveszti, és üres szollásmódokkal báboskodik, mint *Cartésius* az ő *cogito, ergo sumjával.*

A' *Hegel* Filozofiája is az öntudáson, az öntudásbani eredetkezdetin, a' kettősségen kivül menve, keres általáno- öntudást, melyben az énnek és nemennek különbsége elenyésztetve legyen. Azt kivánja tehát az embertől, hogy mondjon-le az eredetikeppen benne levő kettősségről, az az, az öntudásról. Már ezen kiván ágot soha meg nem valósithatni, mivel az emberi öntudás eredetikeppen csupán a' szemelynek es tárgynak egymásrai viteleben áll. Még az tan lehetseges, hogy az ember álokoskodási vagy dialektikai tetszemeny által megcsalátva, magán erőszakot tegyen, 's magát személyessege' ilyeten lerontására határozza, vagy képzelödésében magával elhitesse, hogy magáról lemondott; de hasztalanul, mivel az öntudás

a' valóságban maga természetét, az én' és nemén' különbségét, mindörökké megtartandja. Miszerint a' *Hegel* Filozofiájában végtire semmi egyéb nincs, mint egy maga magának alakoskodás és soha el nem végződhető álakoskodási játék; mert az öntudás, melyet csak nyomni, de elnyomni és kiírtani soha nem lehet, minden nyomás' szünte-kor magát megint a' maga természeti nehézségállaspontjába, a' differentiába, teszi visza.

De mivel az érzékiség, értelem és okosság' törvennyei is éppen oly eredetkezdetiek és eredetileg bizonyosok, és mind az alanyi mind a' tárgyi igazságra éppen úgy számot tarthatnak, mint az öntudás, melyben minden tudás azokkal kezdödik és végződik, 's azoktól feltételeztetik, következőleg vagy azoknak magokban igazságnak kell lenni, vagy pedig minden igazságnak örökre jó éjszakát kell mondani: innen az is feloldaluság *Hegeltől*, hogy ő csupán az *okos gondolást*, az észképit veszi-fel egyetlen egy igazság és valóságnak, és az erzékvilágot semmitérő tetszemenynek tartja. Hasonló képpen féloldalusága vólt a' *Kánt* Filozofiájának is, hogy ez csupán az erkölcsiség' eszképét vette-fel eredeti bizonyosnak, es elméleti tekintetben mindent bizonytalanság és határozatlanságban hagyott.

Egyáltaljában az oly Filozofia, mely az eredetkezdetinek csak egyik reszet akarja felvenni vagy fenn hagyni, valójában fonák, félszeg és féloldalu és azért teljességgel meg sem állhat, mivel az ember' természetét nem meriti-ki, és ahoz nem illik. Ezen termé-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 131 von 280

szet pedig mindig változhatlan és a' maga példányait egymásból folyó egyarányusággal hozza elő, a' honnan az minden rajta feljül és kivül koholt alkotmányoknak egy szünteleni megczáfolása.

Valamint tehát az anyagosság a' Filozofiában állandó alkotmány nem lehet, mivel annak az emberben létező okosság örökre ellent mond: így a' *Hégel szellemiségalkotmánnya* (spíritualismus) is, mely az egyetlen igazat es tudást csak az okosság' észképeben akarja megtalálni, soha nem lehet az emberiség' Filozofiája, és semmi állandóságra es közönségességre nem számolhat, mivel az emberek világvégig érzékekkel születendnek és a' testi világ, az érző tehetség által, a' maga jogait mind örökké ellenállhatlanul követlendi.

Akármely Filozofia is pedig, mely az eredetkezdeti tudáson kivül felleng, az álokoskodási tetszemeny' és képzelödés' felhői közt elveszti magát, és mint a' füst és pára elenyészik.

LÉLEKALAK.

68. §. *Szenvedőség és mivelőség.*

Közttünk tehát és a' dolgok, vagy az én és nemén közti közösség vagy viszony van; innen, ha mi magunkra figyelünk, bizonyos ezen közösségből származó, határozásokat találunk. Találunk elébb is magunkban oly határozásokat, melyek valami külső által okoztattak. Egyszersmind pedig veszszük

észre, hogy mí is magunkon kivül okozhatunk némely határozásokat. E' szerint mí a' külsőhez részint *szenvedő*, részint *mivelő* illetvényben vagyunk. A' mivelőseg, ha véges, a' milyen minden természeti mivelőség, mindig öszve van köttetve valamely szenvedőséggel, és minden szenvedőség valamely mivelőséggel. Ezek *egymásra viteles fogalmak* (conceptus correlativi). A' mivelőség teszi a' mí munkásságunknak *állitólagos* (positivum), a' szenvedőség pedig *tagadólagos* (negativum) részét vagy oldalát; vagy amaz teszi azon tartománykört, melyben az én, mint maga tulajdon elfoglalt birtokában, egesz szabadsággal hatol és uralkodik, ez pedig annak körülvégeztetését és határit, melyeken kivül az én nem hat, és igy a' mí mivelőségünk' megköttetését vagy megszoritatását. Úgy találjuk utoljára, hogy mí még magunkban is hozhatunk elő némely határozásokat, vagy magunkat is határozhatjukmeg. E' tekintetben a' mivelés neveztetik *önmivelésnek* (spontaneitas), és teszi az önmeghatározás' mivét egyáltaljában, nem nézvén azt, valyon a' mivelő arra nézve függ-é a' természeti szükségesség' törvénnyetől, vagy nem függ. Ha függ: akkor az önmeghatározás nem egyéb, mint *oktalan* vagy *vakkény* (brutum s. coecum arbitrium), mely mozgatja az állatokat. Ha pedig nem függ: akkor az önmeghatározás neveztetik szabadságnak, melyről alább.

69. §. *Az én' kétféle határozásai.*

Azon sokféle határozások, melyek részint valami külső által okoztattak bennünk,

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 133 von 280

részint általunk hozattak elő a' külsőben vagy magunkban, 's melyeknek közvetlenül öntudói vagyunk, bizonyoson arra mútatnak, hogy lenni kell bennünk, még valamely más nemü határozásoknak is, olyanoknak t. i. melyek nélkül amazok létöknek, magokban vétetve, semmi oka és feltétele nem levén, az öntudásban soha meg nem jelenhetnének. Az ily alapos határozások méltán hivatnak *eredetiek* vagy *tapasztalástuliak*nak (originariae s. transcendentales), azok pedig, melyek ezekből csak idő sorban és lassankint erednek, *származottak* vagy *tapasztalásiak*nak (ortae s. empiricae).

70. §. *Tiszta és tapasztalási én.*

Már az emberi természet' főbélyegét vagy az ember' lényegét és valóságát (primarius character s. essentia hominis) ezen eredeti határozások teszik, melyeket együtt véve az *én eredeti alkottatásá*nak (constitutio s. indoles originaria) is nevezhetni. Éppen ezért ezek *lényeges*, *közönséges* és *szükséges* határozások. Ellenben a' tapasztalási határozások nem tartoznak az ember' eredeti lényegére; a' honnan nem is minden emberekben egyképpen, hanem a' hányan vannak, szinte annyiképpen találtatnak. Ezeknek adhatni is valamely okát, de az eredetieknek nem egyebet, csak, hogy az ember már egyszer így és nem amúgy alkottatott.

Ezek szerint az embert két pontból szemlélhetni; elébb is úgy, mint *tiszta ént*, mennyiben t. i. csupán az ő eredeti határo-

zásaira figyelmezünk, melyeknek felfogására és előterjesztésére méjj elvonás és ráhajlás, vagy különös és rendkivüli filozofáló tehetseg kivántatik. Továbbá mint *tapasztalási ént*, mennyiben találunk benne oly határozásokat is, melyik néki eredetiképpen nem tulajdonittatnak. A' tiszta én, melyet általános énnek is nevezhetni, mivel az általánosan, vagy minden feltétel nélkül, úgy van, mivel úgy van, nem egyéb, mint az emberbeni közönséges és szükséges *eredetiség'* vagy lényegesség' foglalatja, melyet úgy gondolunk, mint az ő minden tapasztalási határozásainak alapját. Éppen ezért ez a' tiszta én nem csupa észkép, vagy eszme, hanem valami levő vagy valóságos. Még is soha nem jelenik-meg 's nem látszik a' maga egész tisztaságában, hanem csak annyiban, mennyiben a' tapasztalási határozások az ő eredeti határozásaival kisebb nagyobb mértékben egyeznek. Az eredeti határozásokkal ellenkező tapasztalási határzásoktól borittatva, sokszor úgy bé is homályosodhatik sokaknál a' tiszta én, hogy csak a' külső alakból vehetni észre még valamennyire, hogy bennek valami emberi létez. Azon vastag boritvány, köd és felhő, melyen a' tiszta én által nem tünhet, a' tudatlanság, babonaság, tévelygés, balitéletek, helytelen szokások, rosz indulatok, hajlandóságok, bün és vétek. Ha valakiben a' tapasztalási határozások az eredetiekkel egészen egyeznének: akkor megjelennék a' tiszta emberiség, a' tökéletesen gondoló és akaró én, vagy

az igaz ember, ki nem test, hanem lélek szerint jár. De fájdalom

Rari nantes in gurgite vasto.

Rara avis in terris, nigroque simillima cygno,
Vir bonus et sapiens, qualem vix repperit ullum,
Millibus e multis hominum consultor Apollo.

Pauci, quos aequus amavit
Jupiter atque ardens evexit ad aethera virtus.

Pro superi! quantum mortalia pectora coecae
Noctis habent; ipso sceleris molimine Tereus
Creditur esse pius, laudemque a' crimine sumit.

Minden könyv a' szent íráson elkezdve, a' világ história' minden lapja teljes az emberi romlotság és gonoszságroli panaszokkal. Elmondhatni minden napról és évről:

Excidat illa dies aevo, nec postera credant
Secula, nos certe taceamus et abdita multa
Nocte tegi (humanae) patiamur crimina gentis.

71. §. *A' tiszta és tapasztalási én közti ellenkezés okai' kifejtése.*

Itt két kérdésre felelünk-meg:

Az első ez: *Mitől van a' közönséges emberéletnek a' tiszta énneli oly nagy ellenkezése, vagy egyáltaljában tökélytelensége?* Más szóval: *mitől van, hogy az a'*

Filozofia' világának csak nem ellenibe fordult és szinte felfordult világ? (mundus moraliter antipodalis. Minden bizonnyal egyfelől az akarat' szabadságából, mely szerint az ember az okosság, 's erkölcsiségnek tartozó engedelmességről lemondván, sokszor a' csupa testiségnek és indulatoknak hódol. Másfelől az emberi természet' végességétől és időbeliségétől, melyben az csak lassankint fejtődik és lévésben van, 's éppen azért még gyarló, és koránt sem egészen az, a' mivé az természete — és lényegénél fogva lehetne, vagy lenni akarna és kellene.

A' második ez:

Mi az oka, hogy sok világos és értelmes emberek is rosszak, söt annál rosszabbak, minél világosabbak, és az igazságot, melyet elméletileg keresnek, életileg teljesleg nem gyakorolják?

Az ember, az ő léte első szakában, eredetileg a' csupa állattermészeti szükségesség' törvénnye alatt él, mint csupa érzékiségben fogult lény, ösztönszerüleg mivel, erkölcsi meghatároztatásról semmit nem tud, 's éppen azért valamint ő maga, úgy az ő miveletei is erkölcsileg sem jók sem roszszak. De későbbre az erkölcsi öntudás vagy lelkiismeret az ő szivében hajnalni kezdvén, és lassankint ki is virradván, különbséget teszen az erkölcsi jó és rossz, erény és vétek közt, és ekkor lesz ő már, valamint az is, a' mit mivel, erkölcsiképpen jó vagy rossz. Jó, t. i. ha az okosság' szent törvénnyének enged, rossz pedig, ha a' csupa ösztöniség'

kényuralkodásától függ. Hogy már némely emberek a' jót és roszat ismérve, és így világos létökre is, rosszak, az csak onnan vagyon, hogy bennek az érzékiség, mely már természetileg is erős, létök' valamely főleg első szakában, melyben csupán magára és önkényüleg uralkodott, nevelés vagy inkább nem nevelés vagy rossz nevelés miatti hijánok 's egyéb ellenkező körülmények által, szerfelett nagy erőre kapott, a' testi ingerlések szerinti élet egészen szokássá és nem annyiban második, mint első természetté vált, 's annál fogva, mint erőszakos tigris a' gyenge bárányt, elnyomja a' szelid szavu okosságot. *Látják a' jót 's szeretik, még is a' rosszat követik.* Az ő, állatiság' vagy ösztöniség' kényhatalma alatt szenvedő, akaratjok még annál gyarlóbb és erötlenebb lészen, hogy ők azt, mindennapi gyakorlás által, mely az erénynek is, mint akármely mesterségnek, folytatására mulhatlanul megkivántatik, erősitni teljességgel nem igyekeznek.

Már valahányszor a' jobb természet vagy az úgy nevezett belső ember vagy tiszta én tőlek érzékiségök ellenére erkölcsiséget kiván: mind annyiszor fellázad bennek az egész ösztöniség, feltámadnak, mint ellenséges tábor, az abban gyökerezett érzések, indulatok, hajlandóságok és szenvedélyek, melyektől ők erőszakosan elragadtatnak és mint alacson rabszolgák, ide 's tova gyalázatosan hurczoltatnak. Az ösztöniség' ködéből, szomoru árnyékként, felszállott felleg értelmök' világát meghomályositja, 's lelki

szemeik' fényét elveszi. E' miatt nem láthatják az erényt az ő dicső isteni alakjában, mely mind azokat, kik azt szemlélik, égő szeretetre és bámulásra ragadja, sem a' vétket az ő pokoli rútságában, mely mindenekben, kik azt hasonlóképpen szemlélik maga eránt irtózást és utálatot gerjeszt. Ezek tehát minden egyéb nemü világosodás és pallérozódás mellett is, melyet néha kitüntetnek, az élet' valóságos czéljaira, feltételeire, inditóokaira és eszközeire nézve, vakoskodnak. Minthogy az Istenlét' 's lélekhalhatlanság' felséges igazságait, az emberi magos rendeltetést, melyekről soha komolyan nem gondolkodtak, jó móddal nem ismerik, 's azért kevésbe is veszik számba: innen értelmök az erkölcsi jó felfogására soha jó móddal ki nem derülhetvén, szívök annak szeretére fel nem hevülhetvén, a' földi haszon' 's gyönyör' tárgyain kivül egyébért nem is kivánnak élni 's halni. Az ily emberek, mint megromlott *Czyrenaikusok* vagy *Epikureusok*, csak annyiban szeretik a' világosságot, mennyiben vélik, hogy annak fényjenél élesebben látva, érzékiségöknek inkább szolgálhatnak és a' rosszat bátrabban tehetik; azért nem is igazán világosok. Ők csupán

Lucernam fures accendunt ad aram Jovis;
Ipsumque compilant ad lumen suum.

Az erkölcsi világosság' ezen hijánja miatt felfordult okoskodásaik szerint, már ők az erényt, mely a' testiség' részéről áldozatokat kiván, károsnak, boldogságok' akadá-

lyának tartják 's azért nem követik; ellenben a' vétket, mely gyönyörüségekkel kecsegtet és anyagi érdekeket igér, hasznosnak, boldogságok' eszközének nézik, 's annál fogva gyakorolják. De valamint azokat, kik arany helyett a' holtszenet választnák, úgy még sokkal inkább azokat, kik az erény helyett a' vétekkel tartanak, és már oly sokszor csaltak 's csalattak, hogy végtire, a' belső hazugság általi magok elhitetése miatt, magokat csalók — 's csalattaknak sem tartják, igazán világos és okos embereknek nem tarthatjuk.

E' szerint a' gonoszoknak, de széles jelentésben minden halandóknak is, lelki szemeik előtt, kisebb nagyobb mértékben, önkényzés által uralkodáshoz szoktatott érzékiségből származó homály borong, melyet csakugyan eloszlatni, valamint az elméletileg megvizsgálhatlan méjjségü, de gyakorlatilag könnyen érthető, 's itt főszerepet vivő, akarat' 's erkölcsi szabadság' ereje szerint, a' jót nem pedig a' roszat mivelni, végtire mindig csak tőlök függene. A' gonoszok gyülölik a' világosságot és setétségben járnak; az ő világok tehát csak posványba tévesztő álfény, nem pedig belső életvilág. A' vétek' követői az erény' követőinél csak a' testiekre, nem a' lelkiekre, tartozó dolgokban eszesebbek; azonban ezen eszességök is elébb később bizonyosan megszégyenül, esztelenséggé és egész világ előtt gyalázattá válik, mint hogy még a' földi boldogságot sem szerezhetni 's tarthatni-meg mindig, de maga valódi ízében 's édességében éppen

nem is kostolgathatni erényesség nélkül, mely akár hogy 's mint vegyük a' dolgot, annak is legbiztosabb alapja és füszere. A' vétek' szolgájának legfeljebb is csak egy órára, egy napra, sőt annyira sem, mennyivel kevésbé egész életidőre, az erény' barátjának pedig egy örökkévalóságra terjedő és számoló esze van. Az igazán világos ember jó ember is, a' ki nem jó, soha nem is igazán világos. Helyesen mondta a' Stoikus: *Csak az erényes bölcs, és minden gonoszok esztelenek.* Lásd feljebb a' 4-ik §. alatti jegyzést is.

72. §. *Filozofia különbsége az embertantól* (anthropologia).

A' Filozofia az úgy nevezett *embertan*tól egészen különbözik, mert amaz a' *tiszta*, ez pedig a' *tapasztalási ént* vizsgálja; a' honnan amaz *tiszta*, ez pedig *tapasztalási embertan.* Amaz azt vizsgálja: *Mi az ember és milynek kell lennie eredetiképpen?* ez pedig: *Mi és mily az ember tapasztalásiképpen?* az embertan áll részint *tapasztalási testtan*ból (somatologia empirica), melynek tárgyai az emberben 's embereni külső tapasztalható jelenségek; részint *tapasztalási lélektan*ból (psychologia empirica), melynek tárgyai az emberben tapasztalható belső jelenségek. A' honnan a' tapasztalási lélektan a' Filozofiának nem része, annál inkább nem alapja, mint régen tartották, 's még ma is némelyek tartják, sőt: mint egyes észrevételek', sajditások' 's néha gyanitások' gyüjteménnye (aggregatum), tudományosság-

ra is csak úgy tehet szert, ha a' Filozofiától okföket költsönöz.

Annak pedig, hogy a' tapasztalási lélektant a' Filozofia' alkotmányába oly gyakran felvették, sőt még első helyre is mellatták, a' vólt az oka, hogy ezek közül egyiknek is igaz bélyegét és természetét nem ismerték, 's egyfelől a' Filozofiába sok oly tapasztalási vizsgálatokat vegyitettek, melyek az embert úgy illetik, mint *érzékiségtárgyat* vagy *jelenséget* (phoenomenon); másfelől a' tapasztalási lélektanba is sok oly eredeti vizsgálatokat vettek-fel, melyek az emberre úgy vitetnek, mint *nemérzékiségtárgyra* vagy *nem jelenségre* (noumenon). A' tapasztalási lélektan a' Filozofiához, a' boncztannak a' gyógytanhozi illetvénnyében áll, mert arra, hogy meglehessen tudni, mi az ember és milynek kell lennie eredetiképpen, szükség elébb megtudni azt: mily ő tapasztalásilag, és így nem tagadhatni, hogy sok egyéb hasznain kivül, a' Filozofiára nézve is segédforrás, előkészitő eszköz és kezdő tudomány, noha még azért nem Filozofia.

73. *Az én eredeti határozásai.*

Elébb is a' bizonyos módon *mivelés' lehetsége*, vagy a' mivelőség' minden különös nemének oka vagy forrása, mely magát öntudásunkban jelenti, p. o. ismerő tehetség.

Továbbá a' mivelés' minden intézetének bizonyos *szabálya* vagy a' *tehetség' mivelésmódja*, p. o. isméret' törvényei.

Végre a' mivelés' minden nemének *köre*, melyen belől mivel a' tehetség, p. o. isméret' határai.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 142 von 280

Ezen eredeti határozások, melyek nem egyebek, mint az én vagy lélek' mivelőségének eredeti tehetségei, törvénnyei és határai, nincsenek az elmeben egymástól úgy különválva, mint mí azokat elválasztjuk, hanem egy szükségesképpen öszvetartozó léteges egészet tesznek. Ugyan is a' tehetséget, mely mindig határozott módon mivel, soha nem gondolhatni törvények nélkül, melyek által viszont annak egész mivelésköre is kivan mérve. A' honnan azon határozásokat együtt véve *eredeti mivelésmódnak* (forma agendi originaria), vagy az *én eredeti alakjának*, *lélekalak*nak is nevezhetni. Mert ezen alak függ a' mivelőség' törvénnyeitől, és a' hol effele törvények vannak, ott mivelőség' tehetségének és határainak is kell lenni. Az ezen alakróli öntudás nem köz vagy természeti, hanem tudományos vagy mesterséges, filozofiai vagy filozofálás által szerzett öntudás, és úgy vétetve, mint a' tiszta én' magáróli öntudása, neveztetik *tiszta öntudás*nak is. A' honnan a' Fizozofiát így is magyarázhatni: *A' Filozofia az én' vagy emberi lélek' eredeti határozásairól, eredeti mivelésmódjáról, eredeti alakjáról, eredetiségéről* vagy *tiszta* öntudásáróli tudomány sat.

74. §. *Két fő mivelőség és tehetség.*

Legelébb is találunk magunkban egy oly mivelőséget, mely csupán *belső* vagy *bennmaradó* (immanens), 's mely szerint valamit előterjeszthetünk, 's ennél fogva megismérhetünk. Ezen mivelőség által tehát, midőn a' külső dolgok ránk hatnak és érz-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 143 von 280

eszközeinken mintegy befolynak, az a' mi tárgyas, alanyivá, személyivé, a' mi külső belsőré válik, vagy az énben jelenvalósitatik, és mintegy leképeztetik, és ily módon a' testi mintegy lelkivé változik által. A' honnan ezen mivelőség *vizsgálódó*nak vagy *szemlélődő*nek (theoretica s. idealis) is neveztetik, 's ennek forrása *vizsgálódó* vagy *szemlélődő tehetség*nek, mely nem egyéb, mint *előterjesztő tehetség*. A' mennyiben pedig az előterjesztések meghatározott tárgyak' valóságos ismeretévé válhatnak: annyiban az előterjesztő tehetség neveztetik ismerő tehetségnek is. Ezen belső mivelőségben az észképi, az az a' szemely, vagy az én meghatároztatik a' dologi az az a' tárgy vagy nemén által; miszerint elméleti tekintetben elsőbb a' dologi és azután az észképi; noha ezen meghatároztatásban és szenvedőségben mindig van az énnek is valamely meghatározása és mivelősége, és nem lehet azt még csak gondolni is, hogy az emberi lelekbe, az ő minden részvéte, munkássága, tudása és akarása nélkül, nyomatnának-le a' tárgyak' képei, mint egy oly móddal, a' hogy a' viasz, fa, kő vagy részláblára nyomatnak vagy metszetnek-le a' jegyek és betük.

75. §. *Folytatás.*

Találunk továbbá még magunkban egy más mivelőséget, mely *külső* vagy *kiható* (transiens), mely szerint valamire törekedünk 's ennél fogva cselekedhetünk is. Ezen mivelőség által tehát, midőn a' lélek magán kivül hat, és mintegy magából kitör, az

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 144 von 280

a' mi alanyi tárgyassá, személyivé, a' mi belső külsővé válik, vagy az énen kivül megvalósitatik, végrehajtatik, és ily módon a' lelki mintegy testivé változik által. A' honnan ez a' mivelőség törekedőnek (realis s. practica) is neveztetik, 's ennel fogva *törekedő tehetség*nek. A' mennyiben pedig a' törekedések, meghatározott tárgyakra nézve valóságos cselekedetekké válnak, annyiban a' törekedő tehetség neveztetik *cselekvő tehetség*nek is. Ezen külső mivelőségben a' dologi az az, a' tárgy vagy nemen meghatároztatik az észképi az az a' személy, vagy én által; mi szerint gyakorlati tekintetben elsőbb az észképi és azután a' dologi; noha ezen meghatároztatásban és szenvedőségben mindig van a' nem énnek is valamely meghatározása és mivelősége, és nem lehet azt még csak gondolni is, hogy a' külső tárgyaknak, melyek e' tekintetben a' mi törekedéseinktől függenek, ezeknek gerjesztésére, erősitésére vagy gyengitésére semmi befolyások nem vólna.

Jegyzés. Ezek szerint a' lélek' bennmaradó mivelőségének munkái, milyenek az előterjesztések, gondolatok és ismeretek, rajtunk kivül, a' tárgyak' ízgatásával, kezdődnek 's bennünk végződnek. A' lélek' kiható mivelőségének munkái pedig, milyenek a' törekedések, kivánságok, akarások és elhatározások, bennünk kezdődnek, 's rajtunk kivül a' tárgyakban a' cselekedetekkel végződnek.

76. §. *Érző tehetség.*

Az előterjesztések és törekedések egymással szünetleni költsönős meghatároztatásban vannak, 's együtt teszik az embernek

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 145 von 280

az ő tulajdonképpeni belső vagy lelki életét. Mert akármely leny is, ezen magasb jelentésben, csak akkor él, midőn nem csupán létez, de a' maga létének egyszer's-mind tudója is; tehát mikor és mennyiben valamit, ha szinte homályosan is előterjeszt, az az, a' világbani dolgokat magába mintegy felveszi és világosan kiképezi; vagy továbbá mikor és mennyiben valamire törekedik, az az, a' világbani dolgokat, lehetségig önhatalma alá vetendő, maga szerint alakitja, és cselekedeteivel mintegy elhasonlitja. Ezen előterjesztés és törekedés által maga magát mintegy megérinti vagy érzi a' maga lételét. A' honnan az előterjesztések és törekedések is, míg az öntudásban tisztán ki nem fejtődtek, és meghatározott módon elő nem jöttek, hanem annak felszínén csak úgy lebegnek, mint homályos életmozgások, *érzések*nek neveztetnek. Az előterjesztő és törekedő tehetségek közt pedig még egy közepső, különös, érző tehetséget venni-fel, egészen helytelen. Mert mivel az öntudás a' dologi és észképinek eredeti öszvetételében áll; és többféle eredeti meghatározottatás nincs 's nem is lehet; hanem vagy a' dologi határozza-meg az észképit, midőn t. i. valamit előterjesztünk, vagy az észképi határozza-meg a' dologit, midőn t. i. valamire törekedünk: innen egy oly tehetség, mely az énnek belsőre és külsőre való arányzási közt, mintegy közből ingana, és így sem az észképinek a' dologi által, sem a' dologinak az észképi általi meghatározottatásában teljességgel nem állana, 's e' szerint sem előterjesztősem törekedő tehetség nem vólna, teljesség-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 146 von 280

gel nem is vólna tehetség, hanem egyenlő a' semmihez.

A' mí előterjesztéseink és törekedéseinknek, az ő milyenségök, az az, világosságok, homályosságok, tisztaságok 's zavarosságok szerint, végnélkül sok mérfokaik vannak. Az, a' mit az öntudásban most csak homályosan terjesztünk elő, vagy csak homályosan akarunk, lassankint felvilágulhat, 's megforditva az is, mit most világosan terjesztünk elő, 's világosan akarunk, az öntudás' valamely szegletébe mintegy félretétetve, meghomályosulhat.

A' honnan az úgy nevezett érző tehetség nem egyéb, mint éppen maga az ismerő és törekedő tehetség, a' mennyiben ez még, vagy már, nem eleg világos, tiszta és határozott, hanem csak homályos öntudással mivel. Az érzés pedig, mely lelkünknek az előterjesztés és törekedés előtti, alatti és utáni állapotját fejezi-ki, oly meghatároztatást teszen, mely előterjesztésből és törekedésből születik 's megint ismét arra' válik, e' szerint az előterjesztésnek és törekedésnek szülöttje és szülője, mely az ismeretet és törekedést részint, mint mív, követi részint, mint ok, megelőzi. Az érzemény lelkünk' közvetlen meggyőződéseit vagy észrevételi, gondolkodási és akarati munkásságát előzve, kisérve vagy tartoztatva jelelíki. Minden előterjesztés, ismeret és törekedés, mikor foganszik, születik, változik és enyészik, érzés. Ez az oka, hogy az érzés sokszor oly széles jelentésben is vétetik, hogy mind az előterjesztő mind a' törekedő

tehetség' kinyilvánkozásai ezen névvel nevéztetnek. Így mondjuk p. o. igazság', szépség', jóság', erkölcsiség' és vallásosság' sat. érzései.

Az érzések kétfélék: Némelyek az ismeretre, mások az akarásra vitetnek. Amazok tudások, ezek akarások, de homályosok, mert még nincsenek az öntudásban tisztán, kibontakozva, hanem a' dologiság' vagy letel' fogságában tartatnak.

Munkásságunk vagy elméleti vagy törekedési. Amaz áll az előterjesztésekben, melyeknek czélja az *igaz*, ez pedig áll az akarásokban és cselekedetekben, melyeknek czelja a' *jó*. Az érzés mintegy ama kettőből, azokat öszvekötő, közből álló munkásság. Ilyen az izles' érzése is, melynek czélja a' *szép* és *felséges*. Az ízlés tehát az elméleti és törekedesi munkássággal jár, valamint a' szép és felséges az igazat és jót eszközli és egyikről másikra átmenetelt készit, hogy közből semmi ugrás ne légyen. Az ízlés az elmélettel és törekedéssel, valamint a' szép és felséges az igazzal és jóval atyafias, sőt atyafiasabb, mint amazok egymással. Innen érthetni-meg a' szép és felséges tárgyaknak az igazság' ismeretere és erkölcsisegrei nagy befolyását. Mert a' szép és felséges, mint az igaz és jó, minden testi és anyagi érdek nélkül tetszik, 's ezen atyafiságnál fogva minket az igazság' 's erény' megízelitesére, befogadására és szeretetére felserkent és alkalmasokká teszen.

77. §. *Érzeményes előterjesztő és törekedő tehetség.*

A' mí mivelőségünk, az ő legalsó mér-

fokán vizsgáltatva, úgy jelenik-meg, mint *érzékenység* vagy *érzékiség* (sensualitas). Itt az én még nem szakasztotta-el magát egészen attól, a' mit előterjeszt, még nem emelkedett felyül azon, a' mire törekedik; itt tehát az ő előterjesztése és törekedése még közvetlen, testi és mintegy a' tárgyhoz ér, és ahoz ragadott; az ő ismérete és törekedése nem egymásból folyó, hanem szakadozott, nem egész, hanem részleges, nem egyféle és egy vegből, hanem mintegy diribdarab. Ilyenkor az előterjesztő tehetség neveztetik különösön *érzékenység* vagy *érzékiség*nek, a' törekedő tehetség pedig *ösztön*nek.

78. §. *Érzékenység vagy érzékiség.*

Az *elméleti érzékenység* (sensualitas theoretica) müködése (functio) abban áll, hogy azt, a' mi az előterjesztés által adatik, észre veszi, vagy közvetlenül felfogja, a' honnan *észrevevő tehetségnek* (facultas percipiendi) is neveztetik. Az észrevétel pedig, a' mennyiben, az adatott dolog' előterjésztésekor, a' tárgy és annak tulajdonsága jelenkezik erősebben az öntudásban, *szemlélés*nek (intuitus) neveztetik, midőn p. o. látjuk a' tüzet a' láng' alakjában, vagy halljuk a' zongorából jövő hangot; a' mennyiben pedig az adatott dolog' előterjesztésekor a' személy és annak állapotja jelenkezik erősebben az öntudásban, *érzés*nek neveztetik, midőn p. o. közelitvén a' tűzhöz, attól valamely különös nyomatot veszünk, t. i. melegszünk, vagy hallván a' hangot, abból valamely ked-

vet, gyönyört meritünk. Azért neveztetik az érzékenység *szemlélő* és *érző tehetség*nek (facultas intuendi et sentiendi) is. A' *szemlélések* és *érzések* (intuitiones et sensationes) tehát érzeményes előterjesztések, de nem tulajdonképpeni ismeretek. Mert azok csak egyes, részletes és mindég változó felfogások, még az elmében meg nem állapitott foglalások, és a' mi bennek felfogatik, az a' dolgoknak csak külsője, a' mi elmulik és elfoly. Egymástól pedig a' szemlélések és érzések abban különböznek, hogy amazokban a' személyességet az erősebb tárgyasság, ezekben pedig a' tárgyasságot az erősebb személyesség, vagy amott a' belsőt a' külső, itt a' külsőt a' belső miatt kevesebbé vesszük észre. A' honnan azon két kifejezések egymással sokszor fel is cseréltetnek. Minthogy már az érzékenység mindig csak valamely ingerlés vagy izgatásnál fogva munkás, mely izgatás nyomatnak vagy megilletésnek is neveztetik; 's minthogy ama nyomat és izgatás vagy *kivülről* vagy *belőlről* jöhet, úgy, hogy első esetben valamit magunkan kivül, másodikban pedig valamit magunkban veszünk észre: innen az érzékenységet is elosztathatni *külsőre* és *belsőre*. De valójában az érzékenység, mind két esetekben ugyanazonegy, csak azon pontok különböznek, melyekből az izgatás kiindul. Testiképpen pedig, mivel az érzékiség' munkássága több észközökhez köttetett, több érzékeket is lehet megkülönböztetni, melyeknek száma csak ugyan határozatlan. Mert még a' külső érzékenységre nézve is, az ismeretes öt szám u. m. látás, hallás, szaglás, izlés és tapintás

nem teljesleg kielégitő; a' belső érzés' eszközei pedig az ő egységökben még mí előttünk ismeretlenek, noha kétség kivüli dolog, hogy az agyvelő, ama közérző eszköz (sensorium commune), mely ha szabad úgy szólni, nem egyéb, mint az emberi test' szentek szentje, és a' lelek' fellegvára vagy őrálló helye, maga ismét több érzeszközökre oszlik, de a' melyet a' testbonczolók és lélektanászok még szinte csak úgy ismérnek, mint az útazók és természet vizsgálók a' föld' belsőjét vagy holdat, a' hová senki közüllők meg nem hatott es hihetőleg soha nem is hatand.

Jegyzés. Minden, a' mi akár külső, akár belső érzékeinkeli tárgyas észrevétel, a' Filozofia' nyelvén szemlélésnek (repraesentatio, intuitus, intuition, Anschauung sat.) neveztetik, de csak széles nem pedig szoros jelentésben, mintha t. i. minden ily észrevétel, p, o. hallás, szaglás sat. valóságos szemlélés vólna. Kétség kivül onnan vagyon e' nevezet, hogy a' látás legnemesebb és legkiterjedtebb érzékenység és a potiori fit denominatio.

79. §. *Ösztön.*

Az ösztön vagy cselekedeti érzékenység közvetlenül és mintegy vakon törekedik arra, a' mi azt izgatja, és így annak müködése valamely öntudatlanul és homályosan mivelő czélmunkásságban áll. Ama törekedésnek pedig vagy az a' czélja, hogy magához valamit közelitsen, magával egyesitsen, a' mikor neveztetik *kivánás*nak, vagy pedig az, hogy magától valamit eltaszitson vagy távoztasson, a' mikor neveztetik *utálás*nak. A' honnan az ösztön első tekintetben *kivá-*

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 151 von 280

nó, másodikban pedig *utáló tehetség*nek (facultas appetendi et aversandi) neveztetik. A' kivánt vagy kivánatos dolog úgy jelenik-meg az ember előtt, mint a' mi az ő ösztöne' kielégitésére *alkalmas*, és annál fogva *kedves*, a' mit ha megnyerhetett, akkor valamely kellő, kellemes érzéssel telik-el, mely *gyönyör*nek és *kéj*nek is neveztetik. Az utált vagy utálatos dolog pedig úgy jelenik-meg előtte, mint a' mi az ő ösztöne' kielégitésére *alkalmatlan*; a' mit ha minden ellentörekedése mellett is el nem kerülhetett: akkor valamely kedvetlen, kellemetlen állapotot érez, mely *unalom* és *fájdalom*nak is neveztetik. Az innen származó érzések neveztetnek *kedvesek*nek vagy *kedvetlenek*nek. Minthogy tehát az ösztön kettős arányban mivel: innen egyikben úgy mútatja magát, mint *hajlandóság* (inclinatio, propensio), másikban pedig, mint *iszonyodás* (declinatio, aversatio).

80. §. *Értelmes előterjesztő és törekedő tehetség.*

Ha a' mí mivelőségünket az érzékiségnél magasb mérfokon vizsgáljuk: akkor úgy jelenik-meg az, mint *értelmesség* (intellectualitas). Tudniillik az én mind az ő előterjesztésében mind az ő törekedésében magát azon tárgytól, mely mintegy hozzá ér és őtet illeti vala, elszakaszthatja és azon, mi az első izgatás által adatott, felyül emelkedhetik, a' mikor aztán az ő előterjesztése és törekedése közvetős és lelki lesz. Ez az értelmesség elméleti tekintetben neveztetik egyáltaljában *értelemnek* (intellectus), cselekedeti tekintetben pedig *akarat*nak (voluntas).

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 152 von 280

81. §. *Értelem.*

Az értelem' müködése áll a' gondolásban vagy közvetős előterjesztésben, a' honnan *gondoló tehetség*nek (facultas cogitandi) is neveztetik. Midőn tehát gondolunk, öntudásunkat magasb pontra emeljük és a' különbféleségről egységre hágunk-fel. Tudniillik, az érzékenységen a' gondolatok szárnyaival feljül emelkedett értelem a' tárgyakat nem magokban különvéve, és egyenkénti jelenkezésökben szemléli, hanem az ő szükséges, közönséges és valóságosan lényeges jegyeiknél fogva, és igy mintegy öszvesen vagy öszveségben terjeszti elő; ezen jegyeket aztán, mint érzekiség által adatott különféle előterjesztéseket, az öntudás' magasb egységébe öszveköti. Egy ily öszvekötés pedig mulhatlanul szükséges, mert különben, a' szétszort egyes tárgyak közti véghetlen különféleségben, csak ide 's tova szévedeznénk, magunkat tisztán feltalálni, valamit gondolni és megérteni nem tudnánk mindég csak lelki zavarban, mint valamely ködben, vakoskodva tapogatóznánk, nem sokat különbözvén öntudásunk az oktalan állatokétól, melyek mind magokra mind az előttek álló tárgyakra nézve, minden bizonyos tudás és isméret nélkül, egy homályos álomhoz és szürkülethez hasonló állapotban szédelegnek. Az ily módon alakult előterjesztés neveztetik *megfogás* vagy *fogalom*nak (notio s. conceptus), mely nem egyéb, mint valami különfélének egységbeni gondolása vagy egyesitése 's annálfogva csak azt terjeszti elő, a' mi több dolgokkal közös. Mint-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 153 von 280

hogy már ennél fogva a' fogalom több dolgokat foglalhat öszve; innen az, az egyes dolgok' magános, és egészre vagy közösen egymásra nem tartozó, tulajdonságaitól inkább vagy kevesebbé *el* is *van vonva*, vagy *elvont* (abstractus); ellenben az érzeményes előterjesztés egységekre vagy egyes dolgokra vitetik, 's azokkal mintegy *öszve* is *van ragadva* vagy *növe*, vagy *öszvenőtt*, *öszveelegyült* (concretus). E' szerint az értelemnek két egymással szükségesképpen öszvekőttetett munkásságai vannak, u. m. *elvonás* (abstractio), mely szerint az elme azon sokféleséget, mely által egyes dolgok egymástól különböznek, elmellőzi, és *ráhajlás* (reflexio), mely szerint figyel az *al* és *felnemek* (species et genera) közt találtató különbségre, melyből amazok származnak is. A' honnan az értelem *elvonó* és *ráhajló tehetség*nek (facultas abstrahendi et reflectendi) is nevezletik.

Az értelem' munkássága az érzékiség' mivelését már előre felteszi, az az: Az énnek, mielőtt fogalmakat alakithatna, már valamit kellett észre venni, szemlélni és érezni, mert különben nem vólna az értelemnek a' munkásságra semmi ingere, tárgya és anyaga. Midőn az elme a' maga fogalmait, melyeknek elemjeit, az érzékiség által, a' tárgyaktól vette, ezekre ismét vissza viszi, 's ezeket amazok által megkülönbözteti és meghatározza: akkor mondjuk, hogy ismeri azokat, vagy hogy egyáltaljában ismer, miszerint az ismerés *meghatározó* és *meghatározott gondolás*. A' tulajdonképpeni is-

merő tehetséget tehát együtt teszik az érzékenység és értelem, csak ugyan nevezhetni amazt *alsóbb* ezt *felsőbb ismerőtehetség*nek, de csak széles, nem szoros jelentésben, mert a' felsőbb ismerő tehetséget az elméleti okosság végzi-bé. Amaz, mely közös az oktalan állatokkal is, az isméretnek anyagát, ez, mely csak az ember' tulajdona, 's melynek a' több élőállatok csak némi hasonlatosságával vagy árnyékával birnak, az isméretnek alakját adja. A' mennyiben az értelem a' jegyek' öszvekötése által fogalmakat alakit, annyiban *öszvetevő*, mennyiben pedig a' jegyek' szétszedése által, a' fogalmakat magok tulajdon elemjeikre felbontja, annyiban *bonczoló tehetség*nek (facultas synthetica et analytica) is neveztetik. A' logika az értelmet az ő *bonczoló* a' metafizika pedig *öszvetevő oldaláról* vizsgálja.

82. §. *Akarat.*

Az akarat' vagy cselekedeti értelmesség' müködése a' közvetős vagy gondolástól vezérelt és eszközlött törekedésben áll. Mert csak azért törekedik valamire, hogy azt jónak gondolja, csak annyiban kiván valamit, mennyiben azt hasznosnak tartja. Az, a' mi rosznak gondoltatik, nem lehet akarat' tárgya, noha kivánhatja az akarat a' roszat is, mennyiben ez a' jónak 's hasznosnak szinét magára vévén, kellemes alakban jelenik-meg. Tudniillik, lehet valamit jónak vagy rosznak gondolni, elébb is az ösztönre nézve, mennyiben az ennek kielégitést igér, vagy nem igér; mely esetben az csupán illetvényes jónak vagy rosznak, hasznosnak vagy ká-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 155 von 280

rosnak neveztetik. Lehet továbbá valamit jónak vagy rosznak gondolni az ösztöntől függetlenül, vagy magában vétetve is; mely esetben az általánosan jónak vagy rosznak-tisztességesnek vagy gyalázatosnak, erkölcsinek vagy erkölcstelennek neveztetik. Az első tekintetben az akarat az ösztön' uralkodása alatt áll, és úgy nyilvánkozik, mint értelemtől vezérlett vagy értelmes és látó ösztön, ellentétetve a' csupa vak ösztönnek; a' másodikban pedig az ösztöntől egészen függetlenül mivelő tehetség, tehát szabad.

Az akarat' munkássága az ösztön' mivelését már előre felteszi, az az: Az énnek, mielőtt értelmes törekedései vólnának, valami által szükségesképpen kellett érdekeltetni, arra érzeményesen törekedni, mert különben nem vólna az akaratnak a' munkásságra semmi ingere, tárgya és anyaga. Mikor az én a' maga közvetős vagy értelmes törekedéseit, melyeknek elemjeit az ösztön által a' tárgyaktól nyerte, ezekre ismét viszszaviszi, 's ezeket amazok által meghatározza, változtatja vagy módositja: akkor mondjuk, hogy valamit véghezviszen, vagy egyáltaljában cselekszik. Cselekvésink belsőnkből erednek, közvetőleg gondolkodásunk — 's érzésünkből, közvetlenül akaratunkból. Valósitunk valamit, a' mi még nincs, de a' mi gondolati és természeti törvények szerint lehetséges. A' tulajdonképpeni cselekvő tehetséget tehát együtt teszik az ösztön és akarat; csak ugyan nevezhetni amazt *alsóbb*, ezt *felsőbb kivánó* vagy *akaró tehetség*nek, de csak széles, nem szoros jelentésben, mert

148-2bis

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 156 von 280

a' felsőbb kivánó tehetséget a' cselekedeti okosság végzi-bé. Amaz közös az oktalan állatokkal is, emez, melynek a' több előállatok csak némi hasonlatosságával vagy árnyékával birnak, csak az ember' sajátja. A' cselekvés' anyagát az ösztöniség adja, de alakját, sinormértékét, czélját és inditó okait csupán a' magasb értelmesség és okosság adhatja.

Jegyzés. Az akarás és nem akarás, mint a' cselekedeti értelmesség' munkásságai, egészen különböznek a' kivánástól és utálástól, mint a' csupa ösztön' munkásságaitól. Az, a' mit kivánunk, úgy jelenik-meg, mint kedves, de azért még nem mindig hasznos, sőt lehet ártalmas is, mennyiben annak káros következései vannak, lehet erkölcsiképpen gyalázatos vagy rosz is. Az, a' mit utálunk, úgy jelenik-meg, mint kedvetlen, de azért még nem mindég káros, sőt lehet hasznos is, mennyiben annak kedves és érdekes következései vannak, lehet erkölcsiképpen tisztességes vagy jó is. Ha ennek meggondolása az akaratot a' cselekvésre birja vagy határozza: akkor a' kedvest minden édesgetősége mellett sem kivánjuk, hanem utáljuk, a' kedvetlent pedig minden undoritósága mellett is elfogadjuk. Igy p. o. az éhezőnek és szomjuzónak az étel és ital minden bizonyal kedves, a' honnan azt nagy indulattal kivánja is. De, ha valaki értésére adja, hogy az eleibe adott táplálékok mérgezvék: akkor bár mint ehetnék és ihatnék is, de inkább akar még tovább koplalni és szomjuhozni, mint azokból legkevesebbé is részesülni, és igy az ő akaratja győzedelmeskedik az ösztönön. Eppen igy győzi-le az akarat az ösztönt akkor is, midőn a' beteg a' keserü és rosz izü orvosságot, minden utálat mellett is, béveszi, mivel azt úgy gondolja, mint gyógyeszközt, következőleg, mint valami jót. De még nagyobb diadalokat is nyerhet az akarat az ösztönön, mert az ember egy főbb jóért, t. i. erénnye', erkölcsi méltósága' 's lelki nemesebb élete' megtartásáért, győzedelmeskedhetik a' szerencse' és szerencsétlenség' minden kisértetein, sőt az életen és halálon is. Mind ezekből láthat-

ni, hogy az akarat magassabb tehetség az ösztönnél, melyet nem kell ugyan, hogy elnyomjon, de szükség, hogy az okosság' kormánya alatt tartson.

83. §. *Okos előterjesztő és törekedő tehetség.*

Az én' munkássága vagy mivelősége, az ő legmagossabb mérfokán szemléltetve, úgy jelenik-meg, mint okosság. Tudniillik az én a' tiszta gondolás' és akarás' tárgyává teheti azt is, a' mi tökéletes, minden érzékiségtől független, és minden attól szemlélhető és az értelemtől gondolható dolgoknak utolsó oka, egysége és öszvefüggése. Így tehát az én alakithat észképeket, eszméket (ideae) is, vagy oly felséges fogalmakat, melyeknek semmi tapasztalási tárgy meg nem felel, melyek tehát végetlenül nemesebb világról és magassabb tárgyakról tudósitnak, mint a' milyekről az értelemnek mindég csak az érzékiség' határai közt, a' vegesség' mezején, találtató dolgokra vitetődő, fogalmai tudósithatnak. Eszméinkben vagy észképeinkben az általános ismeret' és cselekvés' okai, alakjai vannak letéve, melyeket érzékeink anyaga soha bé nem tölthet. Ha ez így nem vólna, akkor végnélküli tökéletesülhetésünket nem remélhetnők, meg sem foghatnók. Ez a' minden feltételek' feltételét, és így a' feltételetlent kereső tehetség neveztetik *okosság*nak, mely mind elméletileg mind gyakorlatilag mivelhet, és az ő tulajdonképpeni mivelése, mind két tekintetben, hivatik *észképezés*nek, *eszményezés*nek vagy *remekképezés*nek (idealizatio).

Jegyzés. Mí azon főtehetséget, melyet a' Görögök *logos*, a' Latinok *ratio*, a' Németek *Vernuft*, a' Fran-

cziák *raison*-nak neveznek, az eddigi magyarság szerint, most is ezen szóval fejezzük-ki: *okosság*; még pedig azon természeti okból, mivel az, igazi jelentése szerint (etymologice), annyit teszen, mint *oktehetségek* vagy *okokat kereső tehetség*, a' minek éppen tartjuk is lenni azon fő tehetséget, mely mindenütt és mindenekben az első és útolsó eszmékre, észképekre vagy okokra emelkedik-fel, mit ha nem tenne, nem is vólna fő vagy legfőbb tehetség, az az, *okosság*. Mi szerint az okosságot, mint az emlitett fogalomtárgyat tökéletesen, és a' némelyektől ok nélkül bevett *ész* nevezetnél jobban, kifejező nevezetet, az ő lélek' legfőbb tehetségét tevő rangjába okszerüleg vissza helyezni, és az *észt*, *eszességet*, mind a' mellett is, hogy az okosság' fogalmai, az észképek, eszmék, rolla neveztetnek, mi a' szószármaztatás' természete és törvényei szerint lehetséges, az ő régi igen szép és amazéval atyafias jelentésében, melyben azt tette, mit latinul *prudentia*, németül Klugheit teszen, az az, ha szabad úgy szólni, a' lélek' szemét vagy szemfényét, tovább is meghagyni helyesebbnek lenni véljük.

84. §. *Az okosság az embernek kirekesztő tulajdona.*

Az okosság' észképei alatt gondolt dolgok, az észképtárgyak vagy eszmények (idealia), az okosságból erednek, valami végetlent tesznek, 's éppen azért a' végesben vagy éppen nem, vagy csak közelitőleg terjeszthetnek elő. Csupán ezen eszményiségben is áll az egyetlen igaz és lényeges alnemi különbség az ember és több élőállatok közt, melyek az arra törekedésnek legkisebb jelét sem mùtatják 's éppen azért sok jeles tulajdonaik mellett is, semmi belső tökélyesedhetéssel nem birnak. Minden egyéb különbségek, melyek nem az okosságeredményei, csupán mérfokszerintiek. Mert noha sok állatok birnak az értelemnek, de egy

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 159 von 280

sem az ökosságnak valamely mértékével (habent analogiam intellectus sed non rationis); a' honnan nincsenek semmi jogaik, kötelességeik, nincsen érdemök, érdemetlenségök, erenyök, vétkök, nincsen egyáltaljában semmi jutalmazhatóságok vagy büntethetőségök, nem is illik rájok az erkölcsi tulajdonitás' vagy bétudás' (moralis imputatio) fogalma. Innen megtetszik egyszersmind az is, hogy az értelmet és okosságot (intellectus et ratio) a' felsőbb ismerő tehetség' kifejezésére minden különbség nélkül egyet érőleg használni nem lehet, legalább filozofusnak nem szabad. Mert az értelem csak mintegy lépcső a' felsőbb ismerő tehetségre.

Jegyzés. Igaz, hogy vannak oly elmés állatok, melyek még az embert is, midőn magakarja fogni, rá szedik 's tulajdon czéljaik' vagy inkább kivánságaik' elérésében is nem kevésbé elmések. Hogy p. o. a' sas a' tengerparton talált tekenős békát felkapja, ez még az ösztön dolga, mert ehetnék és a' hust kivánja. De, hogy midőn azt, kemény haja miatt, meg nem ehetti, a' légbe magassan felviszi és onnan egy köszíklára lebocsátja, hogy abba megütközvén, törjék szélyel, 's így aztán jó izün megehesse: már ez sokkal több az ösztönnél, de még sem okosság. Hasonlóképpen ösztön' dolga az is, hogy a' sas látván az ökröt, szeretné annak husából jól lakni. De hogy, midőn nyilvános tusában az ízmos barommal nem mérkezhetik, más sasokkal összeveszövetkezik; együtt magokat a' vízbe mártják, szárnyaikat megáztatják; onnan kikelvén a' száraz fövényben megheverőznek, 's így felkészülve támadják-meg azt; 's hogy szeme' világát elveszthessék, szárnyaikról a' fövényt szemei közé rázzák, 's mind addig kergetik, míg az egészen elfáradván, kiúől: már ez több a' csupa ösztönnél; mert valamely éles, és a' czélt az eszközökkel ügyesen öszvemérni tudó, elméletre mútat; de még sem okosság. Sok hasonló példákat beszéll a' természet história más élőállatok' p. o. kutyák', farkasok',

majmok', éléfántok', lovak' sat. elmésségéről és ravaszságáról is.

Azoknak, kik a' több állatoknak is okossággal kedveskednek, egyebek közt mondhatni még: Megengedjük ezt akkor, midőn azoknak szintúgy, mint az embereknek, természet históriai gyüjteménnyök lesz, melyben az embert és minden élőállatokat' magokat is, növényeket és ásványokat eredeti alakban, kitöltve, kifaragva, metszve vagy festve képekben és rajzolatokban mútogatandnak. Míg ezt nem teszik, mit hihetőleg soha nem is tejendnek, mí mind addig fennebb kijelentett állitásunk mellett maradunk, t. i. hogy e' földön az emberen kivül a' több élőállatok nem birnak okossággal, hanem csak alsóbb ismerő tehetség' kisebb nagyobb mérfokaival, nem birnak magokról és a' világról semmi világos és tiszta hanem csak homályos és zavaros, öntudással; a' miért méltán is neveztetnek *oktalanok*nak.

Sok emberek panaszkodnak, hogy az oktalan állatok az ösztönnel 's alsóbbismerő tehetséggel boldogabbak, mint az ember az okossággal, vagy felsőbb ismerő tehetséggel. Az ösztön, azt mondják ők, csalhatlanul és meghatározott módon vezérli az állatot a' maga czéljára; az okosság pedig az emberben csak későre, sok kedvetlen tapasztalások és szerencsétlen próbatételek után, fejtődik-ki, 's még akkor sem csalhatlan vezér. Azt mondja egy iró:

Cette fiére raison, dont on fait tant de bruit,
Un peu de vin la trouble, un enfant la séduit.

A' kevély okosságot, melyel az emberek oly fenn vannak,
Egy kevés bor megzavarja, egy gyermek megszéditi.

Az ilyenek, ha csak ugyan boldogobbaknak képzelik az oktalan állatokat az embernél nefelejtsék-el, hogy a' természeti vadság' állapotjába viszatérve, az állati ösztönnel ők is szintoly bóldogok lehetnének, de a' mely bolbogságból egy okos ember sem vágyik velök osztozni; nefelejtsék-el továbbá, hogy az állati ösztönnek nagyon szük köre van; az minél bizonyosban és

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 161 von 280

határozottabbul, annál keskenyebben is mivel; nem is tökélyesithető, noha bizonyos tekintetekben, a' képzetek' társalkodásánál fogva, szoktatható tehetség; az mind egy marad minden időkben. A' sas, fecske, daru, golya sat. most is csak úgy rakják fészkeiket, a' kásztor úgy készíti házát, a' patkány úgy turja a' földet, a' pók úgy szövi hálóját, a' selyem hernyó úgy eregeti szálát, a' méh úgy gyüjti 's készíti mézzét 's viaszszát most is, mint Noé vagy Ádám idejében, a' teremtés' első évjében. A' több állatok is az ő ösztönös foglalatosságaik' és munkáik' folytatásában semmivel előbb nem mentek, az ő állapotjokan egyáltaljában semmit nem javitottak, azt új találmányokkal és próbatételekkel nem tökélyesitették. De az okosság az emberben vég nélkül tökélyesithető, 's a' mely mértékben tökélyesedik, azon mértékben hova tovább csalhatlanabbá is lesz. Oktalanság tehát az embernek az ő természeti sorsán panaszolni, mert a' ki okossággal bír, mit kivánhat még egyebet? Azonban az állatok az ő ösztönök' dicsért határozotsága, 's úgy vélt csalhatlansága mellett is, nem elégszer vétik-é el czéljaikat, kivánságaikat? Hát mi hajtja az egeret a' fogóba, a' verebet a' hurokba, a' halat a' horogba, a' vadat a' verembe sat.? Nem egyéb, hanem a' vakösztön. Annyi igaz, hogy minél inkább eltávoznak az állatok a' természeti állapottól, a' mi főleg akkor esik-meg, mikor emberek közt haszon', könnyebbség' 's gyönyör' kedvéért szaporittatnak, 's mesterségesen tartatnak: annál többet vesztenek az ő ösztöneik' határozottságából és csalhatlanságából.

85. §. *Elméleti okosság.*

Az okosság, a' mennyiben elméleti vagy vizsgálódó tehetség, az ismeretre nézve valami *teljest* teszen-fel. Innen származik egy felséges eszkeptárgy vagy eszmény, t. i. az egymással általánosan egyező, 's minden az okos előterjesztésre és ismérésre alkalmas valók előtt közönséges becsü, és igaz előterjesztések' és ismeretek' alkotmányos összeségének, rendszerének vagy a' tökéletes tu-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 162 von 280

dománynak, észképtárgya vagy eszménye (ideale scientiae). Az okosság ezen észképtárgy' megvalósitására, a' mennyiben az egy véges, de magában végetlent sajditó 's végetlenre törekedő, tehetségtől kitelik, közönséges és szükséges gondolástörvényeket állit-fel, melyek *elméleti* vagy *vizsgálódó okosság' okfejei*nek nevezteinek es úgy nézethetnek, mint *természeti törvények* (leges naturales s. physicae), mivel mí a' természetet csak ezek szerint ismérhetjük-meg, és csak annyiban az, mint egy eredetileg törvényadó okosság' munkája, valamely közönséges és szükséges törvényesség' pecsétjét viseli. De amaz észképtárgyat az okosság, mint véges tehetség, soha egészen meg nem valósitja, hanem csak részint és közelitőleg; a' honnan akármennyire haladjon is az ismeretben, a' tiszta és teljes igazságot soha meg nem találja, hanem mindig csak a' több vagy kevesebb tévelygés' salakjával vegyitett igazságot; a' mi éppen arra tanit egyfelől, hogy a' gondolkodás' dolgában egymás eránt kimélők és türedelmesek légyünk, és másokat is mindig elfogultság nélkül halgassunkmeg; másfelől pedig, hogy előterjesztéseinket és ismereteinket nevelni, szaporitni, szabadon vizsgálni, és az által a' tökéletes egyezéshez, vagy örök igazsághoz, közelebb vinni soha meg ne szünjünk.

86. §. *Gyakorlati, törekedési, cselekedeti vagy erkölcsi okosság.*

Az okosság, mint törekedési tehetség, a' cselekvésre nézve valami *teljest* tészen-fel. Innen származik egy felséges észkeptárgy,

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 163 von 280

t. i. az egymással tökélcleséh egyező, és minden, az okosság szerinti törökvésre és cselekvésre alkalmas, lényektől közönségesen helybehagyható, általánosan jó törekedések' és cselekedetek' öszveségének vagy a' tökéletes erkölcsiségnek, az erkölcsi tökéletességnek észképtárgya (ideale virtutis s. perfectionis moralis). Ezen észképtárgy' megvalósitására az okosság, a' mennyiben az egy véges, de magában végetlent sajditó és végetlenre törekedő, tehetségtől kitelik, közönséges és szükséges akarat törvényeket állit-fel, melyek *cselekedeti okosság' okfejei*nek neveztetnek, és úgy nézethetnek, mint *erkölcsi törvények*, mivel az erkölcsök egyáltaljában csak úgy helybehagyhatók, ha ama törvényekkel egyeznek, 's magokon valamely, eredetileg törvényadó, okosságtól parancsolt, közönséges és szükséges, törvényesség' pecsétjét viselik. De amaz észképtárgyat az okosság soha egészen meg nem valósitja, hanem csak részint és közelitőleg; a' honnan akár mennyire haladjunk is az erkölcsi jóban, a' tökéletességet soha egészen el nem érhetjük, hanem a' mi erkölcsiségünk több vagy kevesebb hibákkal 's fogyatkozásokkal mindég elegyes lészen; a' mi éppen arra tanit *egyfelől*, hogy midőn a' mások' szemeiben a' szálkát is igen élesen meglátjuk, magunkéiban a' gerendát el ne nézzük, meg ne szenvedjük, másokról vakmerőleg és kiméllettenül ne itéljünk, szeretet és szelidség nélkül rollok ne szóljunk, őket ne kárhoztassuk, és mindenek előtt az erkölcsi kevélységtől, éttől a' minden erkölcsi jót megölő szenvedélytől, erősen örizked-

jünk; *másfelől* pedig törekvésinket 's cselekvésinket nemesitni, jobbitni, 's ez által a' tökéletes egységhez, egyezéshez, vagy eredeti örök szentséghez, közelebb vinni soha meg ne szünjünk.

87. §. *Eredmény.*

A' fennebiek szerint egész mivelőségünk' tehetsége, melyből az ember' tulajdonképpeni élete ered, különböző egymás feli és alá rendelt miveléskörökben jelenik-meg, melyek az *érzékenység*, *értelem és okosság*. Mint hogy már ezen tehetségek közül mindeniknek kettős, úgy mint *előterjesztő* vagy *elméleti* és *törekedő* vagy *cselekedeti* aránya van: innen az én-nek hat alap tehetségei vannak. Tudniillik, a' legalsó körben: *elméleti érzékenység es törekedési érzékenység* vagy *érzékiség*, mely *ösztön*nek is neveztetik; a' közepső körben: *elméleti értelem és törekedési értelem* vagy *értelmesség*, mely *akarat*nak is neveztetik; a' legfelső körben: *elméleti* és *törekedési* vagy *erkölcsi okosság*.

Jegyzés. Az *érzékenység*, mint legalsó és élőállati tehetség, az a' föld vagy tőke mintegy, melybe amaz érzékfeletti világbóli nemes növények és szelid ágak, tudniillik, az *értelem* és *okosság*, béültetvék és oltvák, melyek jól ápolva' az isméretek' és erények' bóldogitó virágjait és gyümölcseit fogyhatlanul termik.

Ezen első rangu tehetségekhez tartoznak azon tehetségek is, melyek mivelőségünk' különböző módositásaiért még felszoktak vétetni, p. o. *képző*, *emlékező*, *visza emlékező*, *figyelmező*. *itélő* tehetségek, mint *másod ranguak*.

A' képző tehetséghez tartoznak még a' *viszahozó* és *termesztő* vagy *költő* tehetségek (phantasia reprodu-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 165 von 280

ctiva, productiva, facultas fingendi s. ingenium poétiunm); az itélő tehetséghez tartoznak az *elmésség* (ingenium), mely az öszvehasonlitásban, *éles elme*, (acumen ingenii), mely a' megkülönböztetésben, és *méjj elme* (profunditas ingenii), mely az alkotmányos behatásban, és átlátásban mútatja-ki magát, mint harmad rangu tehetségek sat.

Egyébaránt minden különös munkásságért nem kell 's nem is lehet az emberben valamely különös tehetséget felvenni; mert így a' tehetségek szükség felett és végnélkül megsokasitatnának (entia praeter necessitatem multiplicarentur). Így lenne az embernek egy különös számoló, számoltató, igazgató, szolgáló, szárazon vagy vízen útazó, sőt tévelygő és tévesztő vagy csaló, éhező és szomjuzó tehetsége, mivel ő egyáltaljában tévelyeghet, csalhat, éhezhet és szomjuzhat, lenne evő, ivó, kártyázó, káromkodó veszekedő sőt verekedő tehetsége is sat.

88. §. *Öntörvényadás.*

Az okosság *öntörvényadó tehetséggel* (autonomia) is bir, melynél fogva az ő törvényeit sem más alárendelt tehetségtől, sem valamely idegen lénytől nem veheti; mivel egy ily *alsóbb* vagy *idegen nemü törvényadás* (heteronomia) az okosságnak, mint természetünk' legfőbb tehetségének és legutolsó vagy legmagassabb törvényhatóságának, felségével ellenkeznék, és önalatsonságot, gyáva lelküséget és gyalázatos erkölcsi rabszolgaságot árulna-el. Ennél fogvá az ember csak oly törvényeket is követhet, melyek az ő okos természetében eredetiképpen megvannak, vagy mintegy az ő lelkében gyökereznek, és egy oly lénynek, mely nem öntörvényadó, törvényt sem lehetne eleibe szabni. Az okosság' törvényei pedig, a' mennyiben azok az általános, nem pedig az il-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 166 von 280

letvényes, jót határozzák-meg, a' kedves és kedvetlen érzések' hatalmától egészen függetlenek, és minden okos lényeket, minden esetben, mindenütt és mindenkor, feltételen engedelmességre köteleznek.

Jegyzés. Felséges hely, mely az erkölcsi öntörvényadásról olvastatik *Cicerónál*, de rep. III. 22. »Est quidem vera lex ratio, naturae congruens, difusa in omnes, constans, sempiterna, quae vocat ad officium jubendo, vetando a fraude deterret; quae tamen neque probos frustra jubet aut vetat, nec improbos jubendo ac vetando movet. Huic legi neque obrogari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest; nec vero aut per senatum aut per populum solvi hac lege possumus; neque est quaerendus explanator aut interpres ejus alius: nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed et omnes gentes, et omni tempore una lex sempiterna et immutabilis continebit: unusque erit communis quasi magister et imperator omnium Deus; ille legis hujus inventor, disceptator, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernatus, hoc ipso luet maximas poenas, etiamsi caetera supplicia, quae putantur effugerit.«

Nem kevésbé felséges és tökéletesen ide illő az is, a' mit ír Juvenalis Sat. 13.

»Exemplo quodcunque malo committitur, ipsi
Displicet auctori. Prima est haec ultio, quod se
Judice nemo nocens absolvitur, improba quamvis
Gratia fallaci praetoris vicerit urna.
— — — Cur tamen hos tu
Evasisse putas, quos diri conscia facti
Mens habet attonitos, et surdo verbere caedit,
Occultum quatiente animo tortore flagellum?
Poena autem vehemens ac multo saevior illis,
Quas aut Caeditius gravis invenit aut Rhadamanthus,
Nocte dieque suum gestare in pectore testem.
Has patitur poenas peccandi sola voluptas,
Nam scelus intra se tacitum, qui cogitat ullum,
Facti crimen habet.«

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 167 von 280

89. §. *Eredeti okosság.*

De az okosság, mind ezen felségessége mellett is, véges vagy határozott tehetség az emberben, és legfőbb sinormértékét csupán az ő, végetlen és tökéletes okosságróli, észképében keresheti 's találhatja-meg. És már ezen eredetiképpen törvényadó vagy eredeti okosság amaz örök forrás, melyből származott a' mí okosságunk is, származtak minden természeti és erkölcsi törvények, minden igazság és jóság, szóval ez a' *teljes*, legszorosabb jelentésben.

Azonban ezen eredeti okosság' lehetségét, létét és természetét is csak tulajdon okosságunkból ismerjük-meg, csak ennek szavában halljuk amannak szavát, csak ennek törvényeiben foghatjuk-fel amannak eredeti törvényeit, 's ezeknek örök erkölcsi világot alapitó értelmét. Egy szóval az okosság' közönséges uralkodása alól magát semmi okos lény ki nem vonhatja, és ha kivonja, ha irtózik az okosságtól, jele annak, hogy ő erkölcsileg megveszett, belsőképpen, magával meghasonlott, hamis és rosz, és az erkölcsi világnak rémitő szörnye. Szerencsétlenek, képtelenül esztelenek, kik az emberiség' eme legfőbb kincsét az okosságot, megvetik, gyülölik (mysologi), mely nélkül pedig az erény' és boldogság' czéljára, melyre nékik is törekedniek kell, teljességgel soha el nem juthatnak.

90. §. *Belső szabadság.*

Az ember, mint okos és öntörvényadásu lény, egyszersmind belsőképpen szabad.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 168 von 280

Ez a' szabadság pedig abban áll, hogy ő a' maga akaratját akár az erkölcsiség' parancsai' követésére, akár az érzékiségnek azokkal ellenkező kivánságai' kielegitésére, szóval a' jóra és roszra, vagy az erényre és vétekre, egyaránt határozhatja. De minthogy az, ki, a' testi indulatok szerint, a' roszra vagy a' vétekre adta magát, 's annál fogva idegen és öntörvényesség nélküli, kényhatalomnak, csupa fejtelenségnek bókol, csak annyiban szabad, a' mennyiben azt, a' mit teszen, t. i. a' roszat, szántszándékkal teszi, és mint erkölcsi rabszolga, készakarva zörgeti a' bün' bilincseit, melyeket pedig, ha igazán akarna, magáról minden szempillantásban lerázhatna: innen a' valóságos erkölcsi szabadság abban áll, hogy az ember a' maga akaratját, a' természeti ösztönöktől függetlenül, és így nemesebb inditó okból, t. i. az ő erkölcsi méltósága' érzéséből, az okosság' törvénye eránti belső tiszteletből, a' jónak tiszta indúlattali szeretetéből, határozza-meg a' cselekedetekre. A' vétek' rabja, noha szabadsággal, de nem szabadságból, ellenben az erény' barátja, nem csak szabadsággal, de egyszersmind szabadságból is akar és cselekszik.

89. §. *Szabadság' isméret okai.*

Az emberi akarat' szabadsága megtetszik e' következő okokból:

Az okosság az ő törvényei eránt mulhatlan engedelmességet kiván; de ezt egy nem szabad lénytől, t. i. olyantól, mely engedelmeskedni nem tud, kivánni, oktalanság

vólna. Micsoda ellenmondás és káromlás pedig ez! *oktalan okosság*. Szabad tehát az akarat.

A' törvény kötelez egyfelől, hogy így, az az, jól, és tiltja másfelől, hogy amúgy, az az, roszul cselekedjünk; de, ha e' kötelezésnek és tilalomnak engedni nem tudnánk: akkor a' törvény tőlünk valami lehetlenséget kivánna és tiltana. Ez pedig képtelenség. Szabad tehát az akarat.

Az a' belső bánat és helybehagyás is, mely cselekedetinket kisérni szokta, az akarat' szabadságára mútat. Azt, a' mit bánunk, el is hagyhattuk vólna, mert különben nem bánhatnók, esztelenség vólna bánni; azt, a' mit helybe hagyunk, másképpen is tehettük vólna, mert különben helybe nem hagyhatnók, oktalanság vólna helybe hagyni. Mi szerint a' bánat' és helybehagyás' érzései, melyek, ha az akarat szabad nem vólna, a' mí sziveinkkel megfejthetlen ellen mondásban lennének, minden megmùtatásnál hatósban kiáltják: Szabad az akarat.

Még a' ki vizsgálódólag tagadja is a' szabadságot, cselekvőleg megismeri. Különben nem nevezhetné, képtelenség nélkül, ezt jónak, igazságosnak, erényesnek, istenfélőnek, amazt pedig rosznak, igazságtalannak, vétkesnek, istentelennek sat.

Szabadság nélkül az erkölcsi tulajdonitás vagy bétudás tévedés lenne; mivel így nem mí, hanem valamely egyéb kivülünki dolog lenne a' cselekedet' szerzője, 's csak ezt illetné az érdem vagy érdemetlenség, di-

cséret vagy gyalázat, büntetés vagy jutalom. Szabadság nélkül minden erkölcsi fogalmak csupa mesék, hiu álmok és hazugságok vólnának, a' mi erkölcsileg borzasztó és lehetlen.

Igaz, hogy a' szabádságnak a' természeti szükségességgel, azon egy lényben, az emberbeni, egyesithetése bajosnak látszik első tekintettel; de ez a' bajosság legottan elenyészik, mihelyt mí őtet úgy gondoljuk, mint oly lényt, mely mint egy kettős személyességgel vagy természettel bir, t. i. egy felől, mint természeti lényt, nem szabadnak, másfelől mint erkölcsi lényt, szabadnak. Különben ellen mondás lenne az is, hogy egy király magát, maga országára nézve, igazgatónak, uralkodónak, az Isten' országára nézve pedig alatt valónak, gondolja, sőt mint II. Fridrik 's II. József is, alatt valóji' szolgájának nevezi. Ez okból a' szabadság legalább *lehetséges*; de a' mennyiben az, az okosság' szent parancsai' teljesithetésének egyetlen feltétele — conditio sine qua non — annyiban kétségtelenül *valóságos* és *szükséges*, és semmi elméleti megmútatások nélkül nem szükölködik.

91. §. *Emberi méltóság.*

Az embernek, mint *személy*nek (persona), mint *öntulajdonos*nak, *önszabados*nak, *önur*nak, *szabadság' alanyá*nak (subjectum libertatis), eredeti és őtet minden dologtól (res), mint szabadság' tárgyától (objectum libertatis), megkülönböztető valóságos jegyei, az *okosság' öntörvényadása* és *akarat' sza-*

badsága. Ugyan is a' személy az ő léte' 's mivelése' czélját maga teszi, tehát *önczél* (ens autoteles), a' dolgot pedig a' szabad lény a' maga törvényei alá veti, és czéljai' megvalósitására *eszközül* (ens heteroteles s. medium) használja. Ezen épül az ember' méltósága, melynél fogva nékie nem más dolgokhoz mért árra, nem illetvényes, hanem általános becse van, mely eredetiképpen benne létez, mint a' napban a' világosság' forrása. Ez a' méltóság pedig részint *eredeti* mennyiben az őtet, mint okos és erkölcsi lényt, egyáltaljában illeti, részint *szerzett*, mennyiben az néki, mint erkölcsiképpen jó lénynek, különösön is tulajdonitatik. Amaz neveztetik *mennyiségi*, *ez milyenségi tökéletességnek* (perfectio quantitativa et qualitativa) is. Amaz megvan, már alkottatásánál fogva, minden emberben, mint okos és szabad természeti lényben, ez csak az, okosság és erkölcsi természet szerint elő, emberben. Amaz feltételezi, ez pedig teszi valósággal is az embernek igaz érdemét. Az első van az utolsó, de ez soha nem lehet ama nélkül.

92. §. *Külső szabadság.*

De mit használna az embernek minden belső szabadsága, ha azt magán kivül, az ő cselekedetei által, meg nem valósithatná, ha magát szabadon is nem viselhetné, ha őtet az, ki nálánál erősebb, minden szempillantásban békóba verhetné, és minden jógaitól, vagyonjától sőt életétől is megfoszthatná. A' honnan minden egyes én így szoll, mintegy szembe, minden más énhez: *Én természet*

szerint szabad vagyok, te is hasonlóképpen szabad vagy; nézzük úgy is tehát egymást költsönösön, mint szabad lényeket. Vagy más szóval: Az okosság' öntörvényadásából és akarat' belső szabadságából önként következik, hogy az embernek külsőképpen is szabadnak, vagy minden idegen önkénytől függetlennek kell lenni; minél fogva ő, mint személy, külső mivelőségére nézve sem szorittathatik soha úgy meg, hogy csupa dologgá vagy másoknak csupa eszközévé váljék. Egészen szabadon cselekedhetik tehát, csak hogy a' mások' személyességét 's ezzel öszvefüggő jógait nebáncsa, 's az ő szabadságkörökbe bé ne törjön. Ez egy oly feltétel, mely mindenekre költsönösön vagy viszonyosan vitetik, 's alapitja az emberi jógok' alaki egyenlőségét, melynél fogva az egyes emberek' szabadságának a' mindenekével, és megforditva a' mindenek' szabadságának az egyes emberekével tökéletesen egyezni kell. Ez az egyezés pedig az okosságnak oly szükséges észképe, melynek létesitésére kell, hogy törekedjék minden polgár és főleg minden fejedelem, kinek természet törvényi felséges elhivattatásánál fogva, mások felett élő jógtörvénynek, érzékvilágban megjelent vagy mintegy megtestesült igazságnak kell lenni, 's melynek létesitésében áll is a' polgári társaság' boldogsága és tökéletessége.

93. §. *Eredmény.*

Innen megtetszik egyszersmind, hogy mind a' belső mind a' külső szabadságnak törvényjeinek kell lenni; mert a' törvények

nélküli szabadság erkölcsileg képtelenség; hasonló a' minden vonszás nélküli taszító erőhez, mely mind kijjebb kijjebb feszülvén és terjeszkedvén, utoljára minden álláspontot szétrugna, sőt maga magát is öszverontaná és megsemmisitné. Azon erkölcsi buták és kábák, kik a' törvényt valami rosznak, a' törvények' uralkodását szentségtelenség és szerencsétlenségnek, az azoktóli függést elromlott és igazságtalan állapotnak tartják; ellenben az önkényes igazgatást 's igazgattatást, természeti tunyaságból, megrögzött szokásból, vak hitből vagy esztelen önhaszonkeresésből, legjobb és legigazságosb állapotnak lenni vélik: azok mondom, nem gondolják-meg, hogy, mint a' napsugáron levegő porszemek, nem kevésb é a' roppant napgömbök is, a' körüllek forgó számtalan világtestekkel, a' nagy mindenségben, egyaránt törvények szerint, még pedig jól, bölcsen és változhatlan tökéletességgel igazgattatnak. Az országtannak a' Filozofiával egyesülni, a' polgári hatalomnak az okosság' eszméi szerint kell gyakoroltatni, ha kivánják a' népek és fejedelmek, hogy, az emberiségen áradozó, kibeszélhetlen sok igazságtalanságok, jógsértések és siralmas inségek után, már valahára igaz erkölcsi napfényt 's bóldogságot lássanak.

Regna beata forent, si vel contingeret esse
Philosophos reges, vel reges philosophari.

Ha filozofusok lennének királyok
Vagy pedig királyok mind filozofusok
Bóldogok lennének akkor az országok
Nem rongálnák oly sok 's nagy nyomoruságok.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 174 von 280

Jegyzés. A' közelebbi állitásban, mely Platótól eredett (de rep. libero 5 p. 473), és azólta számtalanszor ismételtetett, de értetlenség miatt számtalanszor is kigunyoltatott, éppen semmi csudálatosság és különösség nincsen. Mert tudni való, hogy itt, valamint egyebütt is, szoros jelentésben, a' filozofusokan nem puszta elméleti, szörszálhasogató, alkotmány aggató, üres szemfényvesztéseket vadászó, ábrándozó fők, egyszóval nem alböltsek — Sofisták — értetnek; kik tulajdonképpen csak úgy neveztethetnek filozofusoknak, mint sok nyilvánosan rosz és erkölcstelen életüek keresztényeknek; hanem oly emberek, kik az ember' testi 's lelki alkottatását 's abból folyó felséges rendeltetését alaposan ismérve, ezen ismérettel mind egyáltaljában, mind különösön magokra 's másokra nézve, teljes tehetségök szerint, mindenekben megegyezőleg élnek, és így helyesen gondolnak, nemesen éreznek és cselekesznek; egyszóval, kik, mint gyakorlati bölcsek, mivelt, értelmes, világos és jó emberek, haszinte lélekölő betü 's név szerint tudósok és filozofusok nem vólnának is; minthogy sok tudós emberek nagy bolondok és sok gonoszok tudósok; az igazgatókan pedig a' tulajdonképpeni királyokan kivül a' tisztviselők is értetnek, kik amazoknak az igazgatásban segédtársai és eszközei; mely értelemben tökéletesen igaz, hogy nem csak a' királyoknak, de minden tisztviselőknek, sőt minden embereknek is, filozofusoknak kellene lenni.

De, mint az ifju *Herkules*, megérkezvén már a' keresztúthoz, itt kevéssé állapodjunk-meg. Majd makunkat kipihenve 's körül nézve lássuk-meg azt is: *Melyik úton kell tovább mennünk*, vagy más szóval: *Elmélkedjünk*, de nem a' vétek' kecsegtető, hanem az erény' komoly szavára figyelve, *az ember' végezéljáról, főjaváról és rendeltetéséről.*

VÉGCZÉL.

94. §. *Czélfogalom; az embernek lenni kell valamely végczéljának.*

Mindenek előtt szükség tudni, *mit nevezünk czélnak?* czélnak nevezzük akármely

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 175 von 280

dolognak is értelembéli okát, melyért azt elöhozatottnak lenni gondoljuk, vagy minden munkásságnak előre elnézett és intézett szükséges végfogalmát és arányzását, melynek elérése, kieszközlése vagy megvalósitása valamely gondoló lényt azon munkásságra határozott.

A' magában czélokat tevő természeténél fogva, mindenütt czélokat kereső okosság szükségesképpen felteszi; hogy azon nagy készületek 's felséges tehetségek, melyek teszik lelkünknek, a' természeti világ' alkotmányánál dicsőbb, alkotmányát, nem ok nélkül adattak az embernek; felteszi, hogy ha az okos lény' egyes munkásságának is valamely czélja van: sokkal inkább az ő öszveséges munkásságának bizonyos meghatározott czéljának kell lenni, még pedig olyannak, melynek, mint az ő egész léte' és mivelése' köz pontjának, minden más czélok, mint csupán mellékesek és megvalósitására szolgáló eszközek, alája kell, hogy légyenek rendeltetve. Mert egy ily alárendeltetési egység és illetvény nélkül azon sokféle czélok megszünnének czélok is lenni, a' midőn egymással gyakran ellenkezésbe jövén, egymást keresztül vágnák, lerontanák, sőt az egész életet képtelenséggé, értetlen mesévé változtatnák és semmivé tennék. Azért neveztetik ezen czél *fő* és *utolsó czélnak*, *czélok' czéljának*, *végczélnak*, egyáltaljában *czélnak* is. Minthogy már minden czél, melyet akarunk, úgy gondoltatik, mint valami *jó*, mivel másképpen nem akarnók: innen ama czél *főjó*nak vagy *végjó*nak is neveztetik. És ha az ember, az

ő egész létét és mivelését felvéve, valamire rendeltetett: nem gondolhatjuk, hogy valami egyébre vólna rendeltetve, mint a' *főczél megvalósitására*, vagy a' *főjó elérésére*, mely főczél vagy főjó az ő *rendeltetésének* is neveztetik.

95. §. *Főjó' meghatározhatósága.*

Miben áll az ember' főjava vagy végczélja? annak meghatározásában eleitől fogva különböző vélekedések vóltak, mint láthatni emberiség' 's különösön a' Filozofia' históriájából, 's ma is, mint a' tapasztalás mùtatja, nincs közönséges egyezés. A' minek oka *egyfelöl* az, hogy nem csak az emberiség' nagyobb osztályai, egész nemzetek, de egyes emberek vagy egyegek is, a' hányan vannak, az értelmi 's erkölcsi mivelt-ségnek csak nem annyiféle fokain állnak, 's egyébaránt is, gondolás és cselekvés módjokra nézve, ezernyi ezer tapasztalási okok' és körülmények' befolyásai által különféleképpen határoztatnak és módositattnak; a' honnan kedves és kedvetlen, hasznos és ártalmas, jó és rosz dolgok gyanánt nem is ugyan azon, hanem különböző, sőt sokszor elenkező, tárgyakat tartanak, kivánnak és utálnak. Oka *másfelöl* az, hogy az embernek, ki azt, mit nem ismér, nem is kivánhatja, mi előtt meghatározhatná, miben áll a' főjó, ennek legalább is valamely részét már megkellett valósitni, a' mit kevesen cselekesznek, vagy némi birtokába kellett jutni, a' hová pedig, az emberi élet' sokféle hibái és tévelygései miatt, csak ritkák és ritkán juthatnak. De mind ezen, a' külön-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 177 von 280

böző kifejtődés' lépcsőjitől és tapasztalási határozásoktól függő, vélekedési 's kifejezési különbség mellett is, mely a' főjóra nézve eleitől fogva uralkodott; 's még ma is uralkodik, emberi nemünk' bölcsei, a' nemesb lelkek, a' *Pythagorasok*, *Anaxagorasok*, *Sokratesek*, *Plátók*, *Aristotelesek*, *Zenók*, *Epiktétusok*, *Senecák*, *Márk Aurelok*, *Confucziusok* sat. és az újabb bölcsek is, minden időkben és minden helyeken, a' dolog' valóságában egymással inkább vagy kevesebbé egyezvén, eljutottak a' főjó' ismeretére, 's ha azt szókkal mindig teljesen meg nem határozhatták is, legalább sajditották, szívökben érezték, öntudatokban hordozták, vagy életökkel láthatólag kifejezték. 'S mint hogy nem lehet az távol mi tőlünk, hanem, ha van, bennünk van 's bennünk kell lenni: innen tökéletesen is meg lehet azt határozni, ha figyelünk a' filozofáló okosságra, mely az eredetiképpen csak általa tett, gondolt, 's megvalósitható 's valósitandó, főjónak minden tulajdon jegyeit úgy foglalja magában és úgy adja elő, hogy ezen jegyek a' főjón kivül semmi egyéb létező 's gondolható dolgokra teljességgel nem illvén, nyilván kijelentik, miben áll az ember' főjava, végczélja és rendeltetése, abban t. i. a' mire azon jegyek illenek.

96. §. *Főjó' jegyei.*

A' főjó' jegyei ezek lehetnek:

Csak *egyetlen egy*, mert akárminő feltételek' sorában is, a' mi legfőbb, csak egy lehet.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 178 von 280

Magával általánosan egyező, magához egyenlő, egynemü és egyféle, mely nincs két vagy több, egymástól különböző sőt egymással ellenkező, elemekből, alkatrészekből öszvetéletve, a' mi az okosságnak a' főjóróli eredeti észképével vagy eszméjével, mint ezt alább bővebben is meglátandjuk, merőben ellenkeznek.

Eredeti, örökkévaló és változatlan, ugyanazon, mely a' lélek' belső és érzékiségentuli természetében gyökerezett; a' honnan az nem csak itt vagy amott, nem csak némely emberekre vagy egyegekre, nem csak egyszer vagy másszor, nem csak rövidebb vagy hoszabb ideig jó; hanem jó minden emberekre nézve, mindenütt, a' lételek' különféle köreiben, mennyen és földen, és mindenkor, a' multban, jelenben, jövendőben és örökkévalóságban, a' hol csak és mikor okos erkölcsi lenyek léteznek.

Általános és *feltétetlen*, melyre nézve éppen azért, mivel az főjó, nem kérdhetni már tovább: *Miért és mire jó az? mi annak czélja?* mert az maga magában 's magáért jó, magának czélja; mindenek annak okáért és czéljáért lenni gondoltatnak az értelemtől és okosságtól: a' test, lélek, világ, maga az okosság és Istenség is.

Okosági, nem tapasztalási 's azért *végetlen becsü*, nem mint azon dolgok, melyek a' tér' vagy ür' 's idő' szüntelen változó, újuló 's avuló köntösébe öltöztek, 's azért *érzékiek* 's *tapasztalásiak*nak nevezetnek.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 179 von 280

Közönséges, minden okos lények' természetére tartozó, azért *nem különös, nem részes*, hanem mindenektől, kik annak megszerzésére igazán és szivesen törekednek, egyaránt megszerezhető, de senkinek is, önmunkája nélkül, soha részibe nem jutható.

Csupán az *akarat' szabadságától, nem* pedig *vak történettől, szerencsétől 's tapasztalási határozásoktól*, nem valami olyan, mi az embert hasztalan és sikertelen iparkodásokra kisztetné, 's elérhetlensége miatt elcsüggesztené; hanem *bizonyos*, és a' lélek' belső életéből eredő törekedés által *szüntelenül megvalósitható*, noha véges időben soha egészen el nem érhető, el nem végezhető; a' honnan a' lelket, minden jóltevőleg eső kielégités után, ismét újabb megújabb bóldogitó törekedésre 's munkásságra ösztönző.

Szükséges, nem kényszerintes, mely nélkül senki úgy el nem lehet, hogy nemesb természete' hijánjait és fogyatkozásait, keserü önszemrehányások közt, örökre nebánja, ne szégyenlje és ne fájlalja, 's azért

Egyedül minden okos lényeket, halandókat és halhatatlanokat, bóldogitó, idvezitő.

97. §. *Mikben nem állhat a' főjó?*

A' közelebbi jegyekből, melyek a' főjónak, ha van ilyen, lényeges tulajdonai, nyilván láthatni, hogy az teljességgel.

Nem áll a' külső dolgokban, az az, a' szerencse' javaiban, a' földi és testi jókban

világi fényben, hírnévben és dicsőségben. Mert mind ezek noha az ő kisebb nagyobb mértékbeni gyönyörüséges és hasznos vóltokért, érdekesek, becsesek, kedvesek és kivánatosok lehetnek; de csak illetvényes, feltételes, történetes, változó és veszendő jók, melyek csak az érzékenységre vitetnek, az ösztönіségben gyökereznek, azzal erednek 's azzal enyésznek. Ezen jókra, melyek az okosság' kivánságainak, semmi esetben is, nem mulhatlanul szükséges tárgyai, melyek a' lelket magokra, a' helyett, hogy kielégitnék, csak nagyobb éhséggel és szomjal epesztik, és egy felsőbb feltétel nélkül, sokszor még életgyötrelemmé 's lélekveszélyé is válhatnak, a' fennebbi jegyek teljességgel nem illenek. Mind ezeknél, 's ezeknek végetlen különbségeinél, az általánosan jó vagy főjó oly sokkal is felségesb, hogy ez, és az ebből eredő boldogság, amazok által semmi változást nem szenved, nem nőhet nem is fogyhat.

Nem áll a' csupa elméleti dolgokban is, milyenek a' tudomány, észesség, mesterség, ismeretek, készségek, sat. Mert ha szinte nem tagadhatjuk is egyfelől, hogy ezek, lelki életből származásokért, 's annál fogva finomabb természetökért, minden külső 's testi dolgoknál magassabban állnak, és, mint tartósabb 's nemesebb gyönyörüségek' forrásai, rendkivül becsesek is: mindazáltal meg kell vallanunk másfelől, hogy ezek is csak illetvényes, feltételes, történetes, változó és mulandó jók, melyek sem az okosságnak tökéletesen eleget nem tesznek, sem

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 181 von 280

csupán magokra, a' külső 's testi jókkal együtt véve is, senkit soha és sohol teljesen nem bóldogithatnak, 's felsőbb czélt is tesznek-fel, mely nélkül könnyen roszra fordittathatnak, kevélységre rontásra és romlásra alkalmat adhatnak. A' honnan ezekre nézve is kérdhetni: *Mire valók? mi hasznok?* Már pedig a' főjóra nézve, éppen, mivel az minden tekintetben főjó, melynél főbb nincsen, mihelyt azt igazán megismertük és megértettük, minden további efféle kérdezőskedésnek, mint szükségtelennek, meg kell szünni.

Van még egy jó, mely minden más jóknak egyedül ad lételt, alakot, színt és érezhetőséget, melynél az egész életben édesb, kellemesb egy sincsen; ez az élet maga, ez a' létel' barátságos megszokása, melyhez minden teremtett élőállatok, a' porban csuszó féregtől az emberig, oly erösen, csak nem mindenek felett, ragaszkodnak, melyet az ember, minden egyeb javai' feláldozásával is, örömest kiván megtartani: mindazon által az embernek az élet sem lehet főjava; mert a' mi mulandó, változó és bizonytalan, az főjó nem lehet. Micsoda főjó az, mely, ha ma van, holnap nincs, ha ma virágzik, holnap elszárad, minden érütés és légszivással fogy, apad és megakadhat? Micsoda főjó az, melyel a' sok száz évekik élőtölgyfák, czedrusok, hollók és sasok is hosszasabban birnak, mint az ember? Micsoda főjó az, mely nyomorultá, alacsonná, gyalázatossá és kárhozatossá is lehet, a' mikor szinte jobb, ha nem is volna? Micsoda főjó az, mely ha

más főbb dologtól illő becset nem nyer, nem egyéb, mint egy czél nélkül 's elleni üres pusztaság, és szívet ki nem elégitő idő vesztés. Bizonyára, valamint a' halál nem legfőbb rosz, úgy az élet is nem legfőbb jó, különben az embernek semmi főjava nem vólna.

De haszinte ezen jók, magokban külön, vagy együtt véve is, nem teszik a' főjót: mindazáltal annyi igaz, hogy annak eszközei, 's ennyiben jók, 's ezen feltétel alatt az okosságtól megengedett vagy parancsolt, és így kötelességgel egyező törekedéseinknek méltó tárgyai. Nem is panaszolhat testünk' vagy lelkünk' egy tehetsége is, hogy, a' főjó' meghatározásában, tekintetbe nem vétetnék, mert mindeniknek annyi kielégités engedtetik, a' mennyi csak a' főjórai komoly és felséges törekedéssel nem ellenkezik. Minden akár a' szerencse' akár a' test', akár az elme' javaival, gyönyörjeivel élésnek itt a' határa, azon túl a' minden igaz lételt és czélt elrontó visszaélés következik.

98. §. *Főjó' meghatározása.*

Nem állhatván a' főjó' az emlitett külső 's belső dolgokban: *miben áll hát az? mi az, mire a' fennemlitett jegyek illenek?*

Szívünkben erkölcsi fogalmak, okfők és törvények léteznek, melyek azt egy szabad és tulajdon lelkihatalom' törvényhatóságává, itélő székévé, egy tökéletetes lény' szent akaratja' helytartóságává teszik, mely erkölcsi érzés, erkölcsi öntudás, vagy lelkiismeretnek is neveztetik. Ez a' felséges öntu-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 183 von 280

dás feljül emel minket a' testi világon, melyben a' külső vagy természeti szükségesség' törvényei uralkodnak; ez az erkölcsi törvényesség meggyőz minket az eránt, hogy az embernek, az ő szabad mivelései és cselekedetei által, a' dolgoknak egy oly rendjét kell megvalósitni, 's magában önhatólag egy oly lételt és állapotot kell előhozni, melyben a' testiség a' lelkiségnek, az érzékiség az értelmességnek, az állatisság az okosságnak és minden dolgok az erkölcsiségnek csupa eszközül szolgáljanak. Ha ez így van; a' miben senki okos módon nem is kételkedhetik: Kétségen kivüli igazság az is, hogy az embernek főjava, *tárgyilag* véve, áll *valamely csupán erkölcsi törvényektől függő, világrendnek vagy erkölcsi világnak, mely vallásos tekintetben Isten országának, menyországnak* sat. *is neveztetik létesitésében vagy megvalósitásában; alanyilag véve pedig az erkölcsi törvényekkel egyező és az akaratjóságára tartozó szükséges határozásokban és cselekedetekben, az erkölcsiség' tökéletes uralkodásában, és az erény' tökéletességében, mely vallásos tekintetben szentségnek, idvességnek, mennyei vagy örök bóldogságnak* sat. is neveztetik, miszerint t. i. az ember már ez életben is a' testi ösztönök' és kivánságok' szeleitől ide 's tova nem hajtatik, hanem mindég csak azt akarja, a' mit az erkölcsi törvény parancsol, haszinte a' testiség valami egyebet kivánna is. Az ily ember, mivel az ő erényessége és belső állapotja közt tökéletes aránynak és megegyezésnek kell lenni, belsőképpen bóldog és megelégedett; haszinte kül-

sőképpen nem mindig szerencsés is (beatus, quamvis non fortunatus), minthogy az ő erényessége és külső állapotja közt egy ily tökéletes arányt és megegyezést, a' dolgok' jelen rendjében, teljességgel nem lehet szükségesképpen felvenni.

99. §. *A' jójának más dolgokhozi illetvénnye.*

Az erkölcsi tökély' nagy és dicső czéljára nézve minden egyéb dolgok alárendelési vagy eszközi illetvényben vannak, melyek érzékileg akár kedvesek akár kedvetlenek, akár hasznosok akár ártalmasok, de csak annyiban jók, mennyiben erkölcsi czélokra fordittatnak. Ezek, minthogy csak az lehet erkölcsileg jó vagy rosz, a' mi az akaratban létez és abból származik, magokban vétetve, nem is tartoznak az erkölcsiségre, és így erkölcsileg sem jók sem roszszak, és semmi általános vagy belső becscsel vagy becsetlenséggel nem birnak; hanem mindegylegesek, közönbesek (adiaphora, indifferentia), mint p. o. gazdagság, szegénység, egésség, betegség, szerencse, szerencsétlenség, szépség sat. A' fő dolog, melytől itt függ minden, az: Miképpen él az ember azokkal? Mire forditja vagy használja azokat? Az erény' vagy vétek' gyakorlásáraé? Minek áldozik a' gazdagsággal, egésséggel, szerencsével, szépséggel sat. A' valóság vagy hiuságnak-é? Miképpen türi 's teszi türhetővé, erénygyakorlás', szívnemesedés' és lelki javulás' eszközeivé a' szegénységet, betegséget, szerencsétlenséget, egyáltal-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 185 von 280

jában a' kedvetlen állapotokat is? vagy miképpen süjjed még méjjebb erkölcsi inségbe, 's miképpen alacsonodik el még inkább azok által?

100. §. *A' főjó csak az Istenben van megvalósulva.*

Jóllehet az erkölcsi tökély egy végetlen messzeségü czél, melyhez csak közeledhetünk a' nélkül, hogy azt valaha egészen elérnők, miszerint csak részenkint, de hova tovább mind inkább érjük-el azt a' jóra való szíves akarat szerinti és szüntelen megújuló élénk törekedésben; minthogy okos erkölcsi lények' természetéhez éppen ily végetlen czél lehet is illő, 's mind azon lényeknek, melyek nem erkölcsiek, csak véges czéljaik is vannak, vagy tulajdonképpen és szoros jelentésben czéljaik sincsenek. Mindazonáltal az erkölcsi tökély, mint főjó, létesülve van a' szent és tökéletes lényben, az Istenben, ki maga az eredeti főjó, minden áldások' örök és kimerithetlen forrása, melyből származtak a' világban levő minden testi és lelki jók is. És már az embernek, mind erkölcsi lénynek, főjava, rendeltetése, a' lélek' minden munkásságának első és utolsó czélja abban áll, *hogy amaz eredeti, isteni jóságra, szentségre és tökéletességre állandóul törekedjék, hogy az igaznak, szépnek és jónak gyakorlásában, és egész életével kifejezésében megszünés nélkül munkálódjék, mely czéljáról, ha okos természetét nem akarja megtagadni, soha le nem is mondhat.*

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 186 von 280

101. §. *A' főjónak más okos erkölcsi lényekkeli közlése az okosság' kivánsága.*

Minthogy az erkölcsi törvényeknek közönséges uralkodásuaknak, annál fogva az okosság' tökéletes kivánsága szerint, minden okos erkölcsi lényeknek is erkölcsiképpen jóknak és bóldogoknak, kell lenni; a' minek hijja minden egyes erkölcsi lények' tökéletességében, megelégedésében és bóldogságában is szükségesképpen hiját és fogyatkozást okoz: innen azok csak úgy közelithetnek az okosság' végczéljához, csak úgy lehetnek a' főjó' igaz és állandó birtokában, ha azt magokon kivül minden más, az erkölcsiségre alkalmas, és bóldogságot befogadható természettel bíró, lényekben is, teljes tehetségök szerint, terjeszteni, másokkal is, mennyiben az közölhető, közölni kivánják, hogy annál fogva minden okos lények erkölcsi tekintetben jók, és ez által, 's csupán ez által belsőképpen, és ha lehet külsőképpen is, bóldogok és megelégedettek légyenek. Ezen állitás, hogy csak a' más lényeket is tökéletesitő és bóldogitó lény tökéletesülhet és bóldogulhat, annyira igaz, hogy mí még a' tökéletes lény' az Isten' szentségét és bóldogságát sem gondolhatjuk másképpen, hanem csak úgy, ha ő magán kivül minden más, főképpen okos, lények' tökéletességet és bóldogságát is eszközli. Fontos tanuság, mely mindn tekintetben tiltja a' szükszívü önzést, és minket, mint erkölcsi világpolgárokat, a' mások' javitására és bóldogitására is mulhatlanul kötelez; midőn saját tökéletességünk 's bóldogságunk is az erkölcsi

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 187 von 280

munkásságnak csupán azon mértékétől függ, melyben az idegen tökéletességre és jólléte-lre valójában valamit tenni igyekeztünk, sőt tettünk is.

102. §. *A' belső vagy lelki bóldogság nem maga a' főjó.*

Noha az erkölcsi tökéletességgel, mint főjóval, szükséges öszveköttetésben áll a' belső vagy lelki bóldogság és megelégedés, melyet az erkölcsi törvényekkel egyező erényes élet' érzései, örömei és gyönyörüségei alkotnak: de az, akármily kedves és egész létünket mintegy idvezitni tetsző állapot légyen is, nem maga a' főjó, hanem annak következése, nem maga a' végczél, hanem kifolyása a' végczél' elérésének vagy megközelitésének. Mert azon bóldogságra senki nem számolhat, senki méltó és alkalmas nem lehet, csak az, ki a' főjóra, t. i. az erkölcsi tökéletességre mindenek felett és megszűnés nélkül törökedik és ebben állandóul nevekedik. Ezen egyedüli feltétel nélkül törekedni ennek feltételezettjére, ama bóldogságra, képtelen és sikeretlen dolog, és egy ily törekedés, ámbár kegyes és idvesnek látszó, nem egyéb valamely finom, de minden igaz erényességet, még gyökerében megrontó és kióltó önszeretetnél, mely egyszersmind, tulajdon czélját is merőben semmivé tenné.

103. §. *A' külső' bóldogság* (fortuna, felicitas) *a' főjónak nem alkotó része.*

Némelyek szerint a' főjó két alkotokból van öszvetéve, úgy mint *erkölcsiségből*, mely

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 188 von 280

vitetik a' lélekre és *külső bóldogságból*, mely vitetik a' testiségre vagy érzékiségre, és áll *e' kettőnek egyező öszvekötteteséből.* Azt mondják t. i. hogy valamint az ember egyfelől lelki vagy erkölcsi és testi lény: úgy másfelől a' főjónak is az ő kettős természete' kivánságai' kielégitésében kell állani; mint hogy, mind a' mellett is, hogy az erkölcsi tökélyre törekednünk kell, az érzékiséget sem csalhatjuk-meg, sem magunkból teljességgel ki nem irthatjuk.

De minthogy a' főjó' észképében az erkölcsiséggel a' külső bóldogságot, mely, mint testi, amazzal, mint lelkivel vagy belsővel, nem egyenlő rangu, nem egynemü, 's még csak nem is öszvehasonlitható, teljességgel nem lehet öszvekötni, annyival inkább nem, hogy, mint fennebb láttuk, a' külső bóldogságra a' főjó' jegyei éppen nem is illenek: innen az nem is lehet alkatja a' főjónak. Az okosság nem szenved-meg a' főjóban, mint maga tiszta teremtményében, semmi öszveelegyitést (syncretismus), mely valamint a' tudomány' egységét, egynemüségét és tisztaságát: úgy magát a' főjó' lényegét és valóságát is merőben elrontaná és megvesztegetné. Lássuk az okokat;

104. §. *Folytatás.*

A' főjó az okosság' végczélja, melynek megvalósitását parancsolja is. De minthogy az emberi szív, már az ösztönök és hajlandóságoknál fogva is, önként törekedik a' bóldogságra: tehát magában véve nem ezt, hanem csak az erre törekedés' módját és

czélját gondolhatni úgy, mint erkölcsi okosság' parancstárgyát. Nem lévén a' külső bóldogság erkölcsi okosság' parancstárgya: a' főjónak alkatja sem lehet.

Éppen nem csalatik-meg az érzékiség, nem is irtatik-ki az által, hogy a' külső bóldogságot a' főjó' alkatjává nem tesszük; mert mind a' mellett is törekedhetik arra az ember, 's törekednie is kell; csak, hogy nem feltétetlenül, hanem feltételesen, nem mint végczélra vagy főjóra, hanem mint annak eszközére. Annyiban t. i. mennyiben arra testi természetétől akaratja ellen is hajtatik; mennyiben némely ösztönök' és hajlandóságok' kielégitését, mint az ő fennállása és munkásságára mulhatlanul szükséges dolgot, maga az erkölcsiség kivánja; mennyiben utoljára ezen kielégités az ő erkölcsiségének semmi kárára nincsen.

A' külső bóldogság abban áll, hogy az embernek, egész létideje alatt, minden dolgok az ő érzékisége, és ebből eredő kivánságai 's tetszése, szerint folyjanak; hogy az ő ösztönei és hajlandóságai, minden tekintetben, t. i. kiterjedés, foglalat és tartosság szerint, teljes kielégitést nyerjenek. De mivel ez nem magától az embertől, hanem ezernyi ezer, történetes és az ő hatalmában nem álló, körülményektől függ; mivel nem csak különböző emberek, de sokszor ugyan azon ember is, más időkben, különböző, sőt egymással ellenkező, dolgokban keresik bóldogságokat, úgy, hogy az ő vágyjaik és törekedéseik az életben egymást gyakran ke-

resztül vágják, midőn azt, a' mit némelyek kivánnak, mások utálják, a' mit valaki most szeret, majd gyülöli; mi szerint maga az örök törvények szerint szüntelenül egyaránt folyó természet is az emberek' szeszelyes kedvöket és fergeteges indulatait soha ki nem elégitheti: innen önként kitetszik, hogy a' külső bóldogság vagy szerencse' bóldogsága, egy képtelenség (chimaera), az érzékiség' és képzerő idétlen szülöttje, egy sok fejü csuda állat, egy *Protéusz*,

Bellua multorum est capitum — —
Quo teneam nodo mutantem Protea vultus

mely színét, alakját és anyagát szüntelen változtatja, 's nem csak hogy elérhetlen, de oly csudálatos tűnemény, hogy azoktól, kik kergetik, mint egy posványba tévesztő világ, sokszor még messzebb szalad, 's azokat veszi-fel inkább ölébe, kik utánna nem járnak, de nem sokára megint, szemre före nem nézve, kimélletlenül leveti; mi szerint a' vak szerencsével, egy ily kétszin baráttal, nem szövetkezni, hanem arról, a' kötelesség' egyenes útján járva, lemondani, és mindenek felett az igazság' országát keresni, még ez kétségen kivül legbizonyosabb eszköz arra, hogy az ember valamennyire szerencsés, vagy legalább szerencsétlen ne légyen.

105. §. *Folytatás.*

Az ösztönök és hajlandóságok sat., melyeknek kielégitésében áll a' külső bóldogság, minél többszer elégitetnek-ki: annál többet kivánnak, mint a' tűz, melyre minél

több olaj öntetik, annál nagyobb lánggal ég, és harapozik. A' honnan a' külső bóldogságrai feltetetlen törekedés magát is öszverontja; mert külsőképpen sem lehet senki bóldog, senki a' bóldogság' édességét valóban nem érezheti, nem kostolhatja, ha egyszersmind nem erényes, ha erkölcsiség által magát arra nem érdemesiti, nem alkalmasitja, 's arra törekedését magára, a' vele együtt élő emberekre 's a' körülményekre nézve, illő erkölcsi határok közé nem szoritja.

De továbbá: Minél erkölcsibb az ember annál függetlenebbé, minél erkölcstelenebb annál függőbé teszi magát a' testi ösztönöktől, kivánságok és hajlandóságoktól. Mert, ha van arra eset, hogy az erkölcsiség az egész testi lételt, minden jókkal együtt, áldozatul kivánja: van arra is, hogy az ember az ő szerencséjét 's világi bóldogságát, csak emberiségének egész megtagadása, 's mind annak, mi szent mennyen és földön, áruba bocsátása által, kivánta megszerezni 's megtartani. A' külső bóldogságra feltétetlen törekedés tehát az erényt és erkölcsiséget is eltemetné.

Ha az okosságnak, tehát minden törekedéseinknek is, az erkölcsiséggel öszverendelés' illetvénnyében állni vélt bóldogság lenne végczélja: akkor az erkölcsiségnek a' bóldogsággali öszveütközése' esetében, vagy az erkölcsiségnek vagy a' bóldogságnak adatnék az elsőség. Ha az erkölcsiségnek: úgy felbomlanék az öszverendelés' illetvénnye, és tökéletesen állana mostani elméletünk' igazsága, t. i. hogy a' bóldogság nem

főjó, nem is alkatja a' főjónak. Ha a' bóldogságnak adatnék elsőség: így is felbomolnék az emlitett illetvény, és a' bóldogság valami födolog, az erény pedig annak csak valami másodja, utodja, alárendeltje és eszköze lenne. De lehet-é az erkölcsiségnek nagyobb kigúnyolását még csak gondolni is, mintha, az erények ekképpen leálacsonitva, így szóllanának: *Mi nyomorultak csak azért* születtünk, hogy a' gyönyörüségeknek 's bóldogságnak szolgáloskodjunk, időtöltést szerezzünk, 's azokat néha, mikor kedvök tartja, győzedelmi szekerök után hurczoltatva, mint szent szűzek, kegyes szokásból, a' mulandóságra emlékeztessük. Lásd Régi Filoz. hist. is, 242. 243. és 362. lap.

106. §. *Folytatás.*

Utoljára képtelenség és ellenmondás azt állitni, hogy a' külső bóldogság a' főjónak alkatját tenné. Mert a' főjónak a' mi akaratunk 's igyekezetünk által megszerezhetőnek kell lenni; a' külső bóldogság pedig, mint feljebb is láttuk, nem függ csak tőlünk, többire teljességgel nem is. Az emberek az életben elegyesen, csak nem minden különbség nélkül, szerencsések vagy szerencsétlenek, akár erényesek, akár erénytelenek, akár jók, akár roszak, akár istenfélők, akár istentelenek légyenek. Ezen példabeszéddé vált mondások tehát: *Mindenkinek az ő erkölcsei vagy maga viselete alkotják az ő szerencséjét, mindenki az ő szerencséjének kovácscsa* (sui cuique mores fingunt suam fortunam, quisque suae fortunae faber), csak bizonyos megszoritások a-

latt és némely körülmények közt, lehetnek igazak; mert különben *Sokrates*nek és *Jézus*nak, valamint az erény' és igazság' csak nem minden időbeli hősseinek is, külsőképpen jobb állapotban kellett vólna lenni, nem kellett vólna az emberiség' ellenségeitől, a' szerencsés (?) gonosztevőktől üldöztetni, kinoztatni, sőt erőszakosan is megöletni. Hogy képes a' főjónak, melyre mindnyájan alkottattunk, egy oly alkatjának lenni, melyet feltételenül keresni vetek is, melyet sok jók és méltók soha meg nem találnak, ha megtalálnak is, csak hamar elveszthetnek, ellenben sok rosszak és meltatlanok megnyernek; melynek, nem hogy mind végig, de csak egy szempillantásig tartása felől is senki a' földön tökéletesen bizonyos nem lehet. Egy ily főjóalkat' állitása guny az isteni gondviselés', igazság' és jóság' eszméire. Igy a' mi rendeltetesünk és sorsunk a' *Danaus*' feneketlen hordót töltögető leányaiénál, a' merdekhegyre malom követ hengergető *Sisyphus*énál is roszabb lenne.

Következésképpen a' külső bóldogságot az erkölcsiséggel a' főjó' észképében nem lehet öszvefoglalni. Amazt ennek mindég alá kell rendelni. Mert az embernek, kiben az érzekitermészet az erkölcsinek csupán eszközeül van adatva, a' bóldogság soha nem lehet fő czélja, hanem csak az erkölcsiség, melyre való törekedést az okosság szükségesképpen kivánja, 's mely által lesz csupán méltó 's alkalmas a' bóldogságra, és így lehet bóldog is. Azért keressük a' bóldogságot az erényben, mely nélkül a.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 194 von 280

mazt soha meg nem találjuk. Az erény a' bóldogságot nem is rekeszti-ki, csak megszoritja. Mindig megszenved abból annyit, mennyi szükséges, a' mit meg nem szenved, a' mit tilt, az csak képzelt bóldogság vagy inkább bóldogtalanság. Az igaz bóldogság' mezeje csak azok előtt nyilik-fel, kik az okosságtól tilalmazott vétkes törekedések' útját hagyva, az erény' ösvénnyén járni állandóul igyekeznek. Ember! ez néked nem elég? Azt véled-é, hogy bünhödve is lehetsz bóldog? Tartsd elmédben 's szívedben e' minden aranynál, kincsnél drágább mondást:

Esto bonus miles, tutor bonus, arbiter idem
Integer, ambiguae si quando citabere testis
Incertaeque rei: Phalaris licet imperet, ut sis
Falsus et admoto dictet perjuria tauro:
Summum crede nefas animam praeferre pudori,
Et propter vitam vivendi perdere causas.

107. §. *Főjó feltételei.*

A' milyen bizonyos, hogy az embernek főjava és változhatlanul szükséges czélja az erény és erkölcsi tökéletesség: éppen oly bizonyosoknak kell lenni azon feltételeknek is, melyektől annak elérhetése függ. Mert annak, mi kötelességeink' teljesithetésének mulhatlan feltétele, általánosan igaznak kell lenni, sőt kötelesség is azt igaznak tartani.

A' főjó' feltételei vagy *belsők*, az az, *alanyiak*, milyenek *testünk' és lelkünk' minden tehetségei*, különösön az *öntörvényadás és akarat' szabadsága*; vagy *külsők*, az

az, *tárgyiak*, mint e' *világ*, mely erkölcsi munkásságunk' gyakorló helye, és a' *világbani dolgok*, melyek *eszközök*; mind ezek eredetileg megvannak adatva. A' külső feltételek közé tartoznak továbbá azon eszményi dolgok, melyek nélkül a' főjó' elérhetése nem lehetséges, mint az *Isten' léte* és *halhatlanság*. Ezek is, melyek különösön neveztetnek főjó' feltételeinek; 's melyekről éppen akarunk itt szóllani, szükségesképpen meg kell, hogy adatva légyenek.

108. §. *Isten' léte.*

Minthogy a' természet az ő lételére nézve az embertől egészen független, az ember pedig, mint természeti lény, az ő véges erejével, annak végtelen és roppant erejétől egészen függő, 's csak egy porszemnyi részét sem vetheti teljes hatalma alá; 's azt erkölcsi észképek szerint, az okosság' végczéljaira is, csak annyiban határozhatja, mennyiben az anyag' természete engedi: innen, hogy az erkölcsi világrend, vagy a' tárgyilag gondolt főjó, lehetséges legyen, szükségesképpen felvesszük, hogy van egy mindenható, tökéletes erkölcsi szent lény, ki, mint minden természeti dolgok' és erkölcsi lények' teremtője és legfőbb törvényadója, a' testek' és lelkek' országán teljes hatalommal uralkodik, és abban, az örök bölcsesség' törvénnyei szerint, mindeneket úgy kormányoz, hogy az okosságtól kivánt erkölcsi világrend közönséges lehessen. Egy ily lény' felvétele nélkül, kinek csupán erkölcsi jóra intézett akaratja minden okos szabad lényekre, és így az emberre nézve

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 196 von 280

is, kötelező erővel bir, az erkölcsi világrend' megvalósitására törekedni, csupa képtelenseg. Mert micsoda leverő és kétségbe ejtő ellenmondás vólna ez: *van erkölcsi törvény a' szívben, de egy erkölcsi főtörvényadó sem a' világban sem a' világon kivül nincsen; szükséges az erkölcsi világrend, de egy fő rendelő sehol nincsen.* Mi szerint úgy kell magunkat gondolni, mint erkölcsi világ tagjait es polgárait, kiknek feje az Isten.

110. §. *Halhatlanság.*

Az ember' testi létele nem sokára megszünik, és azzal az ő természetbeni munkássága is elenyészik. Ha már az ő erkölcsi létele is csak ezen arasznyi, a' bölcsőtől a' koporsóig terjedő pályára vólna szoritva: akkor az erkölcsi tökéletességet, vagy az alanyilag gondolt főjót, melyet az okosság mulhatlanul parancsol, soha el nem érhetné, de az okosság képtelenséget is parancsolna, a' mi képtelenség. Ha ötet halála után egy személyes öntudással öszveköttetett örök létel nem várná: akkor a' vég nélküli kifejtődésre alkalmas értelmi 's erkölcsi erők és tehetségek minden czél nélkül adattak és csak elpazéroltattak vólna. Ez okból az ember az ő lelkének halhatlanságot tulajdonit, vagy egész belső lényege' és valósága' teljes erejü érzésével és megindulásával felveszi, hogy ezen rövid élet után, mely, mi előtt a' világban jó móddal csak körül nézhetnénk is, már elrepült, 's melyben a' ki fő czélja' elérésére legtöbbet

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 197 von 280

tett is, alig tett valamit, lenni kell egymás életnek, melyben az ember az ő okos erkölcsi munkásságát, mind kiterjedési mind foglalati tekintetben, vég nélkül tökéletesitse, és az erkölcsi jóság' vagy szentség' remek képéhez mind szüntelen közelebb juthasson. Mert micsoda szomoru és elcsüggesztő ellenmondás vólna: *végetlen czél, végeslétel! okos és szabad erkölcsi, még is halandó lény!*

111. §. *Az Isten létét és halhatlanságot nem a' bóldogságból kell lehozni.*

Némelyek az Isten' létét és halhatlanságot a' bóldogságból, mint a' főjó' ùgy vélt másik alkatrészéből, hozzák-le de helytelenül. Mert a' mi az elsőt illeti:

Ha az Isten' léte a' bóldogságból hozatik-le: akkor úgy tetszik, csak azért veszenfel az ember Istent, hogy légyen, ki az ő ösztöneit és hajlandóságait teljes mértékben kielegitse, 's nem tagadhatni, hogy sokan csak ezen pontból nézik az Istent, 's nem nagyon vennék számba, ha tőle különfele földi jókat, testi 's lelki áldásokat nem várnának, nem reménének. De nagy illetlenség ily módon gondolkodni az Istenről, ki ez által csupa bálvánnyá, érzékiség', testiség' szolgájává, ösztönök' és kivánságok' kielégitő eszközévé alatsonittatik-le. Éppen ezért állitjuk, hogy az ember' főjava csupán az erény, 's erkölcsi tökéletességben áll; 's éppen ezért, ha okossággal egyezőleg gondolkodik, nem is úgy van néki szüksége Istenre, mint az érzékiség' valamely sáfárára, ha-

nem mint világ' főigazgatójára, kinek mindenhatósága az ember' véges és erőtlen törekedéseinek teljes kimenetelt szerez, és a' főjó' végrehajtásának, a' külső természettől jövő, minden akadályait teljesleg elháritja.

Hasonlóképpen nem a' bóldogság' kedvéért szükölködik az ember halhatlanság nélkül, mert az ennek felvételére elégtelen és méltatlan ok, mivel a' bóldogságot elébb, hogy sem csak kivánhatná is, valamivel meg kell érdemelni; mi nélkül ahoz számot tartani, csupa koldusi esengés, szemtelen követelés, Isten kisértés, és az erkölcsi törvényeknek gyalázatos kijátszása és elárulása; hanem azért, hogy, mint nem csupán gyönyörüségre és bóldogságra, hanem föleg erényre alkottatott lény, az erkölcsi jóban szünet nélkül munkálodhassék, és alig elkezdett erénypályáját a' halálban hirtelen félbe ne szakassza. Igaz ugyan, hogy mivel az erény maga magát megjutalmazza, és a' vétek maga magát megbünteti, az embernek az erkölcsi rendre törekedésről úgy sem kellene lemondani, vagy legalább a' csupa földi és polgári létel' czéljáért is, becsületesen és jámborul kellene élni, ha bizonyoson tudná is, hogy nincs Isten, sem örök élet: de igy, mivel az erkölcsi világ fejetlen, alaptalan és képtelen, az erény pedig magára, egy főbb erő nélkül, árva, gyarló és gyámoltalan, és annak önjutalma, valamint a' véteknek önbüntetése is elégtelen és hijános vólna, az ember az erkölcsiség' végre hajtása aránt, mely semmi magossabb jótállás és feltétetlen feltétel által bátorságo-

sitva nem vólna, könnyen elcsüggedne és meghidegednék. Az embernek tehát Istenre és halhatlanságra azért van szüksége, hogy ezekbe vetett erős bizodalomtól lelkesitve, a' mindenfelől, megszünés nélkül rárohanó természeti, polgári és erkölcsi roszszakkali viaskodásokban ingatlanul megállhasson, és mint lelki hös, minden testi és lelki kisérteteken győzedelmeskedve, az erkölcsi tökélyben vég nélkül elébb mehessen. 'S ennyiben már a' vallás az erénynek nem csak szülöttje, hanem szülője is, és leghatósb előmozditója, és noha erkölcsi alapon áll, maga is oszlopa és erössége az erkölcsiségnek, a' vallásos meggyöződés forrása az erkölcsi jó cselekedeteknek.

Az Isten' létét és halhatlanságot erkölcsi okosság' kivánságainak (postulata rationis practicae) is nevezhetni; de ha azok igazán okosság' nem pedig érzékiség' kivánságai: úgy a' bóldogság fogalmát a' főjó' észképébe belévegyitni, vagy pedig az Isten' léte és halhatlanság' igazságai' lehozása' okfejéül használni nem kell: mert így az ember a' bóldogságalkotmány' (eudaemonismus) minden erkölcsiséget bényelő keringőiből soha ki nem menekedhetik 's erényi tisztaságát elvesztvén, éppen e' miatt az igaz bóldogságra méltatlan 's alkalmatlan is lesz.

112. §. *Vallás' közönséges észképe.*

Minthogy az Isten' léte és halhatlanság a' mi rendeltetésünk' elérésének, és az okosság' végczélja' megvalósitásának, mulhatlanul szükséges feltételei: innen a' vallás'

velejét ezen kevés szókban is béfoglalhatni: *Mivel nékem az erkölcsi tökéletességre, mint főjóra, mulhatlanul törekednem kell; azt pedig csak azon feltétel alatt érhetem-el, ha vagyon Isten és örök élet: azért ezeknek igazsága és valósága felől tökéletesen meglévén győződve, ezen meggyőződésemmel mindenekben megegyezőleg igyekezem is élni.* Ez a' meggyőződés, mely által az érzéki az érzékfelettivel, a' véges a' végetlennel legbelsőbb erkölcsi módon köttetik öszve, gyökere minden vallásnak. A' honnan a' vallás alanyilag nem egyéb, mint *a' főjó' lehetségéről és valóságáról meggyőződés*, mely magát szükségesképpen erkölcsi érzés, gondolkodás és cselekvés mód által jelenti-ki; tárgyilag pedig: *a' főjóról, és annak feltételeiről tanitó tudomány.* Mint hogy már csak egyetlen egy főjó van, tehát vallás is, az okosság' eszméje szerint, csak egyetlen egy lehet, melynek minden, a' tapasztalási idősorban már megjelent vagy még ezután megjelenendő, vallások csak különböző módositásai, vagy alakitásai, melyek, a' mennyiben egyeznek vagy ellenkeznek amazzal: annyiban helyesek vagy helytelenek, jók vagy rosszak, igazak vagy hamisak, teljesbek vagy hijánosbak, tökeletesebbek vagy tökélytelenebbek. De egy sincs azok közül, mely amazt, mint a' cselekvő okosságnak a' főjó' feltételeiről eredeti észképét, és az embernek, az ő teljesre és végtelenre törekedésében vezérlő csillagát, a' maga tökéletes tisztaságában, előterjesztené, mint hogy egyáltaljában az észképit soha 'semmi

időbeli és tapasztalási utól nem érheti, csak hova tovább és mind inkább közelitheti.

113. §. *Az okossági vallás' elferditése.*

A' tiszta okosság vallás' kifejtődésének, a' história' bizonyitása szerint, eleitől fogva minden időkben, nagy akadálya vólt, a' tudatlanságon és babonaságon kivül, a' gyönyörkényelem, haszonleső gonoszság, és telhetlen hatalomvágy, mely az embereket, vallásos tekintetben is, vakságban tartani igyekezett, hogy magok ne lássanak, ne halljanak, ne gondoljanak, ne tudjanak, ne szolljanak, hanem a' setétben ülve is élesen látó vakondokoknak, az ő alacson czéljaik' elérésében, 's nemtelen kivánságaik' betöltésében, csupa eszközül szolgáljanak. Az emberi történetek' könyve lapjain borzasztó jelenetek mútatkoznak, melyeket a' vallásos vakbuzgók, rajoskodók, hitdühösök, hitkorságosok, álbölcsek és képmútatók okoztak, kik vészteljes gonosz czélzataik elérésében eleitől fogva azon kitanult mesterfogással éltek, hogy az ő önhaszon érdeköket, csonkitó és fogyasztó igaz ügynek, és így az igaz vallásnak és annak barátjainak is, rùt szint és gyülöletes nevet adtak, ellenben az ő hasznokat nevelő hamis ügynek, és így a' hamis vallásnak és annak barátjainak is, szép szint és kedvező nevet adtak, a' fejért feketének, a' feketét fejérnek mondták, a' világosságot setétségnek, a' setétséget világosságnak kiábálták. Ily álnok hitegetéseik által könnyü vólt aztán nékiek a' tudatlan, kába és elfogult sokaságot, mely mindég csak a' külszínhez és czímes nevekhez 's

czifra szavakhoz ragaszkodik, elámitni, elbolonditni, és az által a' jónak és igaznak, a' mit ök gyülöltek, kiirtására, és a' gonosznak 's hamisnak, a' mit kivántak, pártolására fellármázni, fellobbantani és dühösitni. Igy gyülöltettek és üldöztettek kezdet ólta a' világosság' és igazság' barátjai a' setétség' és gonoszság' szolgaitól, kik tapasztalván azt is, hogy az oktalan hitvallás és babonaság tágasabbra nyitja-fel az emberek' erszénnyét és öket gazdagabban fizetteti, inkább uraltatja és tiszteltetti, mint a' megvilágosodott okosság' vallása, még tízszerte inkább igyekeztek azon, hogy a' setétséget, tudatlanságot és babonaságot mindenfelé terjeszszék, és az Isten 's emberek aránti igaz és okos szeretet helyett, a' pokoltól és gonosz lelkektöli, valójában az embert pokoli lényekhez le is alatsonitó, durva félelmet és rettegést öntsék az emberek' szivekbe. Igy változott vala által ama mennyei szeretet' vallása, Istenség' békekövetnéje (Iris), *setétség' leányává*, *veszekedés' és háboruság' Istennéjévé* (Eris), söt *pokoli dühnövé* (furia), *szörnyeteggé* (Erinnys), mely annyi századok alatt, a' keresztény világban, oly sok millio emberek' értelmét kioltotta, testi és lelki boldogságát 's idvességét végképpen feldulta, és az emberiséget az ő főjavától 's magass rendeltetése' elérésétől, évezreddel hátrább vetette. Még is felkölt a' tudatlanság' és gonoszság' göztengeréből, a' jobb értelem', erkölcs', 's vallás' napja. *Ormuzd hová tovább győz, Ahriman' országa keskenyül, tábora szégyenül.*

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 203 von 280

Haec exsecutus sum propterea pluribus, quoniam vivere quidem omnes beate volunt, sed ad pervidendum, quid sit, quod beatam vitam efficiat, caligant.

MÓDSZERES RÉSZ.

114. §. *Elnézés további menetelre.*

Minthogy a' filozofálás által teljes győzésü, határozott és ingatlan, bizonyosságra törekedünk: innen e' részben legelébb is az igaznaktartás' különböző nemeit, és az ezeknek megfelelő meggyőződés' mérfokait, keressük-ki; hogy aztán ezek közül kiválaszthassuk éppen azt, mely a' filozofiai, vagy tiszta okosságboli, isméretnek igaz tulajdona. Innen indulva, elő adjuk továbbá a' lehetséges filozofiai módszereket, és megvizsgáljuk, melyik azok közül legalkalmasb és legbátorságosabb út a' filozofálásra, 's melyik szerint rakhatni öszve legjobban egy, minél czélarányosb és okossággal minél egyezőbb, filozofiai rendszert vagy alkotmányt. Utoljára előterjesztjük, egy közönséges rajzban, az egész filozofiai alkotmányt, minden különös részeivel együtt, élőmüszeres öszveköttetésben, hogy a' filozofáló már előre is láthassa, mit kelljen nékie az *Alapitott* vagy *Eredményes Filozofiá*ban megvalósitni, vagy minő tudományi egészet kelljen-fel is épitni, mely épitésre vagy épületre az Alapfilozofiában csak szükséges elvek, adatok, anyagok, alakok, alkatok és előleges terv szolgáltatódnak.

Igaznaktartás' nemei és meggyőződés' mérfokai.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 204 von 280

115. §. *Igaz — igazság.*

Mi az igazság? Az igazság elméleti jelentésben nem egyéb, mint a' mi gondolataink — és előterjesztéseinknek, a' gondoló tehetség törvényei szerinti, megegyezése önmagok köztt egymással, a' dolgokkal vagy a' tárgyakkal és azoknak lényeges tulajdonságaival vagy minőségeivel, nem különben a' mi okosságunk' eszképeivel vagy eszméivel, melyek az istenbeni örök eredeti eszmék vagy észképeknek mintegy rajzai, mintái, mássai és példánnyai.

Az igazság gyakorlati jelentésben hasonlóképpen nem egyéb, mint a' mi törekedéseink és cselekedeteinknek, az akarat' eredeti törvényei szerinti, megegyezése önmagok közt egymással, általánosan az okossággal, és az okosságnak, a' főjóról és ennek mulhatlanul szükséges felteteleiről, az Istenről és halhatlanságroli, felséges eszméivel vagy észképeivel; a' mint mind ezek, majd alább a' filozofiarajzban, bővebben kifognak fejtetni és világositatni.

Ezen nagy szerü tárgyakkal, a' gondolás' és akarás' világa' legfelségesebb tárgyaivali, általános egyezéséért és öszvehangzásáért az igazság, mind az elméleti, mind különösön a' gyakorlati igazság vagy erkölcsiség, az olyan ember előtt, ki azt már egyszer megismérte, ki érzi és tudja, hogy a' lélek' igaz élete, ereje és szabadsága annak megismerésében, szeretetében és követésében áll, oly kimondhatlanul kedves is, hogy abból, már itt e' földen, mint nemesebb ter-

mészetü lény, mulandóságon felyüli örömöket és bóldogságot éldelve, az *Anaxagorasokkal, Sokratesekkel, Xenokratesekkel, Platókkal, Aristotelesekkel, Zenókkal* és *Archimedesekkel, Neutonokkal* sat. és az emberi nemzet' ama legtökéletesebbikével, ki valaha e' földen élt és munkált, egy csepp bölcseséget vagy igazságot nem adna egy tonna aranyért, sőt a' világ' minden kincséért; mert *mit használ az embernek, ha mind azt megnyeri is, de magát elveszti, és magában kárt vall? Kiadhatna elegendő váltságot a' lélekért, és igazságért?*

Jegyzés. Micsoda az igazság? Ezt kérdette vólt még hajdon *Pilátus* gunyóladva *Jézustól*, midőn ez ő előtte az igazságról beszélne (Ján. 18. 38.) Ezt kérdik ma is sok *Pilátusok*, vagy *Pilátus*nak, az erkölcsi tudatlanságban, a' jó eránti érzéketlenség és lágymelegségben, sok méltó ivadéki, kiknek igazságmérőjök csupán az ő testi hasznok, vágyjok és ösztönök sat.; a' mi ezzel egyezik, az igazság, a' mi ellenkezik, nem igazság. De nem ily testi és alatson, hanem lelki és magasabb, érdekpontból meghatározandó ezen kérdés: *Mi az igazság?*

116. §. *Igaznak tartás.*

Az igaznaktartás egyáltaljában nem egyéb, mint valamely itélet' helyességének megismérése. Ha az itélő személy azon okokat, melyekért az itélet' elemjeit öszveköti vagy elválasztja, helyeseknek ismeri: akkor az itéletet is helyesnek vagy igaznak tartja; már akár tartsák más itélő személyek ezen okokat helyeseknek, akár ne.

Jegyzés. Az itélet' elemjeit teszik azon fő fogalmok, melyek abban öszveköttetnek. Ezek közül az, melyről valamit kimondunk vagy hirdetünk, nevezte-

tik *tételmény*nek (subjectum); az pedig, melyet arról kimondunk vagy hirdetünk, *mondatmány* vagy *hirdetmény*nek (praedicatum).

117. §. *Helyben hagyás.*

Az itélet' helyessége' megismérésével a' helybenhagyás' érzése szükségesképpen összeköttetett. A' helyben hagyás az igaznak tartott ismeretből meritett tetszésnek egy oly neme, mely nem jár haszon vagy kár után. Mert az igaz természet szerint érdekel minket, haszinte abból történetesen valamely kár, a' hamis pedig a' mi valóságunknak ellenire van, haszinte abból valamely haszon háromlik is ránk néha. Lehet nékünk valamely ismeret kedves és gyönyörüséges; még sem fogadjuk-el azt, ha az itéletet hamisnak tartjuk. Lehet más ismeret kedvetlen és szomoritó, még is elfogadjuk azt, ha az itéletet igaznak tartjuk. Ez is egy erősség arra, hogy az itélet azon illetvénytől, melyben van az ismeret a' kedves vagy kedvetlen érzéshez, merőben független, hogy természetünk, az ő belső lényege szerint, a' nagy, felséges és örök igazságra alkottatott.

118. §. *Meggyöződés.*

A' meggyöződés hosszabb vagy rövidebb ideig tartó helybenhagyásból származott elmeállapot, mely az itélet' helyességéről állandó öntudásban határozódik. Mert ha ezen öntudás szüntelen változik, ha az elme azt, mit most helybenhagy, majd megveti: akkor nem mondhatni tulajdonképpen, hogy az ember meg vólt gyöződve, hanem csak

kezdett vólt meggyöződni, a' nélkül, hogy teljes és valódi meggyöződésre eljutott vólna.

119. §. *Igaznaktartás' okai és nemei.*

Az igaznaktartás' okai vagy *elégségesek* vagy *elégtelenek*. Elégségesek azok, melyek az itélet' helyességéről bennünk valamely öntudást szereznek; elégtelenek, melyek nem szereznek.

Az igaznaktartás' elégséges okai ismét vagy *általánosan* vagy *illetvényesen* elégségesek. Az általánosan elégségesek az itélet' helyességéről bennünk teljes és tökéletes öntudást szereznek, melynél fogva az itélet a' dolog' természetével 's gondolatjával úgy öszve van kötletve, hogy azt másképpen nem is tudjuk gondolni, és így minden azzal ellenkező a' mi öntudásunkból kizáratott. Az illetvényesen elégségesek bennünk az itélet' helyességéről csak inkább vagy kevésbé közelitőleg szereznek öntudást, mely szerint az itélet a' dolog' természetével és gondolatjával nincs éppen úgy öszveköttetve, hogy azt másképpen is gondolni ne lehetne, hogy minden azzal ellenkező a' mí öntudásunkból teljesen ki vólna zárva.

Az igaznak tartás' elégtelen okai ismét vagy *illetvényesen* vagy *általánosan* elégtelenek. Illetvényesen elégtelenek azok, melyek noha valóságos megjelenő dolgok, még is az itélet' helyességéről öntudást nem szerezhetnek. Általánosan elégtelenek azok, melyek még csak nem is valóságos megjelenő, hanem csupán képzelt dolgok, és így magokban vétetve helytelenek.

120. §. *Meggyözödés' mérfokai.*

Az igaznaktartás' általánosan elégséges okai *tudást* szülnek, melynek meggyözödési mérfoka a' *nyilvánság* (evidentia).

Az igaznaktartás' illetvényesen elégséges okai *hitet* szülnek, melynek meggyözödési mérfoka a' *hihetőség, hiedelem.*

Az igaznaktartás' illetvényesen elégtelen okai *vélekedést* szülnek, melynek meggyözödési mérfoka a' *hihetőnektetszés* vagy *látszás, valószínüség.*

Az igaznaktartás' általánosan elégtelen okai *balvélekedést* vagy *tévelygő hitet* szülnek, melynek meggyözödési mérfoka a' *helytelen elhitetés* (vana persvasio).

E' szerint az igaznaktartásnak négy főnemei vannak, u. m. *tudás, hit, vélekedés* és *balvélekedés* vagy *tévelygő hit.* A' meggyözödésnek is széles jelentésben ugyan annyi mérfokai vannak, u. m. *nyilvánság, hiedelem* vagy *hihetőség, hihetőnek tetszés* vagy *látszás, helytelen elhitetés.*

121. §. *Tudás.*

A' tudás az igaznak tartásnak az a' neme, mely, mint valaminek meghatározott gondolásban birása és tartása, vagy mint kielégitett és a' tárgyat felfogó gondolás, magából éppen a' dolog' természeteből véletett, és általánosan elégséges okokan épül, milyenek p. o. az érzeki észrevételek, és az okosság' isméret — 's erkölcstörvénnyei. Noha ezen okok, minden érzeki okos lényekre

nézve, közönséges becsüek, még is nem tartatnak mindig mindenektől közönséges becsben; mert egyes személyekben a' helybenhagyásnak sok történetes akadályai vannak, u. m. tudatlanság, értetlenség, érzéketlenség, hidegség, rosz indulatok, szenvedelyek sat. A' honnan amaz okok csak úgy folyhatnak bé az elmebe, csák úgy szerezhetnek meggyözödést, ha a' személy is, maga részeről, szükséges értelmi 's erkölcsi befogadhatósággal bir.

122. §. *Tudás két fö neme.*

A' tudás vagy *tapasztalási*, még pedig *külső* és *belső tapasztalási*, midön és mennyiben az külső és belső érzéki észrevételekből, vagy *okosságí*, midön és mennyiben az a' magasb értelmesség' önmunkásságából, vagy az eszmék', észképek' tehetségéből, származik. Tudniillik, vannak oly igazságok, melyeket nem okosságból, hanem erzékiségből tudunk, noha nem okosság nélkül; az ilyenek *észrevételt követő fogalmak* (conceptus a posteriori); vannak oly igazságok, melyeket nem érzékiségből, hanem okosságból tudunk, noha nem érzekiség nélkül; az ilyenek *észrevételt megelözö fogalmak* (conceptus a' priori). A' honnan ezek *tiszta* ismeretek, melyek szorosan és általánosan, az az, mindenütt és mindenkor, amazok *tapasztalásiak*, melyek csak illetvenyesen, az az, itt es most, szükséges és közönséges becsüek. Az, a' mit érzekileg, vagy külső 's belső érzékink által, veszünk észre, valamint az is, mit okossági közönséges és szükséges okfökből ismerünk-meg, *tárgyilag* (objective) bizonyos, vagy nyilvánság' mérfokával bir. Kü-

lönösön az a' bizonyosság, mely érzéki észrevételekből származik, ismét az, mely okossági első okfökre, 's eredeti meggyözödésekre vitetik, neveztetik *mútatónak* (monstrativa s. dictica); az a' bizonyosság pedig, mely okossági, és így általánosan, valamint az a' bizonyosság is mely tapasztalási, és így csak illetvényesen közönséges és szükséges, okfökből eredö ismeretek, 's igazságokra vitetik, neveztetik *megmútatónak* (demonstrativa s. apodictica); de amaz *tulajdon* és *szoros*, ez pedig csak *tulajdonatlan* és *széles jelentés*ben. A' tapasztalási tudás közvetlösen az okosságtól, és az okossági tudás közvetlösen a' tapasztalástól függ. Mert valamint okosság nélkül, mint hogy az érzékiség nem gondolhat, a' tapasztalási tudás nem vólna egyéb, mint a' vett különféle nyomatoknak képzetünkbeni öszvefüggetlen és homályos lebegése, melyhez, hogy az igaz tudássá váljék, magasb értelmességnek kell járulni: így megint tapasztalás nélkül, mely adja az ismeret' első anyagait, az okossági tudás, minthogy az okosság semmit nem szemlélhet, nem érezhet, és észre nem vehet, merőben lehetlen vagy nem lenne egyéb üres alaknál. A' honnan a' mennyi okossági annyi tapasztalási, a' mennyi tapasztalási annyi okossági tudás van az emberben; ezek egymással tökéletesen kölcsönös viszonyban vannak, 's éppen nincsenek egymástól elválasztva, hanem szorosan öszve függenek; melyeknek megkülönböz te é eben egyébre nem is nézünk, mint az ő különböző forrásaikra, t. i. az érzékenységre és okosságra, melyek-

ből közvetlenül eredtek (scientia s. cognitio ex datis et ex principiis).

123. §. *Folytatás.*

Noha minden, akár okossági akár tapasztalási, tudás méltán ismeretnek neveztetik: mindazáltal némelyek csak az oly tudást nevezik inkább ismeretnek, melynek tárgyait, mint érzékekkel is észrevehető dolgokat, a' tapasztalás' mezejében feltalálhatni. De innen még sem következik, hogy az ily ismeret, a' bizonyosságra nézve, feljebb állana az okosságbóli tudásnál, melynek, minden véges természeten tuli, felséges tárgyait a' tapasztalás' tér — 's időbeli mezejében fel nem találhatni. Az okosság' igazságai hasonló joggal igazságok, éppen azon tárgyas bizonyossággal birnak, melyel az érzékekéi, mivel az okosság éppen oly eredeti tehetség bennünk, mint az érzékiség.

Sőt az okossági ismeret, haszinte az érzékek', valóságos és jelenségeket illető, ismeretével, szembetünőség, és nyilvánságra, öszve nem hasolitathatnek is, de, fontosságra nézve, azt meszsze feljül mulja; mivel az a' dolgok' végső okait, lényegét és állománnyát tárgyazza, 's ennyiben minden ismereteink' alapja és koronája. Az érzéki ismeret' bizonyosságát is végtire csak az okosságból tudjuk-meg, mely, mint minden meggyöződések' örök kútfeje, az egyenesen abból meritett tudás dolgában, még sokkal inkább nem csalhat-meg.

124. §. *Okossági tudás' két fönemei.*

Az okossági tudás vagy *mennyiségtani* (mathematikai) vagy *filozofiai*. A' mennyi-

ségtan az okosságnak azon közönséges és szükséges okfejeit és törvényeit adja elő, melyek a' közben 's időben megjelenő dolgokra vitetve, ezeknek nagyságát, mértékét, egymáshozi aránnyát és viszonnyát, az elmének, a' közről vagy térről, 's időről, tiszta nézletében, szemléletében (purus intuitus), eredetileg határozzák-meg.

Hogy a' filozofiai tudás is valósággal okossági vagy tiszta isméret, az minden kétségen kivül van. Ugyan is az lelki természetünk' első és utolsó határozásaira, vagy minden tapasztalás' lehetsége' okaira és feltételeire, vitetik. Nem tagadhatni ugyan, hogy mint minden, így a' filozofiai isméret is, tapasztalással és időrendi észrevétellel kezdődik, mely által gerjesztetik munkásságra az ismerő tehetség; 's hogy a' filozofus is valami tapasztalásból, t. i. az öntudás' közvetlen tetteiből, indul-ki: de mind e' mellett is csak úgy és annyiban köszönhetjük a' Filozofiát a' tapasztalásnak, mint az evést és ivást a' tápszereknek. Mert ama tettek még nem tészik magát a' Filozofiát, 's annak tulajdonképpen nem is tárgyai, csak mintegy kezdöpontjai és első állásai, melyekből a' filozofus kiindul, 's melyekhez köti az ő magassabb vizsgálódásait. A' Filozofia' tulajdonképpeni tárgyai oly dolgok, melyektől, mint végfeltételeiktől, függenek ama tettek is; oly dolgok, melyek az en' lényeges természetét, vagy valóságát alkotják, t. i. az ő eredeti határozásai vagy az *eredeti tehetségek*, 's ezeknek *törvénnyei 's határai*. Ezeket pedig a' filozofus nem tapasz-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 213 von 280

talásból és érzékiségből, hanem csupán okosságból, annak önmunkás, és minden tapasztaláson feljül emelkedett, vizsgálodása által, ismérheti-meg, 's csak ez által is lesz filozofussá, ha megismeri. És noha ezen határozások csak azután jutnak-el öntudásunkra, hogy az adatott tárgyakban kifejtödtek 's a' tapasztalás által mintegy megvalósultak: de innen még sem következik, hogy azoknak ismérete tapasztalási, hanem csak hogy tapasztalásnak is segitsége általi. Mert az, a' mi bennünk eredeti, közönséges és szükséges soha nem vétethetik a' tapasztalásból, melyet magát is csupán amaz által szerezhetünk 's itelhetünk-meg. Csak annyit mondhatunk e' tekintetben, hogy amaz *eredeti* a' tapasztalás által fejlik-ki a' mí öntudásunkban, az által jutunk-el annak világos és tiszta isméretére. Következesképpen a' filozofiai isméret merőben különbözik a' tapasztalásitól, mely az erzékek' észrevételeiből származik, mint p. o. a' lélek' egyes jelenségei' és változásai' ismérete, az ásványok', növények' és állatok' ismérele; amaz pedig a' filozofáló okosságból, vagy a' tiszta okosság' fogalmaiból és okfejeiből, a' mennyiben t. i. a' tapasztalás által munkásságra izgatott és gyakorlott értelmesség a' maga magassabb ismerő erejét, czél szerint, magára forditja, és ily módon magából 's magáról ismérelet szerez. De tudni való, hogy a' filozofiai isméret nem csak anyagjára, hanem alakjára nézve is, tiszta okossági isméret.

125. §. *Mennyiségtani és filozofiai tudás' különbsége.*

Valamely fogalmat *öszverakni* vagy *szer-*

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440

kezteni (construere), annyit teszen, mint annak jegyeit oly móddal adni elő, és azt a' mí öntudásunkban úgy rajzolni-le mintegy, hogy annál fogva az és annak tárgya, elméinkben tisztán előterjesztetve és jelenvalósitva, minden más tárgyaktól és azoknak fogalmaitól, megkülönböztethessék. Ha ezen szerkeztés a' belső érzésben, képzelődés által, vitetik véghez: az esetben *mennyiségtaninak*, ha pedig csupán értelem által menyen véghez, *értelminek* vagy *filozofiainak* neveztetik. Ha a' szerkeztés jól ment véghez: akkor mind két esetben tökéletes bizonyossággal tudjuk, hogy a' tárgy' meghatározásából egyetlen egy szükséges jegy sem maradt-el. E' szerint a' *mennyiségtani tudás* a' fogalmoknak *szemlélhető és a' belső érzésben, az elme' tiszta nézletében, nyilvánosan kiképezhető, utánozható szerkeztéséből* vagy *öszverakásából* (constructio intuitiva); a' *filozofiai tudás* pedig a' fogalmoknak csupán a' *gondoló tehetség* vagy *értelem általi szerkeztéséből* vagy *öszverakásából* (constructio discursiva) származik. A' honnan a' megmútató bizonyosság, mely főleg az okossági tudás' tulajdona, részint *mennyiségtani*, részint *filozofiai*. De mivel a' mennyiségtani megmutatás, nem csak a' belső érzési szemlélés, kikepzés, hanem többféle külső eszközök által is, az igazságot nyilvánosban és elvenebben terjeszti elő, mint a' filozofiai megmútatás; midőn t. i. a' mennyiségtanár a' közönségest a' különösben szemléli 's szemlélteti, a' filozofus ellenben a' különöst a' közönségesben gon-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 215 von 280

dolja 's gondoltatja, 's ezen gondoláson kivül, az előterjesztésre, valamely más külső eszköze nincs is: innen a' mennyiségtani bizonyosság néha kiváltképpen neveztetik *megmútatónak*; noha tulajdonlag a' megmútató bizonyosság felnem, melynek a' mennyiségtani és filozofiai bizonyosság két különböző *alnemei*.

126. §. *Folytatás.*

A' mennyiségtani megmútatás' nagyobb nyilvánságából és elvensegéből éppen nem következik, mint némelyek vélik, a' mennyiségtannak, tudományi tekintetben, a' Filozofia feletti elsőbbsége. Mert ama nyilvánosabbság csak onnan vagyon, hogy a' mennyiségtani fogalmak egyfelől csupa testi, részint külső érzékek által is szemlelhető, dolgokra vitetnek, másfelől pedig ugyan ez okból az elme' tiszta nézletében, a' belső érzés által, a' tér' és idő' alakjai szerint is, előterjesztethetnek. Ellenben a' filozofiai fogalmak az embernek tapasztalástuli természetére vitetnek, a' honnan a' térben 's időben elő sem terjesztethetnek, hanem csupán a' maga gondolataival a' jegyek körül szorgolódó értelem által rakatnak öszve, 's másokkal is csak a' gondolatokat jegyző, sokszor többfelé érthető, szók' segedelme által közöltetnek, mint p. o. igazság, jóság, szentség, erény, szabadság, Isten, erkölcsi tökely, főjó sat. De azért eppen nem kisebb mérfoku bizonyossággal birnak mind azok előtt, kik, illő lelki miveltség által, azoknak ismeretére és megértésére eljutottak. Sőt a'

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 216 von 280

mennyiben a' testi vagy idő 's ürbeli, természet mint feltételes, az érzékfeletti természetben, mint a' maga feltételében, gyökerezik: annyiban annak fő törvénnyei is csak ez utolsónak, filozofiai módon lett, megvizsgáltatása által jöhetnek világosságra; valamint egyáltaljában a' filozofiai okfőket, nem csak más tudományok, de a' mennyiségtan is, teljességgel nem nélkülözheti. A' Filozofia általánosan, már természeténél fogva, nem egyéb, mint lelki élet', világ' és tisztaság' tudománnya; nem egyéb, mint a' létező' 's történő' végokainak, alkottatásunk — 's rendeltetésünknek felvilágositása: azért minden ismeretben megkivánja a' rendet és alaposságot, nem türi a' homályt, zavart, érthetlenséget és következetlenséget, ostromolja a' színlegességet; ez az ő közönséges alaki illetvénnye más tudományokhoz, következőleg a' mennyiségtanhoz is.

Jegyzések. Minden tudományok, így a' Filozofia 's mennyiségtan is, mint egy köz atya' 's anya' (Jupiter — Mnemosyne) gyermekei, szelíden 's testvérileg ölelik, az elsőség felett nem gyülölik egymást, mint némely magokat azoknak birtokában lenni képzelő, irigy, kevély és türedelmetten tudósok, kik *Junó* helyett sokszor csak felhőt ölelnek, valóság helyett árnyékon kapkodnak, és puszta semmiségek, legfeljebb kecskeszőr, felett vitatkoznak; nem gondolván-meg, hogy az, a' mit tudnak, ahoz képest, mit nem tudnak, csupa csekélység. Ezeknek fejökben hóvilág dering, szívökben jég zajlik; mert a' hol igaz világ, ott meleg is van: a' hol nincs meleg, ott nincs igaz világosság.

Minthogy a' Filozofia, mint tudományok' tudománnya, mind azokra szükségés világot vet: innen a' filozofusnak, az ő tárgyai' külső és belső előadására nézve, minél nagyobb lehetséges világosság, tisztaság és

érthetőségre kell törekedni. Mert, ha a' világító tan meghomályosódik, mivel világitják-meg aztán azt 's egyebet is? — Szerencsétlen filozofus, haszinte *Heraklitus* vagy *Hegel* vólna is, a' ki

Clarus ob obscuram lingvam magis inter inanes;
Omnia enim stolidi magis admirantur amantque,
Inversis quae sub verbis latitantia cernunt.

Az alaposan gondoló a' méjj de tiszta, az alaptalanul fecsegő pedig, ki értelmesektől sem értetik, a' csekély de zavaros vízhez hasonló.

Sokrates a' Filozofiát lehozta az égből. az az, ő azt az égi dolgokról, melyekről az előttei filozofusok, csak nem kirekesztőleg, vizsgálodtak, az emberre, mint tulajdonképpeni tárgyára, forditotta, de egyszersmind igaz bölcset czímző népszerüséggel és tisztasággal is adta elő. Ma ellenben némelyek azt, mind két tekintetben, különösön az utolsóban, az égbe akarják vissza vinni, midőn, magas an és méjjen hangzó üres szók' és kifejezések leplébe boritva, merőben fellengzővé, 's még az égi dolgoknál is érthetlenebbé és megfoghatlanabbá tesz k.

127. §. *Filozofiai tudás' két főnemei.*

A' filozofiai tudás lelkünk' eredeti két fő mivelősége szerint, melyek az elmélet és törekedés, részint *elméleti* részint *törekedési*. A' tudás' ezen két nemei, mint hogy ugyan azon egy okosságból származnak, nem belső természetök — és tulajdonaik, hanem csak tárgyaikra nézve különböznek egymástól; a' mennyiben t i. amaz, az ismeret' ez pedig a' cselekvés' törvénnyeire sat. vitetik; és a' nyilvánság, mely mind a' kétféle tudás' tulajdona, egyikre nézve elméleti, másikra nézve pedig *cselekedeti* vagy *erkölcsi nyilvánság*. Mind a' két tudás lehet ismét vagy *közvetlen* és *megmútathatlan*, a' mennyiben az, az öntudás' tetteit, és az egyenesen ezekben gyökerező okiőket, vagy *köz-*

vetős és *megmútatható*, a' mennyiben az, az ezekből származott előtételeket vagy ismméreteket és igazságokat foglalja magában. A' közvetlen és megmútathatlan tudásnak a' *mútató bizonyosság*, a' közvetős és megmútatható tudásnak pedig a' *megmútató bizonyosság* felel-meg. A' törekedesi vagy gyakorlati filozofiai tudás, a' mennyiben az, a' főjó' elerhetése' külső feltételeit, az Istent és halhatlanságot, és az ezekkel öszvefüggő több igazságokat tárgyazza, *erkölcsi hit* vagy *vallás*nak is neveztetik. De a' *hit* nevezet, mint hogy a' hit az igaznaktartásnak a' tudásnál sokkal alsóbb neme, úgy, hogy a' mit hiszünk, azt nem tudjuk, a' mit tudunk, azt nem hisszük, a' mí Isten 's halhatlanságróli meggyőződésünk' kifejezésére nem alkalmas, és azt mintegy kisebbitni, gyengitni látszik, és valóban sok fökben gyengiti is; a' honnan akár mily szentnek tetsző és közdivatu légyen is, még sem helybehagyható.

Jegyzés. Az Isten semmit nem hiszen, mert mindent tud. Mí, mint véges lények, minthogy mindent nem tudhatunk, sok dolgokat csak hiszünk, 's a' hól helyes okaink vannak, hinnünk, de azonban a' tudás' vagy tudhatás' országát, a' helyett, hogy, a' hol nem illik, keskenyitnök, lehetségig szélesitnünk, 's e' tekintetben is Istenhezi hasonlatosságra, és így a' tökéletességre, mulhatlanul törekednünk kell. Lásd alább a' hitről.

128. §. *A' vallásos meggyőződés nem csupa hit, hanem tudás és isméret.*

Csak egy lévén az okosság, és csak az ő fő tárgyaira nézve különböztetődvén-meg

elméleti és gyakorlati okosságra: nyilvánvaló, hogy az elméleti okosság a' gyakorlati felett semmi elsőséggel nem bir; és midőn abban, hogy az, a' mit az elméleti okosság mond, tudás, az is, a' mit a' gyakorlati okosság, a' kényszerithető és erkölcsi kötelességekre nézve, a' jog — és erénytudományokban tanit, tudás légyen, senki nem kételkedik: igen következetlenül állitatik, hogy az, mit az okosság, a' főjó' mulhatlanul szükséges feltételeire nézve, a' vallásban kijelent, csupa hit vólna; mert a' gyakorlati okosság' törvénnyei éppen azon tárgyas bizonyossággal birnak, melyel az elméleti okosságei; és az elméleti okosság a' gyakorlati nelkül, a' gyakorlati okosság az elméleti nélkül, a' mivelőségre nézve elválhatlanul öszve levén köttetve, tulajdonképpen soha nem is jelenkezik. Együtt jelentik, hogy a' lélek halhatlan, hogy van erkölcsi megfizetés, vagy jutalom és büntetés; ezeket tehát okossági tiszta okfőkből, sőt az utolsót még belső tapasztalásból is, t. i. a' lelki ismeret' érzéséből, és így közvetlen észrevételből, tudjuk. Hasonlóképpen okossági, még pedig egyszersmind elméleti és gyakorlati okossági, okfőkből tudjuk, hogy van Isten, ki egyedül tökéletes és legvalóságosabb lény, ki által vannak mindenek. A' mily félszeg vólna ezen állitás: *Isten van, világ nincs*, éppen oly félszeg és hamis ez is: *világ van, Isten nincs*, vagy *nem tudom, hogy van Isten.* Mert midőn közvetlenül tudjuk, hogy mí és a' világ vagyunk: közvetlenül tudjuk, és nem lehet nem tudnunk, azt is, hogy van Isten, ki nélkül sem mí magunk sem a' vi-

lág nem lehetnénk. Nincs ennél semmi bizonyosabb tudásunk. Ez ama három eredeti meggyőződéseknek: *Vagyok én, vannak kivülem dolgok, köztem és ezen dolgok közt közösség van*, mint egy tető oka, befejezése és koronája, melybe azok egyesülnek vagy összveesnek. Valóban csak a' bolond mondhatja az ő szívében: *Nincsen Isten.* Sokan azt képzelik, hogy az Isten' léte csak némi ezt tárgyazó erősségek által alapitathatnék-meg. De ez annyit tenne, mintha az ember nem tudna addig enni, mig a' tápszerek' növény es állattani határozásait és tulajdonait meg nem ismerte, az emésztéssel pedig mind addig kellene várnia, mig a' boncz és testant merőben elvégezte; annyit tenne, mintha egy élőfának, vagy az egész természetnek is, nem vólna semmi életmüsége vagy életmivező ereje addig, míg azt valaki meg nem ismérte, vagy erőssegekkel tudományosan meg nem mùtatta.

Egy fűszálból, egy gondolatból is megismérhetni az Isten' létét.

Azonban meg kell jegyezni, hogy az Istenről emberi tudás csak azon ismeretekre terjed-ki, melyek az ő lételét, és az ő, az okosság' végczéljára, a' főjóra, mulhatlanul szükséges tulajdonságait, tárgyazzák, nem pedig arra: *Mi és mily az Isten az ő belső természete és örök lényege szerint?* midön még a' testi dolgokat is, belső állatjokra nézve, nem ismérhetjük; elég az, ha tudjuk, mik ránk nézve. Ha nékünk is, mint hajdon *Simonides*nek, egy *Hiero* a' fennebbi kérdést tenné: hijában kettöztetnők a' na-

pokat, mert a' felelettel, világ' végéig, adósok maradnánk.

129. §. *Folytatás.*

Noha az Isten', szabadság' 's halhatlanság' eszméji egyetemiek 's változhatlanok, mint maga az egyetemi emberi természet, 's ez kétségtelenné teszi, hogy ugyanazon tárgyilagos bizonyossággal birnak: mindazáltal meg kell vallanunk, hogy a' vallás' eredeti igazságai arra nézve, ki azokról az okosságból és a' lelki élet' méjjségéből vagy erkölcsi érzésből, meggyőződve nincsen, nem tudás', hanem csak hit' tárgyai, söt néha még annyi sem. De éppen így van a' dolog egyéb legközönségesb és legszükségesb igazságokkal is, míg azokat meg nem ismertük, vagy tiszta meggyőződésből nem tudjuk. Egyébaránt nyilvánságos, hogy a' Filozofia mindíg föleg a' tudást intézi, haszinte ezen intezet néha csak törekedésnek maradna is, és hogy a' Filozofiának csak annyiban vagyon igaz hóditmánnya és előmente, a' mennyiben valamit az okokba bélátás által ismért-meg; 's hogy tehát az, a' mit csak hiszünk, a' mi eránt csak vélekedünk, a' mi bizonytalan és nem közönséges, nem szükséges, becsü ismeret: az tulajdonképpen a' Filozofiának, mint tudás' tudományának, körébe, birtokába nem is tartozik, 's hogy a' filozofusnak, mint filozofusnak egyetlen egy ismeret — vagy igaznaktartásneme a' tudás.

Azt, hogy az Isten' léte, 's az ezzel öszve köttetésben álló több vallásos igazságok,

eránti meggyőződést inkább hitnek, mint tudásnak vagy ismeretnek, nevezték, onnan magyarázhatni: hogy az ember, mint véges lény, nem követelheti, vagy nem kívánolhatja, hogy a' végetlen lényt úgy felfoghassa és megértse, mint a' tudás' és ismeret' más tárgyait, a' külsőleg is szemlélhető dolgokat, p. o. a' mező' állatait, az erdő' fáit, vagy az ég' csillagait sat. Mert az ég, akármily pompás és felséges is, legalább részint, mindig csak érzékenységi dolog. És akár mily mejjen nézünk-be abba, még sem látunk egyebet földek, holdak, és napoknál. A' végetlen Istent pedig semmi szem nem látja, fül nem hallja, és semmi értelem meg nem foghatja. Őtet csak az okosság fogja fel az ő legbelsőbb élettörvénnyeiben. De éppen ezen eredeti felfogásból, az igaznaktartás' legmagassabb, minden hitnél magassabb és mejjebb, nemével, a' semmi kétséget nem szenvedhető bizonyos tudással és meggyőződéssel, állitjuk, hogy *van Isten;* és nyomorult 's szánakozásra méltó teremtéseknek tartanók magunkat, ha azt nem ezzel, de csak a' minden kétséget kirekeszteni nem tudó hittel állithatnók; mert a' mit nékünk, főjavunkra nézve, szükségeskeppen tudnunk kell, azt vagy lehetlen nem tudnunk, vagy ha nem tudnók is, megtudhatjuk; állitjuk, hogy mind azon igazságok is melyek amazzal lényegesen és szorosan öszvefüggenek, éppen oly kétségtelenek, feltevén azt t. i. hogy a' vallás' kivánsága magát az előtételek, állitások és tanitmányoknak egy oly legkisebb foglalatjára szoritotta, mely, mint okosság' tiszta eredménnye egyfelől minden

csalás — csalódás és babonaságtól ment és üres, másfelől pedig erkölcsiképpen mulhatlanul szükséges.

130. §. *Tudomány anyagi és alaki jelentésben.*

A' tudásból lesz tudomány. Innen a' tudomány *anyagi* jelentésben maga a' tudás; alaki jelentésben pedig a' tudásoknak, mint nyilvánságos ismereteknek, alkotmányos foglalatja vagy rendszere. Legalább ez a' tudomány' észképe egyváltaljában, melyhez kell szabattatniok minden különös tudományoknak, de a' melytől még távol vannak, a' miért inkább csak *tanok*nak is neveztetnek. A' *tudás' nyilvánságát a' tudományos nyilvánság*tól szorosan megkülönböztetjük. Mind a' kettő a' tudományra vagy tanra vitetik ugyan, de amaz az anyagi, ez az alaki jelentésben vett tudományra. A' honnan amazt *anyagi*, ezt *alaki nyilvánság*nak is nevezhetni. Tudniillik, a' tapasztalási ismeretek' anyagi nyilvánsága származik a' nyomatok', és az azok által meghatározott észrevételek', elevenségéből és különfeleségéből; az okossági ismeretek' anyagi nyilvánsága pedig származik a' fogalmok világossága — tisztasága — és határozottságából; a' mennyiben ezek vagy a' belső érzésben szemlélőleg (intuitive), vagy pedig az értelemben csupán gondolólag (discursive), rakatnak öszve. Az alaki nyilvánság származik az ismeretek' csupa alkotmányos elrendeléséből, és a' feltett okfőkből való következős lehozásából. Megtörténik sokszor, hogy az alaki nyilvánság meg van, de az anyagi hijánzik, mely esetben,

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 224 von 280

kényszerint feltett okfőkből, szép renddel hozatnak-le mindenek; és megforditva az anyagi nyilvánság meg van, de az alaki nincs meg, mely esetben a' magokban helyes okfők és bizonyos ismeretek, minden élőmüszerességi rend, kifejtés, következőség és illő öszvefüggés nélkül, zavarban vannak egymás közt. Ezen illetvényekre nézve azt mondhatjuk, hogy többet ér az anyagi nyilvánság alaki nélkül, mint az alaki nyilvánság anyagi nélkül; mert az elsőben legalább valamely bizonyos tudás van, haszinte rend, következőség 's egymásból folyás nincs is; a' másodikban pedig ez meg vagyon, 's amaz hijánzik, és a' magában helytelen, kény szerint felvett 's nem igaz okfő, melyen az egész néha pompás és fenyes alkotmány épül, lerontatván, azzal együtt ez is, mint csnpa cserép bálvány, öszveromlik. A' honnan a' tudomány' teljes és igaz tökéletességére legjobb, ha e' ket nemü nyilvánság egymással minél szorosabban egyesül. Az alkotmányi alakkal, mint akár mely jóval is a' világon, számtalanszor visza eltek az emberek, mint álbölcsek, álpoliticusok, áltheologusok sat. mindenfele szemfenvesztesekre, csalások és vakitásokra, ezen gonoszlelkü szabály szerint: *A' világ szereti csalatni, tehát csalassék* (mundus vult decipi, de cipiatur ergo).

Mert, mint a' valódi ismereteket, úgy a' tévelygéseket, hazugságokat es babonás vélekedéseket is lehet alkotmányositni vagy rendbe hozni, és az igazság' köntössébe öltöztetni. Így egyenruházva pedig csak ke-

vesen ismérnek reá azokra, 's kevesen veszik észre a' csalfaságot, mert a' külszín sokakat megcsal (frons prima multos decipit).

Így van p. o. a' dolog, midőn a' polgári és egyházi kényfőség' és korlátlan hatalom' szükséges, helyes és isteni vólta az eredendő bünből hozatik-le, 's erre, mint feltett okfőre, a' legbutább országtan, istentan és erkölcstan alapitatik, melyekben minden állitmányok, haszinte legsültelenebbek 's legveszelyesebbek vólnának is, oly következősen vannak elrendelve, és öszve alkotva, hogy úgy folynak egy másból, mint a' lánczszem. De, az akarat' hibáin és gyengeségein kivül, a' csupa alkotmányi alak is sokakat félre vitt, ha t. i. a' tudomány' okfejei' felállitásában, a' tudás' nyilvánságát, vagy az anyagi nyilvánságot, nem keresve, az azokbóli puszta következtetesekkel, és így a' csupa alaki nyilvánsággal megelégedtek.

131. §. *Hit.*

Az igaznaktartásnak egy más neme a' hit, mely illetvényesen elégséges, vagy csupán személyi, vagy alanyi, és így a' tárgyon, 's a' tárgyilagos ismeret' törvényein kivüli, okokan épül. Ilyenkor nincs ugyan valóságos tudásunk és ismeretünk a' tárgyról; meg is arra nezve valamit iteletben elfogadunk, igaznak tartunk, helybehagyunk, vagy helyesnek lenni gondolunk. Hijánoz ugyan a' tárgyra nézve a' nyilvánság; meg is abban, a' hittel öszveköttetett hiedelem', vagy személyi, alanyi bizonyosság', kedvéért, nem kételkedünk. Mi szerint a' hit csak a' tu-

dás' hijánzását potló igaznaktartás (fides surrogatum scientiae), mely ott talál helyet a' hol tudás nincs; 's éppen azért az elmét teljes bizonyossággal soha bé nem tőltheti. Azonban, noha az ember mindig elébb haladhat a' tudasban, 's ennek határait szüntelen kijjebb terjesztheti; de a' hitet soha még is egészen nem nelkülözheti. Mert a' lelki élet csak lassankint, vagy egyes intézetekben válhat világossággá; addig a' hittől, mint valamely azt körül folyó éltető meleg legtől, vagy göz környektől, élesztetik, neveltetik és tápláltatik.

A' hitnek a' tudással, és az azt származtató okosság' és érzekiseg' vagy tapasztalás' eredeti, szükséges és közönséges okfejeivel és törvénnyeivel, soha nem lehet es nem szabad ellenkezni. Mert mint az éjji szürkület és holdvilág a' napvilagtól, úgy a' hit is csak amazoktól költsönzi minden fennyét. Az oly hit, mely azokkal ellenkezik, es sem közelebbi sem távolabbi illetvenyben nincs, termeszet szerint haszontalan és semmit érő, mivel annak tárgya, mint nem is gondolható, az emberre nezve minden foglalat, tartalom és jelentés nélküli. Egy ily a' tudással vagy tudhatással minden erintkezesen kivüli és ellenkező hit az emberrel az ő belső vagy lelki életét megtagadtatná, azt vele meghasonlásba hozná. A' honnan az ily hit ápolója vagy öncsalódás' és bodulás' állapotjában vagyon, mint rajoskodó, eszelősködő, vagy csak tetteti azt, mint csaló, álnok képmútató, milyenek sokan vóltak 's vannak a' világon.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 227 von 280

132. §. *A' hit különféle nemei.*

A' hit különféle nemeit csupan a' hivésre meghatározó okok' minemüségéhez képést lehet megkülönböztetni. Ezen okok lehetnek vagy csupán a' hivő személyben, mely maga által van meggyözödve, vagy pedig idegen személyekben, kik minket némely dolgokról tudósitnak, 's kiknek kimondásaikba hiven, meggyözödünk A' honnan a' hit elosztatik *tulajdon* és *históriai* hitre; ismét a' tulajdon hit *elméleti* és *gyakorlati* vagy *cselekedeti* hitre (fides pragmatica); a' históriai hit pedig *anyagi* es *alaki* históriai hitre.

133. §. *Tulajdon elméleti hit.*

A' tulajdon elméleti hit, mint az ember' személyes minemüsegeben alapult meggyözödés, epülhet azon természeti hajlamon, mely szerint azon dolgokat is, melyeket még eddig bizonyossággal megismerni módunk nem vólt, vagy most sincsen, 's tán ezután sem lészen, mindenkint kivánjuk-meg ismérni, az ismerethez közelitni, hogy annál fogva azokról szabadon szóllhassunk, beszellhessünk, gondolatainkat másokkal közölhessük, ez által gondoló erönket gyakorolhassuk, és igy, az ismeretre nézve minden oldal felé terjeszkedni törekedő belső ösztönt, vagy lelki elet' kivánságát, minel inkább kielegithessük.

Ha azon dolgok' számát, melyekről bizonyos tudásunk van, azokéval, melyekről ilyen nincsen, öszvehasonlitjuk: meg kell vallanunk, hogy ez utolsók véghetlenül töb-

bek az elsőknél. Mily szabad és széles mezejét vesztenők-el már az öntudásnak, és lelki mozgásnak, mily keskeny körü világban kellene forogni a' mí gondolatainknak, ha ezek, a' mí parányi kevés tudásunk' tárgyain kivül, semmi egyébre nem vitethetnenek. Többire pedig azon dolgok is, melyekről bizonyos tudást nem szereztünk, vagy nem szerezhettünk, a' mí valóságos észrevételünk' ismeretünk' 's munkásságunk' körébe eső dolgokkal, egy — vagy másképpen, közelebbi vagy távolabbi illetvénybe jövén, annyira érdekelnek minket, hogy lehetlen azokra nézve gondolatainkat valamely meghatározott módon ki nem jelentenünk, lehetlen minden itéleteinket visszatartóztatnunk.

Már az ily dolgokra nézve, melyekről magokról, vagy azoknak természetéről, tulajdonságairól, történeteiről és változásairól, bizonyos tudásunk nincsen, addig is, míg ilyet szerezhetnénk, hogy lelkünk határtalan tudásra vágyó törekedésének enyiben is eleget tehessünk, valamit mint lehetségest, sőt valóságost és szükségest is, fel kell vennünk, 's mind a' mellett is, hogy, a' dologra nézve, a' teljes bélátás' hijjával vagyunk, legalább feltételesen meghatározott itéletet hozunk.

Egy ily felvétel neveztetik *elméleti hit*nek, a' mennyiben ennek czélja nem egyéb, mint csupán a' tudni törekedés, az ismeret' határai' minél lehetőbb kiterjesztése, szélesitese, és az ismeretre adatott vagy adatható, de még meg nem ismért, vagy még meg nem

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 229 von 280

ismérhetett, dolgoknak a' mí öntudásunk' birtokába akármímódoni béfoglalása.

De valamint a' hitnek egyáltaljában, úgy különösön az elméleti hitnek a' tudás' okaival, közelről vagy távolról szomszédságban, v' legalább a' tudhatás' szélső határában kell lenni; mi szerint szükséges, hogy a' hit' okai és hit' tárgyai közt természetes következőség és öszveſüggés légyen; hogy ezen tárgyak' lehetsége, még pedig nem csak gondolati vagy logikai, hanem természeti vagy külső, lehetsége is, nyilván megtessék; hogy ezek sem egymással, sem más, már tökéletesen igazaknak ismért, dolgokkal ellenmondásba ne légyenek. Ily esetben van aztán helye a' hitnek, p. o. bizonyos okokból hihetem, hogy holnap tiszta idő lesz, Cájus rövid időn meghal, Sempronius pedig meggyógyul, eltávozott barátom nem sokára megérkezik, követem a' reá bizott dologban hiven eljárand, a' holdban is szintügy, mint a' földen, ásványok, növények és állatok vannak, sat.; de a' miknek azonban az ellenkezője is helyet találhat. A' honnan a' hit a' dolgoknak, a' hittel ellenkező vagy ellenkezhető, létmódjait és tulajdonságait nem rekeszti ki egészen és általánosan.

Egyébaránt az elméleti hit néha a' tudáshoz, néha a' vélekedéshez oly közel jár, hogy azokat alig lehet egymástól megkülömböztetni.

134. §. *Tulajdon gyakorlati hit.*

A' tulajdon gyakorlati hit, mint az ember' személyes minémüségében alapult meg-

győződés, épülhet az ő külső jóllételre 's bóldogságra való természetes hajlandóságán, ösztönén, 's ebből eredő kivánságain, szükségein és czéljain. A' honnan némely dolgokat, melyeket amazokra nézve kielégitő 's megvalósitó eszközöknek lenni vélünk, mint lehetségeseket felveszünk, sőt valóságosok, szükségesek és bizonyosoknak is tartunk, és azon meggyőződéssel cselekszünk, hogy a' külső bóldogság' czéljára nem törekedünk hijában és sikeretlenül, hanem annak eszközei is meglehetnek, megvannak, megleszsznek, vagy meg kell, hogy légyenek adatva.

Egy ily felvétel vagy meggyőződés neveztetik *gyakorlati* vagy *cselekedeti hit*nek, mivel ez az embert szüntelen cselekedteti, 's e' nélkül a' külső bóldogság' czéljára éppen nem is törekedhetnénk; sőt, ha annak eszközeit teljességgel nem hinnők, esztelenség is vólna törekednünk. De minthogy ez a' czél nem általánosan és feltétetlenül, csak illetvényesen és feltételesen, szükséges: innen annak elérhetése' eszközei 's feltételei eránt is nem lehetünk teljesen bizonyosok. Söt sokszor megtörténik, hogy midőn a' külső bóldogság' vagy jóllétel' feltételeit bételjesedni várnok, egésségünk hirtelen megbomlik, hajónk, melyen a' hit bóldogság' szigete felé evezünk, elsüjjed, magunk is alig menekedhetünk, vagy tán el is veszünk, az ég és év az ő áldásaikat, az emberek az ő kedvezéseiket megvonják, a' pénz becset veszti sat. De minél lehetségesb dolgokra törekedünk, minél inkább mersékeljük kivánságainkat minél czélra vezetőbb eszközöket vá-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 231 von 280

lasztunk, minél inkább használjuk a' világi eszesség' szabályait, utoljára, a' miben áll az igaz eszesség, minél erkölcsibbek, vagy egyszóval, minel okosabbak vagyunk, mint a' kigyó, 's minél szelidebbek, mint a' galambok: annál bizonyosabbak lehetünk, minden józan okosság 's tapasztalás szerint, az emberek' kedve' 's erántunki jó hajlandósága' megnyerese, minden körülmények' kedvünk szerinti folyása, kivánságaink beteljesedése, és így a' külső bóldogság' elerese aránt is. Itt a' meggyözödés' merfoka közvetlen hihetőség, hiedelem, de néha, kivált ha a' feltételeket vagy kötelességeinket roszszul teljesitettük, az eszközöket helytelenül választottuk, vagy nem jól használtuk, kivánságainkat igen megfeszitettük, csak puszta remény, képzelődés és ábrándozás, melyet a' megcsalattatás szomoruan kisér.

135. §. *Históriai hit.*

Minthogy azon tárgyak, melyek felöl mások által tudósitatunk, vagy *érzeményesen észre vett tárgyak*, de a' melyeket nem mi magunk, hanem mások vettek észre, 's melyekről mások tesznek bizonyságot is; vagy *okossági tárgyak*, az az, oly igazságok, melyeket érzeményesen nem vehetünk észre, hanem a' mennyiben históriáson közöltetnek, annyiban hasonlólag csak idegen tanubizonyság tétel által tudunk-meg: innen az első esetben a' hit nem csak *alakjára*, hanem *anyagjára* is, a' másodikban pedig csak *alakjára* nézve históriai.

136. §. *Anyagi históriai hit.*

Úgy látszik első tekintettel, hogy mivel

némely, nem csak régi, de új, nem csak távolsó de közelső tárgyakról is csak idegen bizonyságtétel által szerezhetünk ismeretet, az anyagi históriai hit a' közönséges becsüségre mélián számot tarthat. Ha csak tehát a' bizonyság hiteles, az az, mind elég alkalmas, mind elég becsületes igazat mondani, úgy, hogy az igazságot tudja is, akarja is: akkor az ő bizonyságtételét minden ember meggyőződés' elégséges okául veheti, 's azt, a' mit mond, az ő szavára, elhiteti. De mindazáltal, mivel a' világon felette kevés bizonyság' hitelességéről, és csak nagyon ritka esetekben, lehet általánosan meggyőződni, és mivel az anyagi históriai hit, a' maga eredeteben, csak közvetős tapasztalási, vagy második, harmadik, negyedik sat. kézből tudás: innen arra nézve csak valamely, hol nagyobb, hol kisebb, hihetőség talál helyet, teljes és tökéletes bizonyosság pedig vagy éppen nem, vagy igen kevés esetekben 's főleg az olyanokban, midőn a' hit a' cselekedetekre, történetekre és dolgokra inkább csak nagyjában és egészben, mint különösön és részenkint, vagy azoknak inkább mennyiségökre és kiterjedésökre, mint milyenségökre és kisebb körülménnyeikre, vitetik, és midőn a' tudósitás, mind alkalmas vóltokra, mind egyenes lelküségökre nézve, tökéletesen ismért személyektől származik. A' honnan a' históriai kételkedést, ámbár soha nem kell igen meszszire üzni, de nem is lehet eléggé ajánlani a' históríkusnak, főleg a' régi és távolsó, de néha az új és közelső, történetekre nézve is, melyeknek hasonlóképpen nagyobb része sokszor csupa költemény,

zavar és bizonytalanság. Mindig jobb a' históriában, mint a' köz életben is, inkább keveset hinni, okkal móddal, mint sokat, a' nélkül.

137. §. *Alaki históriai hit.*

Az alaki históriai hitet csak akkor tarthatni helyesnek, midőn az, az okosság' valóságos igazságaira vitetik, és midőn egyszersmind a' hivő, a' mennyiben az ő személyes minéműségétől kitelik, maga is mindeneket megvizsgál, és az idegen bizonyságtételt, azon igazságok' élesztésére és erősitésére, csupán eszközül használja. A' honnan az alaki históriai hit az okossági tudományoknak, főképpen az erkölcsi vallástannak, a' nevelendő gyermekemberiséggeli első közlésében, gyakran, mintegy bévezetésül szolgál, és előkészitő segédeszköz gyanánt van. De ha eszközből czéllá tétetik, könnyen vak hitté és babonasággá fajul-el, és az okosságot fogságba veti. Mert a' hol a' meggyőződésre a' lélek' belső életéből jövő 's oda vissza ható okokat lehetne 's kellene használni, még is azok nem használtatnak: ott a' tekintet nem egyéb, mint csupa ámitó, bámitó, némitó, rémitő, hitető és elfogoló eszköz, nem egyéb, mint a' saját szabad gondolásban élő léleknek és minden igaz értelmességnek halála. A' honnan a' világon akár minémü csupa tekintetre is soha nem kell hitet alapitni, mint *Pythagorás*' tanitvánnyi cselekedtek, kik állitásaikat így bizonyitották: *ő mondotta;* sőt inkább ezen szábályt kell tartani: *Nullius addictus jures in verba magistri.*

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 234 von 280

Semmi tanitónak ne fogulj eskünni szavára.

Különösön a' Filozofiának, mint önálló tudománynak, elveit egyáltaljában mindenkinek önmagának értve kell tenni és meghatározni. Mert ha a' Filozofia tekintetből tételtik függővé: akkor többé nem Filozofia, nem okosságtudomány. Ide is illik: *Mindeneket megvizsgáljatok és a' mi jó, azt tartsátok-meg.*

138. §. *Vélekedés.*

A' vélekedés oly igaznaktartás, mely illetvényesen elégtelen okokan épül, melyek, noha valóságosan megjelenő dolgok, p. o. egy ismeretlen hirmondó, de még is teljes és bizonyos meggyöződést nem szerezhetnek. A' vélekedésre, mint az igaznaktartás nagyon alsó nemére, nézve felteszük, hogy azzal semmi tudás vagy hit ne ellenkezzék, mert különben minden becsét elveszti.

Nem csak, de annak a' tudással vagy hittel, mint az igaznaktartás' felsőbb nemeivel, valami módon, bár valamely vékony czérnaszálon, öszve is kell függeni, mivel másképpen, mint alaptalan, és gyökeretlen, csupa balvélekedéssé válnék. Ha ezen öszvefüggés felette távolsó: akkor a' vélekedés csupa *gyanitás* vagy *hozzavetés*nek nevezetik. De a' vélekedést, akár hogy 's mint függjön is az öszve közelebbről vagy távolabbról a' tudással vagy hittel, még sem lehet és nem kell azok közül egyikkel is ugyanazonitni vagy felcserelni.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 235 von 280

A' vélekedésben csupa *valószínüség*, *hihetőnektetszés* vagy *látszás* és így *bizonytalanság* talál helyet, melynek az okok', kissebb vagy nagyobb hijánnali, előadásához képest, sok kisebb és nagyobb mérfokai vannak. Azonban szem előtt kell tartani ezen szabályt: *Az okok ne csak számláltassanak, hanem fontoltassanak is meg, mert egy kétlelen ok száz kétes oknál is többet ér.*

A' hihetőnek tetszés vagy *egyszerü* vagy *öszvetett.* Az első esetben az okok, magokban vétetve, bizonyosok és valóságosok, noha nem elégségesek; a' második esetben csak hihetőnek tetszők, mikor vélekedéseket vélekedésekre halmozunk, és így a' légbe kastélyt épitünk. Így p. o. ha a' bizonyságok, valamely dologra nézve, *közvetlenek*, kik azt magok látták vagy hallották: akkor a' hihetőnek tetszés egyszerü; ha pedig a' bizonyságok csak *közvetősök*, kik valamit másoktól hallottak, 's ezek hasonlóképpen másoktól: akkor, mivel az ember nem tudja: *valjon amazok ezektől igazán tudósittattak-é*: a' hihetőnek tetszés öszvetett, mely, nem tekintve a' bizonyságok' személyes egyenességökre és alkalmas vóltokra, az egyszerünél mindég gyengébb. Éppen ezért a' nemzedékről nemzedékre átmenő hagyományoknak nagyon kevés hitelt adhatni.

A' hihetőség, hihetőség szerinti igaznaktartás, hihetőnek tetszés vagy látszás *mennyiségtani*nak neveztetik, midőn az okok egy nemüek és egy becsüek, 's csak meg kell számláltatniok; *erőbelinek* vagy *hatóság*inak (dynamica) ellenben, midőn azok

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 236 von 280

nem egy nemüek, 's nem egybecsüek, tehát egymással öszve kell mérettetniek. De csak a' mennyiségtani hihetőséget vagy hihetőnek látszást lehet tökéletesen meghatározni. *Mathesis intensorum non datur.*

Jegyzéz. A' vélekedések többire, mint gondolás' játékai, inkább csak alakjokra nezve itéletek, szinte minden értelembéli alapulás és belső tartalom nélkül. A' honnan az emberek közt ide 's tova vándorolnak, 's mint valamely, most fényesb majd setétebb, felhők, úgy vonulnak keresztül az értelem' napja előtt, a' gondolatok' tiszta és világos egén. Némely lelkeket egészen meg is lepnek, mint a' köd, midőn aztán az élőértelem' helyét é'ettelen vagy haltértelem foglalja-el. Azonban a' fáradatlanul vizsgáló lélek' vélekedései sokszor elősajditások, melyek, mint a' nap' közelgését jelentő sugárok, a' legfontosabb igazságok feltalálására adnak alkalmat.

139. §. *Balvélekedés.*

Az igaznaktartásnak legalsóbb neme a' balvélekedés melynek okai, mint nem valóságosok, hanem csak képzeltek, általánosan elégtelenek, vagy már magokban vétetve helytelenek. Ugyan is azok az emberi természetnek csak némely tapasztalási és történetes határozásain, fogyatkozásain és gyengeségein épülnek 's nincsenek is minden személyekben egyaránt. A' balvélekedés vagy *különegyes*, *egyegi* (individualis), midőn p. o. valaki azt tartja magáról, hogy ő tudós, nagy mívmester, erényes, szép és gazdag, sat. holott tudatlan, kontárkodó, erkölcstelen, rút és koldus; vagy *részes*, midőn p. o. egy család úgy képzelődik, hogy mindenek közt leghiresebb, legnemesebb, legvitézebb, holott alig isméretes, és csak a' nemtelenek',

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 237 von 280

gyávák' és esztelen kalandozók' számát szaporitja. Sokan azt tartották 's tartják ma is, hogy az Isten más embereket csupán az ő rabszolgaikká teremtett, kik velek nem is egy nemből 's anyagból valók. A' régi *Izraéliták* azt hitték, hogy az Isten csak őket szereti, más népeket gyülől, a' honnan azokat ők is gyülölték és utálták. Némelyek azt hiszik ma is, hogy böjt, bucsujárás, 's egyéb külső szertartások, szokások, útpénz a' halotnak, sat. az idvességre mulhatlanul szükségesek; hogy ez vagy amaz vallásfelekezettel tartani vagy nem tartani, idvesség vagy kárhozat sat. A' balvélekedés' meggyőződési mérfoka a' *helytelen elhitetés*.

140. §. *Tévelygő hit.*

A' balvélekedéssel egészen rokon a' tévelygő hit, melyel tárgyas okok ellenkeznek. Ez a' szerint, mint az emberen inkább vagy kevesebbé uralkodik, és az emberi élet' valóságával közelebbi vagy távolabbi öszvekötetésben áll, hamis iteleteket és ártalamas következéseket áraszt. Neveztetik *csalfa* hitnek is, a' mennyiben annak hamisságára egyáltaljában nézünk; *babonaság*nak pedig, mennyiben a' dolgoknak csupán költött, természetlen vagy természet feletti, okokat és miveket tulajdonit, vagy a' természetest a' természetlennel és természetfelettivel csudáson és oktalanul öszvezavarja és felcseréli. Ez a' felcserélés eshetik vagy a' *külső természetre*, vagy az *erkölcsiségre*, vagy a' *vallásra* nézve. A' honnan a' babonaság is vagy *természeti*, vagy *erkölcsi*, vagy *vallásos*. A' ki p. o. azt hiszi, hogy az üstökös csillagok,

északfények, 's más égi jelenések, bagolyhuhogások, hollókárrogások sat. jövő szerencsétlenséget jelentnek, az természeti babonás ; a' ki pedig azt hiszi, hogy némely külső gyakorlatok és testi szolgálatok által az Isten' kedvét és az örök életet megnyerhetni, az olyan erkölcsi és vallásos babonás.

Azonban a' babonaság' nemei, módjai és alakjai sokképpen változnak, mivel annak semmi igaz tartalma, valósága és belső egysége nincsen. Főképpen uralkodnak az embereken a' *jövendölési babonaság*, vagy holmi előjelentésekbe, minden oki öszvefüggés nélküli hit; *bübájosság* (magia) mely szerint valaki a' halt, élettelen dolgoknak a' lelkek' világárai befolyását, vagy a' lelkek' világához illetvénnyét, érzeményesen és képzelgőleg hiszi ; *számtani* és *időtani babonaság*, vagy némely számok' és idők' szerencsés vagy szerencsétlen vóltába való hit ; *titokkorságos babonaság* (mystica superstitio), mely szerint oly dolgokat hiszen valaki, melyek nem természeti, hanem egészen más, a' természetre csudatörvények szerint mivelő, elrejtett, titkos eröktől és lényegtől származnak. *Hasonszenvi vagy együttérzési babonaság*, mely szerint valaki azt hiszi, hogy némely természeti dolgok másokra, minden oki öszvefüggés nélkül, befolynak, vagy mivelnek sat. Egyáltaljában a' babonaság nem egyéb, mint buta bámulás, esztelen rajoskodás, midőn t. i. az ember' gondolatai a' helytelen elhitetések' homályos sajditások', heves érzések', nemtelen testi indulatok' és okta-

lan kivánságok' hatalmában vannak, és történetesen 's törvénytelenül csapongnak.

141. §. *Hitetlenség.*

A' hitetlenség az a' hibás gondolkodásmód, melynél fogva az ember az igaznaktartás' általánosan elégséges okait is megveti, és semmi egyebet igaznak nem tart, csak azt, a' mit általánosan elégséges tapasztalási okokból látott által. A' hitetlenség vallástalanságra viszen, ha talán nem is mindig erkölcsi, de elméleti tekintetben. A' babonás igen sokat, a' hitetlen igen keveset hiszen. A' babonaság 's hitetlenség két egymást érő és öszveesső szélségek, vagy tulságok. A' honnan a' babonaságból gyakran származik hitetlenség; mert az embernek valóságos nemesb élete az igazság' ismeretében állván, végtire a' babonás is, ha még minden lelki erejét egészen el nem vesztette, a' sok el lenmondások, oktalanságok és sültelenségekben megbotránkozván, azokat megutálja és elhagyja; csak, hogy az illő közepet hirtelenséggel meg nem találhatván, a' tulsóba, úgy mint a' hitetlenségbe ugrik által. A' honnan a' hitetlenségből is megint sokszor származik babonaság, mert az embernek általánosan természetére tartozván az, hogy némely dolgokat bizonyosoknak, egyáltaljában pedig valamit igaznak, tartson, végtire a' hitetlen is, ha csak a' kételkedés' hidege miatt, még minden erkölcsi melege egészen ki nem hült, hogy elvesztett lelki nyugalmát, egyszóval magának magát, visszanyerhesse, elhagyja a' hitetlenséget; csak, hogy az illő közepet hirtelenséggel meg nem találhat-

ván a' tulsóba, úgy, mint, a' babonaságba ugrik által.

Ez az egyik tulságból másikbai átingás, mind egyeknel mind egyesületeknél, sokszor sokáig szokott tartani, 's csak késöre, sok veszélyes próbatételek után alig, 's alig is nem mindig, találják meg a' közep egyenes útat, ha csak valamely rendkivüli külső jelenség, vagy belső változás, mint egy a' léleknek magából csudálatos ki hatása vagy kitörése által, a' szellemi kábaság' 's érzeketlenség' állapotjából fel nem rázodnak, 's magokat erkölcsvallási tekintetben nem központositják 's egyensujba nem helyzik.

142. §. *Melyik veszedelmesb? a' babonaság vagy hitetlenség é?*

Periculosum est credere et non credere. *veszedelmes hinni és nem hinni.*

A' babonaság rendszerint veszedelmesb, mivel inkább elvan terjedve; ugyan is az ember természet szerint sokkal hajlóbb a' hivésre, mint nem hivésre; bátorságosabbnak is találja, hogy hidjen, a' mi mindennel biztatja, mint, hogy ne hidjen, a' mi mindentől meg fosztja 's legedesb álmaiból is felveri: de kényelmesbnek ís, mivel különösön a' babonás hitre, mely leg inkább a' tunya tudatlanság' buja földén tenyészik, semmi ész- és főtörés nem kivántatik; a' honnan a' legbutább ember leg többet hiszen. De ha a' hitetlenség is valaha úgy el terjedne: akkor ez amannál minden bizonnyal veszedelmesb is lenne, mivel nem csak az erkölcsiség- és vallásosságnak, hanem a' törvényesség és bá-

torságnak is minden oszlopait közvetlenül megásná és ki döntené. A' fenebiekből megtetszik, hogy a' babonaság és hitetlenség *szikla és örvény az elmélő és cselekvő élet' tengerén*, 's itt is gyakran bételik:

Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdin. A' Scyllába esik, ki kerűlni akarja Charibdyst; 's hogy azoknak terjesztői az emberiség' leggonoszabb ellenségei, kiirtói pedig legnagyobb jóltévői. Azoknak a' Filozofia halál. Egyébaránt a' hitetlenséget is eloszthatni *historiai, erköltsi és vallásos hitetlenségre*.

Jegyzés. Mint a' természetben vannak nappali és éjjeli madarak: igy vannak az ember világban is nappali és éjjeli emberek. Amazok a' világosodásnak barátjai, ezek ellenségei, milyenek a' hitetlenség' és babonaság' terjesztői, minden titkitók és setétitők (obscuranten, Finsterlinge). Éppen azért amazok szeretik, ezek gyülölik a' Filozofiát, vagy haszinte némelyek, haszon, hatalom 's nagyobb befolyás' okáért kedvellik is az igazság' ismeretét, de magát az igazságot nem, hanem csak eszköz gyanánt szeretik használni kényszerintes czéljaikra.

143. §. *A' Könnyen hivőség.*

A' könnyenhivőség egy más hiba, mely ered az értelem' természeti gyengesége — vagy miveletlenségéből, és nem egyéb, mint okok' megvi'sgálása nélküli hivésre hajlandóság. A' könnyenhivőseg ujra szüli nemzőit, t. i. a' vak hitet, babonaságot, 's ez ismét a' hitetlenséget. Mind ezen az emberi értelmet és szivet rongáló, hibák, fogyatkozások' és tévelygések' valoságos gyökere egyátaljban a' tudatlanság, bárdolatlanság, önnemgondolás, ha t. i. az ember a' dolgok' természetét, tu-

lajdonságait, az igaznak tartás' külömböző nemeit, a' meggyöződés' mérfokait es a' mind ezeket meghatározó okokat nem ismeri, sem pedig azoknak megismérésére nem törekedik. *Felix, qui potuit rerum cognoscere causas. Boldog ki megismérhette a' dolgoknak okait.*

144. §. *Kételkedés.*

Ha valamely állitás mellett és ellen az okok számokra egyenlők, becsökre egyetérők, vagy legalább egyet éröknek látszanak: akkor *kételkedés*, ha pedig semmi okok nincsenek: akkor *határozatlanság* származik, mely mivére nézve a' ketelkedéshez egyenlő, mivel egyik esetben sem itelhetünk, és ha még is itelni merünk, helytelenül 's balul itélünk.

Ámbátor a' kételkedés' állapotja, mivel az a' lélek' szabad munkásságát megkötni látszik, sok esetekben kedvetlen: de azért mégsem kerülheti el azt senki, ki fejét a' porból felemelvén, az emberi élet — 's ismeretnek, a' testi világ határain kivül eső, felseges tárgyairól, csak valamennyire is kezdett már elmélkedni. Azonban nem tagadhatni, hogy filozofiai tekintetben hasznos is a' kételkedés; mert az megszünés nélkül ösztönözvén az embert a' vi'sgálódásra, az által az ő gondoló ereje' kifejtődeset elő segiti és eszközli. A' ki nem kételkedik, nem visgálódik, soha az igazság' ismeretére el nem juthat. A' kételkedés a' lélek' magasb erejinek, mintegy belső fövés forrás általi munkásságba indulása, egy öntudásbeli csira,

vagy bimbó, melyből hasadnak ki a' tisztább ismeretek és igazságok, hatósan óvó szer a' vak hit és babonaság ellen, olyan az elő terjesztések' és gondolatok' tömegében, mint a' kovász és élesztő a' tésztában, szóval: egy romlás, rothadás és méreg elleni orvosság a' lelki világban. Innen a' filozofus is, ki legelébb a' nemtudás állapotjából indul ki, a' tévelygéseket és halitéleteket, a' tévelygőket, 's tévesztőket, kikkel, minthogy az igazságot, mindenféle tetsző okokkal, megtámadják és ostromolják, mint *Ormuzdnak Ahrimánnal*, örökös harcza van, csak a' kételkedés'és az ez által okozott méjjebb vizsgálodás' fegyvereivel hárithatja el 's győzheti meg.

Egyébaránt a' kételkedés vagy *alaki*, mely *logikai*nak, vagy *anyagi*, mely *metafizikai*nak is neveztetik. A' logikai kételkedés csupán az itelet' elhalasztásában áll, és azon felvételből származik, hogy míg a' határozás' okait jól meg nem vizsgáltuk, és egeszen által nem értettük: addig semmit ne határozzunk és ne iteljünk. Az ily kételkedés, mint legközelebbről is láttuk, igen helyes, mert e' nélkül az ember a' tévelygestől soha meg nem szabadulhat, 's azon kevés igazat is, a' mit öntudásba fogadott, nem lelki élőműszeresen, nem mintegy belőlről — csak kivülről való felvétel által, történetből 's vak tekintésti hitre, fogadta-el; a' honnan azt, igasság szerint, igaznak sem tarthatja, sem azzal a' lélek' forró igasság szomját soha meg nem olthatja. Az anyagi kételkedés, mely az ítéletről való általános lemondásban áll, és azon felvételből származik, hogy az emberi ismeret-

nek egyáltaljában semmi okfejei nincsenek, a' honnan semmit is bizonyosan nem állithatni, meröben helytelen; mert az nem csak az eredeti tudás' és létel' egymáshozi illetvénnyét, hanem magát az ismérő valót és ismeret' tárgyait is, tagadja, ezen jelszava szerint: *Semmit nem lehet tudni, még ezt magát sem.* Láss alább a' kétségkorságról, 148. §.

MÓDSZEREK.

145. §. *Fogalom.*

Filozofálás' módszerének neveztetik azon bizonyos szabályok és törvényekhez köttetett mivelés, melynél fogva valamely öszvefüggő filozofiai ismeretet szerezhetni, és igy tudománybani egységre, 's magunkali egyezésre, eljuthatni.

146. §. *Három fő módszer.*

Valamiképpen anyagi tekintetben a' Filozofiának csak három fő alkotmánnyai, úgy, mint *dologiság* (realismus), *észképiség* (idealismus) és öszvetétel (synthetismus): igy alaki tekintetben is csak három fő módszerei vannak, úgy, mint: *tudáskorság* (dogmatismus), *kétségkorság* (scepticismus) és *birálat* vagy *birálati módszer* (criticismus). A' dologiságnak megfelel a' tudáskorság, az észképiségnek a' kétségkorság, az öszvetételnek a' birálat. Az észképiség is, mint szintén a' dologiság, a' maga okfejét csupán kényből teszi, de minthogy szerinte

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 245 von 280

nem hogy valami bizonyos vólna, hanem nincs is semmi: innen láthatni, hogy annak módszere a' *tagadólagos tudáskorság* (dogmatismus negativus), vagy *kétségkorság*. Valamiképpen pedig a' három alkotmányok közül csak az öszvetételben van igazság: úgy a' három módszerek közül is csak a' bírálat vihet az igazság' közelebbi és valóságos ismeretére.

Jegyzés. Ezen kifejezések: *tudáskorság, kétségkorság* és *titokkorság* (dogmatismus, scepticismus et mysticismus) ujak ugyan, melyekkel elöttem tudtomra, senki nem élt, de úgy tetszik czélarányosok, mert vélekedésem szerint, a' dolog' természetéből meritvek, és hoszszas gondolkodás' szüleménnyei. Azoknak, melyek eddig elö is eléggé ki voltak, alább még inkább kilesznek fejtegetve, magyarázásával és helyeslésével itt szót nem szaparitok. Ha béveszik magyar filozofálóink, jó —, ha pedig helyettek még helyesebbeket találnak, annál jobb. Részemröl *et voluisse sat est.* Igaz, hogy a' *scepticismus*, — a' *skeptein*, — *skepteiaj* eredetileg *nem valamely dühös és minden tudásról lemondó kételkedést, hanem csak megvizsgalast teszen: Igaz-é valami, nem-é? és kételkedést akarmi eránt, mielött az megvizsgáltatnék:* de miután a' kételkedés elfajult is, az eleinte szelid jelentésü neve megmaradott.

147. § *Tudáskorság* (dogmatismus positivus).

A' tudáskorságnak kútfeje a' szemlélödés' önkénnye. Annak lényeges bélyege pedig abban áll, hogy a' filozofáló a' filozofálás' határpontján túl menvén, mind azt igaz, és bizonyosnak tartja, a' mit az okosság' helyét elfoglalt képzö tehetség' erejébe vakon és merészen bízakodva, kényszerint, még pedig nyilván vagy elhalgatólag, néha alattomoson, feltett okfökből, a' csupa logikai

következtetés útján, lehozhat. Miszerint olyakat állit, miket, az emberi ész végessége miatt, az ismeret' szűk határi közt, bizonyossággal tudni és meghatározni nem lehet. Következésképpen a' maga vizsgálódásaival a' képzelődés országaiban felleng, és így nem öntudás' tetteiből, hanem költött tettekből, tehát törvénytelenül filozofál. A' honnan az ő Filozofiája hasonló is egy fövényhalmon épült alkotmányhoz, melynek semmi erős és igaz alapja nincsen. Minekokáért úgy nézhetni ezen módszert, mint *filozofiai kényuralkodást* vagy *kényfőséget* (despotismus philos.), melyből származik *filozofusi kevélység. fennhéjjazás, ellenmondóság, mások megvetése és semminek állitása, gorombaság és türedelmetlenség* mind azok eránt, kik ellenkezőleg vélekednek; noha, mivel a' Filozofia semmi önkényt nem szenvedhet, semmi kevesebbé nem illik egy filozofushoz, mint az ily gondolkodás — és bánásmód. Éppen azért a' tudáskorság, mivel a' csupa következőségben még nincs anyagi igasság, csak légvárakot épit, 's annál kevésbé lehet közelitő út a' filozofáló okosság' czéljához, hogy különböző tudáskorságosok, ha szinte egészen más nemü okfökből indulnak-ki, 's ennél fogva, minthogy az igasság csak egy, a' hamisság pedig ezer féle lehet, gyakron ellenkeznek, úgy, hogy egymást le is rontják: még is mivel, a' lerontott alkotmány' helyébe, csak hasonló kényszerintes alkotmányt állitnak, sem egymást helyesen még nem czáfolják, sem az igasság' ismeretére el nem juthatnak; a' mit szomórúan bizonyit a'

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 247 von 280

Filozofia' hsitoriája, melyben, mint a' különböző Filozofiák' *Mausoleumában*, sokféle tévedések' példáit láthatni. —

148. §. *Kétségkorság* (Skepticismus, s. dogmatismus negativus).

A' kétségkorság, mely a' tudáskorsággal merőben ellenkező arányzatu filozofáló módszer, származik szertelenkedő, éppen azért tévelygő és a' tudás' ösztönét ki nem elégitő, szemlélődésből. Ennek valóságos bélyege abban áll, hogy az okosság' erejébe legkevesebbé sem bízakodva, minden filozofiai állitást, mely magát igaz és bizonyos ismeret gyanánt jelenti, ellenségesen megtámad, mivel annak lehetségét egyáltaljában tagadja és kétségbe hozza, következőleg, filozofiai tekintetben, minden határozó ítéletről általánosan lemond.

De mint hogy a' ki valamit tagad és kétségbe hoz, kéntelen az azzal ellenkezőt igaz — és bizonyosnak vallani, mivel különben semmit tagadni és kétségbe hozni joga nincsen; mert éppen azért igaz valami, hogy az ellenkezője nem igaz, és azért nem igaz valami, hogy az ellenkezője igaz; minthogy a' kétségkorságos, ha megkérdeztetik, hogy ezen állitását: *Nincs semmi bizonyos*, igaznak vagy nem igaznak tartja-é? akár mit feleljen, maga alátt vágja-le a' fát; mert ha igaznak tartja, úgy magának ellent mond, mivel ő mindent bizonytalannak állit, ha nem igaznak tartja, úgy is magát fogja-meg, 's tulajdon kétségkorságát rontja-le, a' mint hogy némely régi kétségkorságosok azt mod-

ták: *semmit nem lehet tudni, még ezt magát sem*, és valójában ez is a' magával egyező és következős kétségkorság: innen, mivel eredeti tehetségeink az igazság' és ismeret' kútfejei, a' kétségkorságot úgy nézhetni, mint merőben czélaránytalan szóvitatást, melynek semmi alapja nincsen, mint a' *Filozofiának filozofiátlan tagadását*, mint *filozofiai felfordultságot*, *fejetlenséget*, fejetlen lábságot (anarchismus philosophicus), mely semmi okfőket megismérni nem akar; úgy nézhetni, mint erkölcstelenségre, vallástalanságra, vagy legalább erkölcsi 's vallásos mindegylegességre vivő útat. A' honnan ez a' módszer is, mely nem egyéb, mint csupán tagadólagos tudáskorság, nem lehet közelitő út a' filozofáló okosság' czéljához. Csak ugyan a' kétségkorságnak, a' mennyiben ez a' tudáskorság' kicsapongásait zabolázta, fellengéseit tartoztatta, annak kedvellőit kényelmes álmodozásaikból felriasztotta, elhitségöket és kevélységöket, a' kétségek' ostorával, kiméletlenül megsujtotta és megalázta, vólt annyi illetvényes becse és haszna, hogy öket az igazság' állandóbb okfők szerinti keresésére, alkotmánnyaik' jobban megvizsgálására ösztönözte, és ez által egy igaz és czélarányos filozofiai módszer' feltalálására az útat elökészitette. Láss az egész skepticismusról bövebben: Régi Filoz. hist. 285. 306 és 383—392 old.

Jegyzés. Ha a' kétségkorságosok közt vóltak 's vannak is jó emberek, mit nem tagadhatni, és a' legnagyobb kétségkorságosok', mint p. o. *Pyrrho'*, *Spinoza'*, *Helvetius'*, *Hume'*, *Locke'*, *Bayle'* 's mások', példái is bizonyitják: de ezen jóságokat az ő alkotmány-

joknak legkisebb részben sem köszönhetni, hanem csupán azon feltételnek, hogy szívöket, mely fejöknél természet szerint jobb vólt, gondolkodások el nem ronthatta, 's mind a' mellett is, ha kétségkorságosok nem vóltak, még jobb emberek lehettek vólna. Mert valamint az igaz ismeretre, úgy az erkölcsi jóságra is, megkivántatik a' főnek és szívnek egymással kölcsönös egyezése, mely nélkül olyan az ember, mintha csak fél vagy két felé osztatott ember vólna. Ha az értelem az igazság és erkölcsi jóra nézve maga magával tisztában vagyon: akkor azoknak befogadására, szeretetére és gyakorlására a' szív is sokkal készebb és hajlandóbb lészen. Lásd a' 4-ik §. alatti jegyzést.

149. §. *Birálat* (criticismus).

Valamint az öszvetétel' alkotmánnya a' dologi és észképi' eredeti öszveköttetéséből, úgy a' birálat is a' tudáskorság' és kétségkorság' módszereiből származik; de elkerülvén azoknak hibáit, mi szerint t. i. azt, a' mit állit és tagad, nem kényszerintességből, szerfelettiségből, vagy csupa korságból, hanem az öntudás' tiszta és világos megfogásain épülő határozásokból, és így nem vaktában, hanem megválasztó vizsgálattal állitja és tagadja. Innen következik, hogy a' birálatos módszer' lényeges bélyege abban áll, hogy a' filozofáló mindenek előtt közönséges okfőket keresvén, ezek által a' filozofálás' határpontját, melyen tul, maga vizsgálodásaival, nem lépik, megállitja, 's annál fogva sem mindent igaz és bizonyosnak nem tart, mi magát annak mùtatja, sem mindent kétségbe nem hoz, mi kétségesnek látszik; hanem minden állitást és tagadást, mielőtt azt, mint tanitmányt, meggyözödései alkotmánnyába felvenné, szorosan megvizsgál, addig nem nyugodván, mig annak valamely

közvetlen okossági vagy tapasztalási tudássali öszvefüggése felől, elégséges okok által, meg nem bizonyosodik, és azon jogáról 's kötelességéről, hogy azt azután is akár mikor megvizsgálhassa 's vizsgálja is, soha le nem mond. Következésképpen ezen szerény kételkedés által mérsékelt tudási, vagy szerény tudás által mérsékelt kételkedési, módszert úgy nézhetni, mint filozofiai szabad közpolgáriságot (republicanismus philosophicus), mely szerint minden filozofáló, ki az okos lények' logikai és erkölcsi törvényhozó nagy gyülésökben valami igazat és jót hoz elő, úgy nézetik, mint a' közönséges emberiség' szabadon szavazható követje és képviselője. A' birálatos filozofusnak, erkölcsi tekintetben, főtulajdonságai: a' *szerénység*, *mérsékletség*, *magának csalhatlannak nem tartása*, mely szerint a' mások' vélekedéseit, isméret- 's erkölts-törvény javallatait, ha csak azok helyes okokkal támogatatnak, beveszi, 's ha valamit nem tudhat is, azt megvallani nem szégyenli. A' honnan csak a' birálatos módszer lehet egyenesen közelitő út a' filozofáló okosság' czéljához.

150. §. *Eredmények.*

Minden filozofálás egyéneknél, nemzeteknél, mint a' Filozofia' historiája biyonyitja, legelébb *tudáskorságos*, azután *kétségkorságos*, későbbre *birálati*. Ennek oka az, hogy a' filozofálók a' filozofiai isméret' határpontját csak hoszas filozofálás által ismérhetvén-meg, eleintén, mint gondolkodásban gyakorlatlan 's tapasztalatlan gyerme-

kek, mindent, a' mi előttök valamely valószinüséggel rémlik, most ezt, majd amazt, könnyen elhisznek, történetesen elfogadnak; a' honnan a' hányan vannak, csak nem annyiféle útakon járnak, egymással ellenkező dolgokat állitnak és tagadnak, és különféle tévelygésekbe esnek. Későbbre részint a' bizonyos ismeret' akadályait és nehézségeit tapasztalván, részint sokszori megcsalattatásaikban megbotránkozván, magokat mintegy megkeményitik, hogy vagy igen keveset, vagy éppen semmit is igaznak ne tartsanak, és igy kételkedni kezdenek: *Ha egy általjában vagyon-é valamely igazság?* Itt kezdődik már a' tudáskorságnak és kétségkorságnak, az uralkodás vagy elsőség feletti, életre halálrai, viaskodása, mely, mivel, mintha vakok verekednének, vaktában folytattatik, csak akkor végződhetik-el szerencsésen, mikor egy azoknál jobb módszer szerint, mely azt a' jót, a' mi amazokban vagyon, a' nélkül, hogy hibáikból részesülne, magába felveszi, az ismérő tehetség felbonczoltatva, ezen kérdések megvizsgáltatnak: *Mennyi igaz és nem igaz a' mi ismereteinkben? mennyit lehet vagy nem lehet bizonyosan állitni?* De, mint az egész emberi, úgy akármely különös nemzetnek, sőt minden egyes gondoló embernek is, hasonló természeti okból, kisebb nagyobb mértékben, megvan a' maga *tudáskorságos*, *kétségkorságos* és *birálatos* életszaka. A' gyermekkor rendszerint tudáskorságos, az ifjuság hajlik a' kétségkorságra, érttebb korunkban birálatra menyünk, vagy kezdünk

által menni. Sokan vénségökben, mint második gyermekek, megint tudáskorságba esnek visza. Némelyek egész éltökben csak tudáskorságosok, kevesen mind végig kétségkorságosok, még kevesebben birálatosok.

Noha az emberiség amaz életszakok közül már mindenikben jókoráig éldegelt és vándorolt: úgy teszik mindazáltal, hogy még csak az elsőt sem töltötte-el egészen; de egyáltaljában a' lelki természet' bölcs útján, a' közepsőn keresztül, az utolsóra, mint igazi aranykorra, nagy hátósággal törekedik, 's ahoz, mint végnélkül valósitandó észképi czélhoz, minden megszünés nélkül közeledik is.

Minden különös alkotmányok és módszerek ama három alapos alkotmányok' és módszerek' különböző változásai és módositásai. Az *eklekticismus* tulajdonképpen nem is módszer, hanem csupán tarlózás és szedegetés a' különböző Filozofiák' mezejin, minden helyes okfők szerinti választás és elrendelés nélkül; valamint a' *Syncretismus* is a' legkülönbözőbb alkotmányoknak, minden belső élet nélküli öszveolvasztásában és vegyitésében áll. Az *eklekticismus* és *syncretismus* tehát nem csak a' birálattól, de még a' tudáskorságtól és kétségkorságtól is, mint eredetileg erőtelibb mód szerektől, egészen elfajultak.

A' *polgári* és *vallásos kényfőség* vagy *kényuralkodás* és *fejetlenség* vagy *felfordultság*, ezek a' setétség' és gonoszság' igazgatásmódszerei a' filozofiai tudáskorsággal és

kétségkorsággal nagyon szeretik szövetkezni, magokat 's az ő iszonyaikat egyikkel vagy másikkal támogatni, fedezgetni; de, mint az omolni indult köfalnak a' roskadt oszlopok, csak erötlen 's végpusztulásra mégsiettető védje a' rosznak akármiféle rosz is, melynek az erkölcsi világban, már magára is, elébb hátrább veszni, pusztulni kell. Sokszor és sokáig uralkodtak 's uralkodnak még ma is itt és amott; de mindig és vég nélkül csak nem uralkodhatnak. Mert a' belső emberi élet által munkásságba inditott, szüntelen ujuló és árgoszi, nem száz de ezer sőt millió, szemekkel mindeneket élesen meglátó vizsgálati birálat a' tudáskorság' és ketségkorság' idétlen és csuda fajtáit lassankint legyözvén, azzal együtt a' polgári és vallásos kényfőség és fejetlenségnek végét is mind inkább elközeliti, és oly szabad közpolgáriságot alkot, melyben, az erkölcsi törvényes okfőség' vagy fejdelemség' uralkodása alatt, minden igazságok becsültetnek, minden jógok oltalmaztatnak, és minden kötelességek teljesitetnek. Az ember' belső vagy lelki életeből eredett Filozofiának ilyen jótekony hatása van az időszerinti egyházi, polgári állomány', és országtan', és az ő ezektől elfoglalt külső ereje' és munkássága', javitására, nemesitésére és tökéletesitésére is.

FILOZOFIARAJZ.

151. §. *Fogalom.*

Az eddigiek szerint bátorságosan következtethetni már ezen meghatározásokat: *A'*

Filozofia az embernek filozofiai, vagy magára béhajlás, magára figyelés által szerzett magáról i smérete, a' mennyiben ezen isméret rendszeresittetett, alkotmányositatott, vagy az alaki jelentésben vett tudomány' rangjára emeltetett. Vagy másképpen: *A' Filozofia lelkünk' öszves mivelőségének eredeti határozásairól*, vagy *eredeti tehetségeiről törvénnyeiről és határairól*, vagy *az én' eredeti alakjáról, eredeti alkottatásáról és rendeltetéséről*, vagy minthogy az ember kis világnak is nevezetik, *a' kis világról tanitó tudomány*. Lásd feljebb a' 11 és 72 §. §.

152. §. *Filozofia' két fő részei.*

Minthogy az emberi lélek' minden munkássága vagy mivelősége kétfele, úgy, mint: *elméleti* és *gyakorlati*, vagy *törekedési*; elméleti t. i. a' mennyiben a' nem én, vagy dologi, határozza-meg az ént, vagy észképit, mely meghatározásból származik a' gondolás és isméret; gyakorlati ellenben, mennyiben az én vagy észképi határozza-meg a' nemént vagy dologit, mely meghatározásból származik az akarás és törekedés; 's minthogy az emberi léleknek többféle munkássága nincs és nem is lehet, mivel az én-nek a' nem én által, és a' neménnek az én általi meghatároztatásán kivül még másféle meghatároztatást teljességgel nem gondolhatni: innen ezen munkásság' tudománnya, t. i. az *Alapfilozofiából eredett Filozofia*, *alapitott* vagy *eredményes Filozofia is*, csak kétfele, úgy mint, *elméleti* és *gyakorlati*, mely *törekedési*, *erkölcsi* vagy *cselekedet*inek is nevezteti k.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 255 von 280

153. §. *Folytatás.*

Az elméleti Filozofia az a' *tudomány, mely tanit az emberi lélek', gondolást és ismerést tárgyazó eredeti törvénnyeiről.* Mi szerint ennek fő anyagi okfeje: *Én elméletileg vagyok munkás,* fő alaki okfeje: *Én minden elméleti munkásságomban tökéletes egyezést keresek.* Egy szóval, az elméleti Filozofia foglalatoskodik az emberi lélek' munkásságának *külső szükségességü,* vagy *szabad akarattól nem függő, törvénnyeivel,* vagy tanit *arról, a' mi eredetileg és szükségesképpen van a' kis világban, a' nagy világra nézve is.*

Jegyzés. Ama törvények természettörvényeknek is neveztetnek, mivel azok elméleti tehetségünk' természeti törvénnyei, melyek nélkül nem is vólna ránk nézve semmi külső megismérhető természet.

A' gyakorlati Filozofia az a' *tudomány, mely tanit az emberi léleknek, a' szabad akarást és cselekvést tárgyazó, eredeti törvénnyeiről.* Miszerint ennek fő anyagi okfeje: *Én törekedőleg vagyok munkás,* fő alaki okfeje: *Én minden törekedési munkásságomban tökéletes egyezést vagy öszvehangzást keresek.* Egyszóval: A' gyakorlati Filozofia foglalatoskodik az emberi lélek' munkásságának *belső szükségességü törvénnyeivel,* melyek *szabadság' és erkölcsiség' törvénnyeinek* is nevezletnek; vagy tanit *arról: minek szükség meglenni a' kis világban, és ez által a' nagy világban is, de azért nem mindig lesz meg, vagy nem kell meglenni külső szükségességgel is, a' kényszerítő természet' törvénnyei szerint.*

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 256 von 280

Jegyzés. Az erkölcsi vagy belső szükségesség különbözik a' természeti vagy külső szükségességtől, az úgy nevezett — *meg kell lenni-től.* Ebben az akaratnak semmi helye nincs, 's e' szerint mindennek, a' minek mivelő okai megvannak, kimaradhatlanul is meg kell történni a' világban. De amabban a' szabad akarat talál helyet, mi szerint természeti módon, vagy külsőképpen, teheti az ember, hogy azt, a' mit kötelesség szerint tenni tartozik, ne tegye, p. o. a' mások' jogait ne becsülje, az emberiséget ne tisztelje, az Istent ne félje sat., noha azt erkölcsiképpen soha nem tehetí, annak nem szabad és nem kell meglenni. Éppen azért soha ne is vélje senki, hogy a' vétek és gonoszságnak büntetetlenül lehetne maradni a' cselekvő tulajdon szivében, és az örök erkölcsi világrendben, de a' melynek szükség, hogy a' jogsértések' igazságos megbüntetésére, és a' köz bátorság' 's jóllétel' fenntartására 's elömozditására nézve, a' polgári világ rend is, egy minél tökéletesebb, képe és kifejezése légyen.

154. §. *Elméleti Filozofia' részei.*

Minthogy itt a' gondolatok — és ismereteknek az okosság' törvénnyéveli megegyezését vizsgáljuk; ez az egyezés pedig lehet vagy *alaki* vagy *anyagi*, az az, tárgyas, és a' tárgyas egyezést vehetni vagy *egyáltaljában* vagy *különös illetvényben az anyagi érdek nélküli kedvérzéshez*, és több lehetséges eset nincsen: innen az elméleti Filozofia e' következő három alárendelt tudományokra oszlik-fel.

Gondolástan (logica s. dianoeologia), mely a' gondolatoknak, az okosság' törvénnyei szerint, csupán egymással megegyezését, az alaki gondolást, és így a' gondolásnak csupán alakját, vizsgálja, anyagát pedig csak annyiban illeti, mennyiben az, az alaktól elválhatlan; a' honnan *elméleti tá-*

ki Filozofiának is neveztethetik. Ennek fő anyagi okfeje: *Én gondolok*, fő alaki okfeje: *Én minden gondolataimban tökéletes egyezést keresek, vagy keresem a' gondolásbeli helyességet, a' logikai igazságot.*

Ismérettan (metaphysica s. gnoseologia), mely a' gondolatoknak, az okosság' törvénnyei szerint, a' tárgyakkali megegyezését, az anyagi, meghatározott, öszvetevő (synthetica) és tárgyas gondolást vagy ismérétet, vizsgálja egyáltaljában, a' honnan *elméleti anyagi Filozofiának* is neveztethetik. Ennek fő anyagi okfeje: *Én ismérek*, fő alaki okfeje: *Én minden isméreteimben tökéletes egyezést keresek*, vagy *keresem az ismérétbéli helyességet, bizonyosságot, a' tárgyas, anyagi*, vagy *metafizikai igazságot.*

Ízléstan (aesthetica s. callologia), mely nem kevésbé a' gondolatoknak, az okosság' törvénnyei szerint, a' tárgyakkali megegyezését vizsgálja ugyan; de már nem egyáltaljában, hanem csupán különös illetvenyben azon anyagi érdek nélküli kedvérzéshez, melyet a' szép és felséges tárgyak' külső és belső szemlélése szerez mi bennünk, a' honnan ez is méltán neveztetik *elméleti anyagi Filozofiának.* Ennek fő anyagi *okfeje: Én anyagi érdek nélküli kedvérzéssel ismérek*, főalaki okfeje: *Én minden anyagérdek nélküli kedvérzésseli isméreteimben tökéletes egyezést keresek*, vagy *keresem az ismérettárgyak' megitélésébeni ízlést*, vagy *érzéki*, az az *aestheticai igazságot.*

Jegyzés. Innen láthatni, hogy az elméleti igazságnak, mely szerint a' mi gondolataink a' logikában,

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 258 von 280

a' mí ismereteink a' metafizikában és a' mí izléseink az aesthetikában utolsó egységre viszavitetni próbáltatnak, három mérfokai vannak: úgy, mint *logikai* vagy *gondolati*, *metafizikai* vagy *ismereti*, és *esthetikai* vagy *izlési igazság*. A' második szükségesképpen felteszi az elsöt és a' harmadik mind a' két elsöt.

155. §. *Gyakorlati Filozofia' részei.*

Minthogy itt a' törekedések és cselekedeteknek az okosság' törvénnyeveli megegyezését vizsgáljuk; ez a' megegyezés pedig lehet vagy *külső* vagy *belső*, es a' belső megegyezést vehetni vagy *egyáltaljában*, vagy *különös illetvényben* a' főjó' feltételeihez, és több lehetseges eset nincsen: innen a' gyakorlati Filozofia is e' következő három alárendelt tudományokra oszlik:

Jog vagy *törvénytan* (jus naturae s. rationis, dicaeologia), mely a' cselekedeteknek, az okosság' törvénnyéveli, külső vagy csupán egymással, megegyezését, az az, csupán alakját vagy jogosságát és törvényességét vizsgálja, a' nélkül, hogy azoknak czéljára és inditó okaira tekintene; a' honnan *gyakorlati alaki Filozofiának* is nevezteihetik. Ennek fő anyagi okfeje: *Én, mint jogos* vagy *törvényes lény, törekedem egyáltaljában*, fő alaki okfeje: *Én minden törekedéseim, és cselekedeteimben tökéletes egyezést keresek, hogy senki jogát meg ne bántsam*, vagy *keresem a' cselekedetbeli külső* vagy *kényszerithető igazságot* vagy *törvényes jóságot.*

Rénytan (ethica s. aretologia), mely a' cselekedeteknek, az okosság' törvénnyéveli, belső megegyezését, és így azoknak belső

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 259 von 280

anyagát, az az, czélját és inditó okait, vagy erkölcsiségét vizsgálja egyáltaljában; a' honnan *gyakorlati anyagi Filozofiának* is neveztethetik. Ennek fő anyagi okfeje: *Én törekedem, mint erkölcsi lény* vagy *mint erkölcsi világpolgár*, fő alaki okfeje: *Én minden törekedésim és cselekedetimben keresem a' törvény' lélkéveli tökéletes belső egyezést, vagy az akarás és cselekedetbeli belső igazságot*, vagy *erkölcsi jóságot.*

Vallástan (ethicotheologia s. eusebiologia), mely hasonlóképpen a' törekedések és cselekedeteknek, az okosság' törvénnyéveli, belső megegyezését vizsgálja, de már nem egyáltaljában, hanem a' főjó' feltételeihezi különös illetvényben; a' honnan ez is *gyakorlati anyagi Filozofiának* neveztethetik. Ennek fő anyagi okfeje: *Én törekedem, mint vallásos lény*, vagy *mint Istenország' tagja, menyország' polgára*, fő alaki okfeje: *En a' főjó' valósága felől tökéletesen meglevén győződve, annak mulhatlanul szükséges feltételei, Isten' léte 's halhatlanság, felől is bizonyos vagyok, és igyekezem úgy élni, hogy ezen észképekkel minden akarásim és cselekedetim teljes egyezésben vagy összehangzásban légyenek, vagy életem' minden rendében félem az Istent, és gyakorlom a' kegyességet vagy vallásos jóságot.*

Jegyzések. A' jogtan gyakorlati mivelőségünkre szinte az, mi a' logika elméleti, söt egész, mivelőségünkre nézve. A' logika, mint valamely lelki idegrendszer, a' gondolás', minden ismereteket és igazságokat lehetitő és összefoglaló, törvényeit az egész Filozofia' alkotmányán életmivileg áteregeti.

A' gyakorlati igazságnak is, mely szerint a' mí akarásink, törekedésink és cselekedetink, a' jog — rény — és vallástanokban utolsó egységre viszavitetni próbáltatnak, három mérfokai vannak, úgy mint: *törvényesség, erköltsiség, vallásosság*, vagy *törvényes, erköltsi, vallasos* jóság vagy igasság, mely utolsó *kegyesség*- és *isteni félelem*nek is néveztetik. Itt is a' második szükségesképpen felteszi az elsőt, a' harmadik pedig, mind a' két elsöt.

De egyáltaljában az elméleti és gyakorlati igazság, és az azt kifejtö hat filozofiai tudományok egy, az emberi lélek vagy az én' természetében alapuló Alapfilozofiában, tökéletesen öszvefüggö, életmívi égészet tesznek.

Az erköltsi jóság több a' csupa törvényességnél, noha ez is, széles jelentésben, valami erkölcsi, erkölcsiségre tartozó, palló és átmenetel a' magossabb erkölcsiségre, 's ennek mintegy kezdete, alapja es feltétele (conditio, sine qua non). Mert a' ki még a' csupa törvényesség' kivánatit sem töltené-bé, vagy külsőképpen sem vólna igazságos, p. o. az adosságot megfizetni, igéretét lehetségig teljesitni nem akarná, sat: az olyan erkölcsileg jó teljességgel nem lehetne, és a' ki erkölcsileg jó, annak elébb igazságosnak kellett és kell lenni. A' ki azt mondja, hogy ő erkölcsileg jó, azonban külső cselekedeteiben nem igazságos, és a' mások' jogait nem becsüli, hazud az; mert, ha még azt sem teszi-meg, vagy nem hagyja-el, a' mire, mint szoros kötelességre, külsőképpen kényszerittethetnék: mimódon tenné-meg, vagy hagyná-el azt, a' mire nem kénszeritethetik, vagy, ha valami ilyet teszen vagy hagy is el: az ö cselekedete csak fényes bün, erényszínbe öltözött gonoszság, nem egyéb rajoskodás és képmútatásnál, és ő hasonló azon mesteremberhez, ki, hogy a' szegényeknek lábbeliket készithessen, böröket lopogatott, vagy azon fösvényhez, ki hamis útakon és módokon gyült szerzékéből, végtire, midön azt már többé sasi körmeivel meg nem tarthatja, a' korház', templom' és oskola' számára ís ad valamit, bibliákat, 's énekes könyveket vásárol sat. Az ilyen jóság, mely a' jogot nem becsüli, hanem megsérti, holott az vala-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 261 von 280

mi isteni, az erkölcsi okosság' első szülötje, erkölcsileg képtelenség.

Insani sapiens, nomen ferat aequus iniqui,
Ultra, quam satis est, virtutem si petat ipsam,

Még is annak külső fénnye sokakat megvakit, kik az erkölcsiség' mezején nem okosságtól, hanem érzelgestől 's képzélgéstől vezettetve, a' külső kötelezteté's' terhe alól szeretnék magokat kivonni, úgy mindazáltal, hogy erényeseknek tartassanak.

Vajha az emberek, midőn még nagy részint oly távol vannak az igaz erkölcsiségtől, mint az ég a' földtől, legalább a' külső törvényességet, igazságot vagy jogosságot tartanák szemeik előtt, és gyakorolnák beszédeik, cselekedeteik és magok viseletében! Mily bátorsággal és békével lakhatnának akkor a' különböző egyegek, családok és nemzetek egymás mellett! mily boldog lenne az emberiség! Itt volna a' menyország' pitvara! midőn most többire, nagyban és kicsinyben, egymásnak szíveiket és belső részeiket, az igazságtalanság' és törvénytelenség' durva és vékony megbántásaival, vad oroszlánok', tigrisek', ázpiskigyók' és hárpiák' módjára, kegyetlenül szaggatják, vagdalják, nyövik és emésztik, 's egyébaránt is rövid és nyomorult éltöket, minden természeti, polgári és erkölcsi roszakkal keseritve, még rövidebbé 's nyomorultabbá teszik. Igazgatók, tisztviselők, rendőrök, néptanitók és ifjuság nevelők! Tí rátok vár a' nagy munka, hogy e' földet' az erkölcstelenség' és zabolátlanság' rémségeitől és iszonyuságaitól, megtisztitsátok és megmentsétek. Közönségessé és divatossá vált az erényesek' jelszava: *Virrad, haladjunk!* Haladunk is, de tán nem mindig jó felé. Teli torokkal kiáltják: *virrad, haladjunk!* még azok is, kik a' polgári bátorság, emberi tökély, 's boldogságnak nemtelen önhasznokérti, gonoszul feldulására, vakmerőképpen haladnak a' békétlenség' és háboruság' útaiban. Rájok illik:

Ut jugulent homines, surgunt de nocte latrones.

De az erkölcsi ég, mindenekfelett, csak a' Filozofia' mivelése által virradhat, mely nélkül minden vir-

radás csak tévesztő szürkület, legfeljebb hideg északfény, vagy holdvilág a' napvilághoz képest. Csak a' Filozofia' mágnestője lehet tudományi, mesterségi, országtani, törvényadási, vallási vagy akárminemü haladásban is, általános emberi rendeltetésünk' czélja felé, igaz és bátorságos útmútatónk, de a' mely nélkül, noha más tekintetben, ránk nézve, már *nem csak virrad, hanem nagy és szinte késő idő van*, sok mértékben szükölködik hazánk 's nemzetünk.

156. §. *Filozofiatanulás' rendje.*

Minthogy a' Filozofia, mint valamely életmivi egész, nem elszaggatott, élettelen száraz részekből, hanem egymással legszorosban öszvekötött tagokból áll: innen azt tulajdonképpen nem is lehet darab számra tanulni. Senki tehát annak egy különös részét teljesen nem tudhatja, ha az egészet is nem ismeri, ha a' különös részt, az ő több részekhezi illetvénnyében, és megforditva, illendően fel nem fogta. Csak ugyan a' Filozofiában is helyet talál az egyik részről a' másikrai átmenetel, melynek rendje, vagy a' Filozofia' részei' belső öszveköttetése által, vagy az időszerinti életben csak lassankint fejlödő emberi ismérő tehetség, vagy a' mindenkori különös szükség által, határoztatik-meg.

Nem helyeselhetni, hogy a' Filozofia a' köz tanuló intézetekben, a' gyermeki alsóbb osztályokat alig végzett, éretlen és, a' gondolásbani gyakorlatlanság miatt, az elvont magossabb fogalmok' és eszmék' megértésére nagyobbára még nem elég alkalmas ifjuság' tanulástárgyává tétetik; valamint azt sem helyeselhetni, hogy a' filozofiatanulás' évjei is az úgy nevezett kenyértanokkal, melyeknek a' Filozofia, mint magában is czél, semmiként alá nem rendeltethetik, megterheltetnek, rö-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 263 von 280

viditetnek, és elfoglaltatnak. Mert e' miatt sok, nem csak középszerü, de jeles elméjü ifjak is a' Filozofia' tanitásait illendően meg nem értve, annak, mint a' sebes zápor a' száraz földnek, többire csak felszínén futnak keresztül; a' honnan a' filozofiai isméretnek, az általános emberi nemesb életet, mind végig, idvesen elevenitő és tápláló, kifogyhatlanul gazdag kútfejeből sokkal kevesebben és kevesebbet merithetnek, mint ohajtani lehetne, söt némelyek éppen ellenkezőt meritnek azzal, a' mit kellene; 's nem tagadhatni, hogy e' tekintetben, sokakra nézve, oskolából világra kiléptekkor, hibájokan kivül is, a' végeredmény szinte csak ennyiből áll: *Filozofiát hallottak, halgattak, vagy tanultak* (?) *de, hogy valóban tudnanak' azzal nem dicsekedhetnek*; mert némely filozofiai mesterszók 's kifejezések' emlékezetökben tartása, még nem Filozofia; a' mi pedig annál sajnosabb, hogy, ha egyéb tudományokban hijánoznának is, nagy ugyan, de inkább kipótolható, mert külsőkben, ha pedig Filozofia nelkül hijánoznak, az életen keresztül, kipótolhatlan a' veszteség, mert önmagokban vagy az emberiségben vallanak kárt. Úgy vélekedem azért, hogy a' Filozofiatanulást, a' köz tanuló intézetekben, nagyobb értelmesedési és erkölcsödési szempontból véve a' dolgot sokkal tanácsosabb lenne akkor kezdeni, mikor már végzik; hogy azt több historiai és tapasztalási tanulmányoknak, mint előkészitőleg észgyakorlók és észnyitóknak, különösön pedig a' mennyiségtannak, mint észtisztitó és köszörülőnek, a' czélszerü tanitás' és tanulás' rendében, szükségesképpen megkellene előzni, mint *Platό* is mondta: *Senki, mig mennyiségtant nem tanul, Filozofiára ne menjen*; hogy arra, a' különbözö haszon, 's gyönyörvágyak által az embert inkább csak anyagilag érdeklő tanulmányoktól, minél szabadabb, és elmélkedésre elegendő, időköz kivántatnék. És nem kételkedem, hogy más ahoz érteni tudó, el nem fogult itélők is, elméleti, de, a' filozofiai mivelődés' és előmenetel' hijánját látva, tapasztalási okoknál fogva is, vélekedésünkben osztoznak; annyival inkább, ha meggondolják, hogy valamint a' természeti, úgy a' lelki világban, minden dolog csak lassankint fejlődik-ki, és a' mi idő előtt 's nélkül lesz, hamar is elvesz, hogy különösön a' Filo-

zofia' jó' 's gonosz tudása' életfájáról éretlen gyermekifjak éretlen gyümölcsöknél egyebet nem is szaggathatnak.

Az ifju emberiség' nemtője a' nevelés' kormányzóit szelíden, de hatósan inti, hogy ezen, a' Filozofiatanulást egyáltaljában felette közelről érdeklő, de sem tanitókat sem tanulókat távolról is nem sértő, észre vételt és vélekedést becses figyelmökre méltatva, a' körülményi akadályokat hatósan elháritni igyekezzenek.

157. §. *Tiszta és alkalmazott Filozofia.*

Minden filozofiai tant nézhetni részint úgy, mint *tiszta okosságit*, a' mennyiben t. i. az emberi lélek' törvennyeit, csupán eredeti határozotságokban, adja elő, részint úgy, mint *tapasztalási okosságit*, a' mennyiben azokat, az emberi természet' módositatásaira és bizonyos téri 's idői tárgyak 's körülményekre nézve, terjeszti elő. E' szerint mindenik filozofiai tant, sőt magát az egész Filozofiát is, eloszthatni *tiszta* és *alkalmazott Filozofiára*. A' tiszta Filozofia, az ő lényeges természete szerint, egészen okossági, és körére nézve, teljesen kimért és magában bezárt tan; — az alkalmazott pedig nagyobb részint tapasztalási és a' tárgyak' véghetlen különféleségéért, határtalan kiterjedesü, melyhez tartoznak tulajdonképpen minden úgy nevezett *anthropologiai* vagy *embertani* tudományok.

Jegyzés. Ezen nevezet helyett *tiszta*, mely, helyesen értve, éppen azt teszi, a' mit kell tenni, de oly értelemben is könnyen vétethetik, melyben annak nem ezen nevezet: *alkalmazott*, hanem ez: *nem tiszta* vagy *tisztátalan, zavaros*, felelne-meg; mely nevezet' fogalma ide teljességgel nem illik, jobb lenne ezeket venni-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 265 von 280

fel: *általános, feltételen*, melyeknek aztán ellentétetnék: *illetvényes, feltételes* vagy *alkalmazott*. Így p. o. általános vagy feltétetlen logika igen helyesen fejezné-ki a' logika azon részét, mely a' gondolás' eredeti, közönséges és szükséges törvénnyeit, a' tapasztalási tárgyakrai tekintet nelkül, adja elő, a' miért éppen nevezetik tisztának is.

158. §. *Rövid rajz.*

Filozofia.
- **Alapfilozofia.**
- **Alapitott Filozofia.**
  - Elméleti Filozofia.
    - Elméleti alaki Filozofia, vagy *Gondolástan*, tiszta v. feltétetlen, alkalmazott v. feltételes.
    - Elméleti anyagi Filozofia — *Ismérettan*, tiszta, alkalmazott. *Izléstan*, tiszta, alkalmazott.
  - Gyakorlati Filozofia
    - Gyakorlati alaki Filozofia, vagy *Jogtan*, tiszta, alkalmazott.
    - Gyakorlati anyagi Filozofia — *Rénytan*, tiszta, alkalmazott. *Vallástan*, tiszta, alkalmazott.

Mi 'szerint az egész Filozofia áll két fő részekből, úgy, mint Alapfilozofiából és Alapitott Filozofiából, melynek hat részei vannak.

Jegyzés. A' gondolástan elméleti alaki, a' jogtan pedig gyakorlati alaki Filozofiának azért neveztetik, mivel amabban a' gondolatok', ebben pedig a' cselekedetek' alakjára tekintünk főképpen.

Az ismérettan és izléstan, elméleti anyagi Filozofiának azért neveztetnek, mivel ezekben a' gondolást a'

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 266 von 280

tárgyakra nézve, tehát a' meghatározott gondolást, vagy ismeretet, vizsgáljuk, még pedig amabban egyáltaljában, ebben illetvényesen, az anyagi érdek nélküli kedvérzésre nézve.

A' rénytan és vallástan pedig gyakorlati anyagi Filozofiának azért neveztetnek, mivel ezekben a' törekedések 's cselekedeteknek nem csupán külső alakja, vagy azoknak egymással 's a' törvény' betüivel, hanem föleg annak lelkéveli megegyezése, és így belső anyaga vagy természete, vétetik fontolóra, melyet teszen az érzés, indulat, czél, lelkiismeret, erkölcsi jóság, főjó, Isten — 's halhatlanságrai tekintet.

159. §. *Filozofiakép.*

Az emberi lélek' munkássága és mivelősége, az Alapfilozofia szerint, vizsgálodásban és törekedésben, és mindenikben háromfele, de egymáson épült, módokon és mérfokokon jelenkezvén, hogy az elméleti és gyakorlati Filozofiának, és az ő három — három részeiknek, egymáshozi illetvényeket annál világosabban és tisztábban szemlélhessük 's szemléltethessük: öszvehasonlitjuk azokat három — három körökkel, melyeknek egy a' központjok, de a' második az elsőt, és a' harmadik mind a' kettőt körül kerteli.

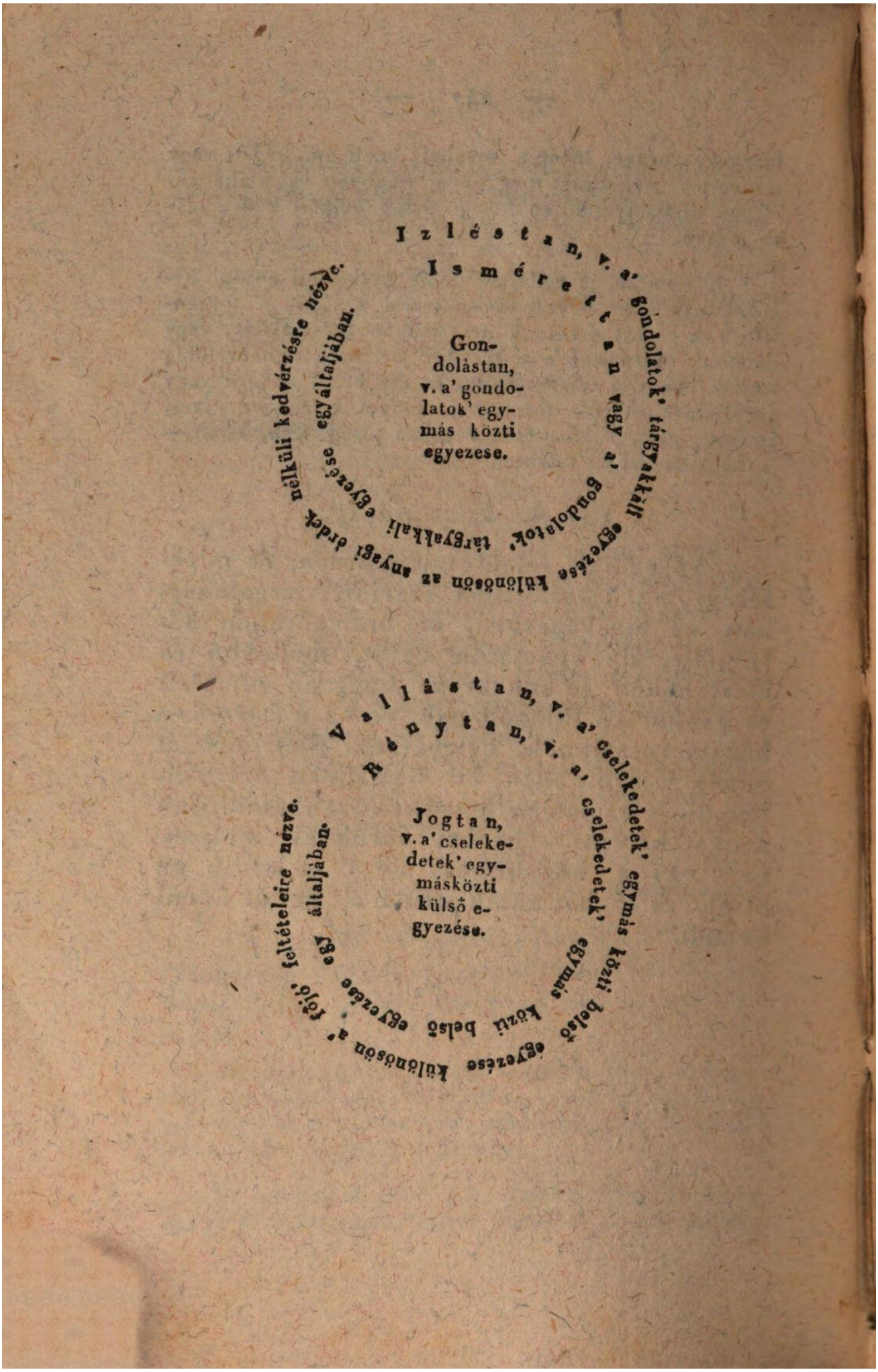
Izléstan, v. a' gondolatok' tárgyaktól
Ismérettan egyezése különösön az anyagi dolgok
nélküli kedvérzésre nézve.
Gondolástan, v. a' gondolatok' egymás közti egyezése egyáltalában.
Vallástan, v. a' cselekedetek' egymás közti belső
Renytan, v. a' cselekedetek' egymás közti belső egyezése különösön a' jó, feltételeire nézve.
Jogtan, v. a' cselekedetek' egymásközti külső egyezése egy általában.

A' mi illeti az elméleti Filozofiát, az első körben uralkodik az alaki gondolás; a' másodikban a' tárgyas gondolás vagy ismeret; a' harmadikban ugyan ez, de a' szép és felséges tárgyak' szemléléséből meritett, anyagi érdek nélküli, kedvérzéssel vagy ízléssel, mely, minden természeti tárgyakon tul és feljül, sajditatja velünk a' vegetlent, amaz eredeti örök gondoló és ismérő lényt, ki a' gondolatokat és észképeket testekbe öltöztette, 's ezeket, a' szépség' és felségesség' alakjaival, felékesitette, hogy méltán mondhassuk: *ötet látjuk a' legkisebb virágban, ötet haljuk a' menydörgésben is.*

A' mi illeti a' gyakorlati Filozofiát, az első körben uralkodik a' jog, vagy kényszeritő törvény; a' másodikban a' rény, mely a' jogot is megszenteli, és tiszteletben tartatni kivánja; harmadikban a' vallásosság, mely, az okossági észképek vagy eszmék által, a' gondolatok' és cselekedetek' végetlen és örökkévaló erkölcsi szent okára kinéz vén, ez által az emberi jognak és erénynek még nagyobb erőt, érdeket és szentséget ad, és azokat úgy terjeszti előnkbe, mint kifolyásait és kijelentéseit valamely, minden űrön 's időn felyüli' tökéletes szent akaratnak, mely az embertől azt kivánja, hogy, az ő űri 's idői mivelése által, hozzá hasonlóvá 's vele egyé légyen, hogy méltán mondhassuk: *Mi ő benne élünk, mozgunk és vagyunk.*

Különösön a' vallástan az egész Filozofiának mintegy bérekesztő köve és koroná-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 269 von 280

ja. A' Filozofia végződik a' vallással, mely, mint annak legmagossabb tetőpontja, vagy Zenithje, az Isten erkölcsi országába, vagy a' menyországba hat által. *A' filozofiáboli csekély nyalintások, szinleges izelitések ugyan,* mint *Verulami Bako* mondta, *az embert az Istentől félre vihetik, de telibb és méjjebb meritések az Istenhez viszaviszik.*

Ruggeri egy *flórentziai philosophaster* (így nevezteteek a' hamis, nem igaz filozofusok) az ötet haldokló ágyában meglátogató lelki atyának ezt mondá: »*Allez fol. que vous êtes! Il n'ya point d' autres diables, que les ennemis- qui nous tourmentent en ce monde, ni d' autre dieu, que les rois et les princes, qui seuls nous peuvent avancer et faire du bien. I'ai vecu en cette creance, et en cette creance, je veux mourir.* Rá illett *Verulámi* tudós *Baco'* ezen mondása: *philosophia primis labris degustata a deo abducit, plenius hausta ad deum reducit.*

Mert midőn a' Filozofia egyáltaljában az embert magához téríti, és az ő lelki élete' mejjségeibe béviszi: ugyan akkor 's az által a' vallásra, vagy az ő élete és a' legfőbb élet, az Istenség, közti illetvény' megismérésére, is vezérli. Innen minden igaz és önmagával meg nem hasonlott Filozofia, eleitől fogva, legbelsőbb szövetségben állott a' vallással, 's azt, mint emberiség' legfőbb kincsét, mindenek felett becsülte; ha csak a' vallás' mint babonás és rajoskodó hit, emberi önkénytől, külső hasznokért koholt vagy költött hamis' alakokban, magát az emberiség' kárára és gyalázatjára az okosságnak, és az ő, végetlen tökélyre vezérlő, felséges észképek utáni törekedéseinek, vakmerőleg ellene nem szegezte, és az által mind tu-

lajdon nevére, mind a' Filozofiátóli méltányoltatásra nem tette.

Jegyzés. A' Vallásnak a' mí mindenkori időbeli körülményeinkkel, a' tudományok', főleg a' Filozófia', kifejlődésével és elömentével, illetvényben, egyezésben — hármoniában — egyszóval szüntelenni ujulás — és tökéletesedésben kell lenni, nem kell magát mind untalan a' régire viszszavinni — repristinálni; 'mert így akadálya, nem pedig eszköze, lessz az emberi tökély' 's bóldogságnak.

160. §. *Filozofia' régibb és újabb osztálya.*

A' régiek a' Filozofiát osztották *Dialektikára* (pars rationalis), *Fizikára* (pars naturalis), és *Ethikára* (pars moralis). A' Dialektika nálok Logika vólt, noha ők ezen tudományt inkább csak úgy gyakorolták, mint *vitatás* vagy *vetélkedés mesterségét.* Fizikájok nagyobb részint metafizikai vólt, és Ethikájok a' gyakorlati Filozofia' minden részeit befoglalta. Némelyek még egy negyedik résznek ide tették a' *Politikát* (pars civilis), mely részint státus vagy országlörvényt illető, részint pedig tulajdonképpen politikai vagy országlási, igazgatási vizsgálodásokat foglalt magába. Milyen hijános és logika elleni ezen osztály, önként láthatni.

Az újab időkben a' Filozofia' részeit különböző módon rendelték és adták elő, és ahoz hol több, hol kevesebb tudományokat számláltak, a' szerint, mint annak fogalmát különbözőleg határozták meg, mely meghatározástól függ pedig szükségesképpen a' Filozofia' különböző részeinek meghatározása is.

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 271 von 280

A' fennebb kimútatott alkotmányrendbe vagy rendszerbe, némely, másoktól a' filozofiaiakhoz számlált, tudományokat azért nem tettünk, mivel azok vélekedesünk szerint, vagy nem tartoznak a' Filozofiához, vagy a' már előszámláltaknak csak reszei. Így láttuk fennebb, hogy a' *tapasztalási lélektan* nem tartozik tulajdonképpen a' Filozofiához, hanem az úgy nevezett embertanhoz (anthropologia).

A' lénytan (ontologia), az úgy nevezett *természetfilozofia*, mely az újabb időkben oriási lépesekkel haladott elő, és a' *tapasztalástuli lélektan*, *világtan* és *Istentan* csak részei az alkalmazott ismerettannak.

Az erkölcsi embertan (anthropologia moralis), melyet némelyek különös filozofiai tannak tartanak, nem egyéb, mint alkalmazott erénytan.

A' *Politika*, akár a' polgári állományra, akár egyes személyekre vitessék, mely utolsó esetben *eszesség* vagy *okos magavi selettannak* (prudentia politica) neveztetik, 's *háztartástan* (oeconomia) sem tartoznak a' filozofiai tanok' rendszerébe. Ezek a' tapasztalási lélektannal, neveléstannal, arcztannal (physiognomica), gyógytannal, 's még más hason nemü tanokkal egy tulajdon tudomány, vagy alkotmánykört képeznek, és öszvesen embertaniak — anthropologiaiaknak neveztetnek.

Utoljára az *okosságbirálat* (Vernunftkritik, s. critica rationis purae), melyet

Kánt úgy ad elő, mint különös filozofiai tudományt, a' mennyiben birálat, annyiban nem egyéb, mint elökeszitö tudomány, melynek, mint tudományos vizsgálodásnak, tanitmánnyai részint az Alapfilozofiába, részint az ismeretlanba, részint pedig egyáltaljában a' tiszta Filozofiába tartoznak. Hasonlóképpen az erkölcsök metafizikája, a' tulajdonképpeni jog erény és vallástanok' tiszta részébe tartozik. A' honnan nem is szükség azokat különös filozofiai tanok' neve alatt adni elő.

A' közelebbről mondattak a' némely legújabb alkotmányokban, az eddigvalótól csak nem egészen, különböző módon rendelt filozofiarészekre is illenek.

TOLDALÉKJEGYZETEK.

4. §. 9. 10 lap. Az akarat vezeti titkon a' mí gondolásunkat, és a' kinek jó akaratja van, az olyan, az egyébaránt egyenlő körülmények közt, logikai tekintetben is, helyesebben gondol, mint a' ki rosz akarattól vezettetik.

5. §. 11. 12 lap. A' Filozofiá esküttellensége minden titkitásnak, sötétitésnek (mystificatio, obscurantismus), ha szinte azt a' szentség' leple fedné is, és minden *barbariesnek természetes antipossa.*

11. §. 19 lap. A' könyv nem egyéb, mint valamely megfagyott vagy megmérevült lélek, mely más lélekre vár, hogy attol megelevenni essék. Ha megelevenitetik: akkor az is az elevenitőt elevenitni fogja.

13. §. 33 lap. In ipsa Graecia philosophia tanto in honore nunquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus, dissensionibusque viguisset. Cic. Tusc.

54—61. §. 87—100 lap. Nem gyakorlati dologiságban, sem gyakorlati észképiségben, hanem gyakorlati dologi észképiségben, vagy gyakorlati öszvetételben (synthetismus practicus) áll az igaz bölcseség. Az első mintegy megmereviti, a' második parákban (atomi) elrepiti, a' harmadik pedig, a' maga czélja felé, csendesen elöviszi az emberi világot, mely néha ugyan rákmenetelü, de még is egészben elöfelé 's jobbra halad. Ide illik: *Nem csak a' rosz, de a' legjobb is ellensége sokszor a' jónak*, vagy illetvényesen véve, *jobb a' jó a' jobbnál, a' jobb a' legjobbnál.*

71. §. 117 lap. Minden jegyek oda mútatnak, hogy az emberi nem még csak gyermeki állapotjában vagyon. Mert hogy volna máskint lehetséges, hogy még az oly álladalmokban is, melyek palléroztaknak neveztetnek, az emberek oly dolgok felett kötődnek és veszekednek, melyeknek, ha az okosság' szavára hal-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 274 von 280

gatnának, eddig régen elkellett volna igazitatniok. Valjon lehetséges vólna e' különben, hogy még ma is sok helyeken egymást a' vallásért üldözik, vagy gyermeki módon félnek a' szabad nyomtatástól, alkotmányoktól sat.

71. §. 117 lap. Miért sok egyébkint világos értelmü emberek, erkölcstelenek és gonoszok? annak egyebek közt ezt az okát is találom, hogy ezek, mi előtt az igazat és jót megismerték vagy megtalálták, már a' hamisat és gonoszt megszokták vólt, melynek már most ellent állani gyengék és gyarlók. Különben hogy vólna lehetséges? video meliora proboque, deteriora sequor:

71. §. 120—121 lap. *E' világ' fiai eszesbek a' világosság' fiainál;* ez azt teszi, hogy amazok semmi nemü eszközöktől nem iszonyodnak, csak, hogy czéljokhoz juthassanak; ezeket pedig a' lelki ismeret, a' tilalmas eszközöknek még jó czélokra használásában is, meggátolja. A' honnan úgy is vélik a' világ' fiai, hogy az erkölcsiség az embert ostobává teszi, minthogy, az eszközökre nézve, szabad kényszerinti választást nem enged, és azt megszoritja. Megválik a' végin, kik ostobák, a' világ ravasz vagy a' világosság' egyszerü, jámbor fiai-é? de a' Filozofia szerint már az elein is tökéletesen meg van válva.

84. §. *Das Thier ist nur ein gebückter Sklave, der Mensch ist der erste freygelassene der Schöpfung, er steht aufrecht* — Herder.

Az okosság is szükölködik kifejtés nélkül, és magát elébb csak ösztönileg jelenti. *Et quod nunc ratio est, impetus ante fuit.* Ovid.

89. §. 148 lap. Was der Vernunft entgegen ist, ist es gewiss, dass es Gott vielmehr entgegen ist. Denn wie sollte es nicht gegen die göttliche Wahrheit seyn, das wider Vernunft und menschliche Wahrheit ist. Es ist was ganz ausgemachtes, dass die Vernunft unter allen Dingen dieses Lebens das Beste, ja was göttliches sey. Sie ist eine Sonne, und gleich-

https://data.onb.ac.at/rec/AC10191440 Seite 275 von 280

sam ein Gott, der über die Regierung dieser Dinge in diesem Leben gesetzt ist. Sagt Luther Th. 19. s. 1778 und 1940.

93. §. 154 lap. A' törvény királya a' halandók és halhatlanoknak. Plutarch.

121—123. §. A' tudományoknak egyáltaljában négy fõ nemei vannak:

Két *okosságí*, t. i. *Filozofia* és *mennyiségtan*.

Két *tapasztalási*, t. i *leírók*, melyek a' *jelen*, és *elbeszéllők*, melyek a' *mult* időre vitetnek. Minden tudományok vagy tanok, akárhogy neveztessenek, 's akármily különbözõk légyenek is, szükségesképpen ezen negy fõ nemre tartoznak, vagy azoknak egymással vegyitéséből származtak.

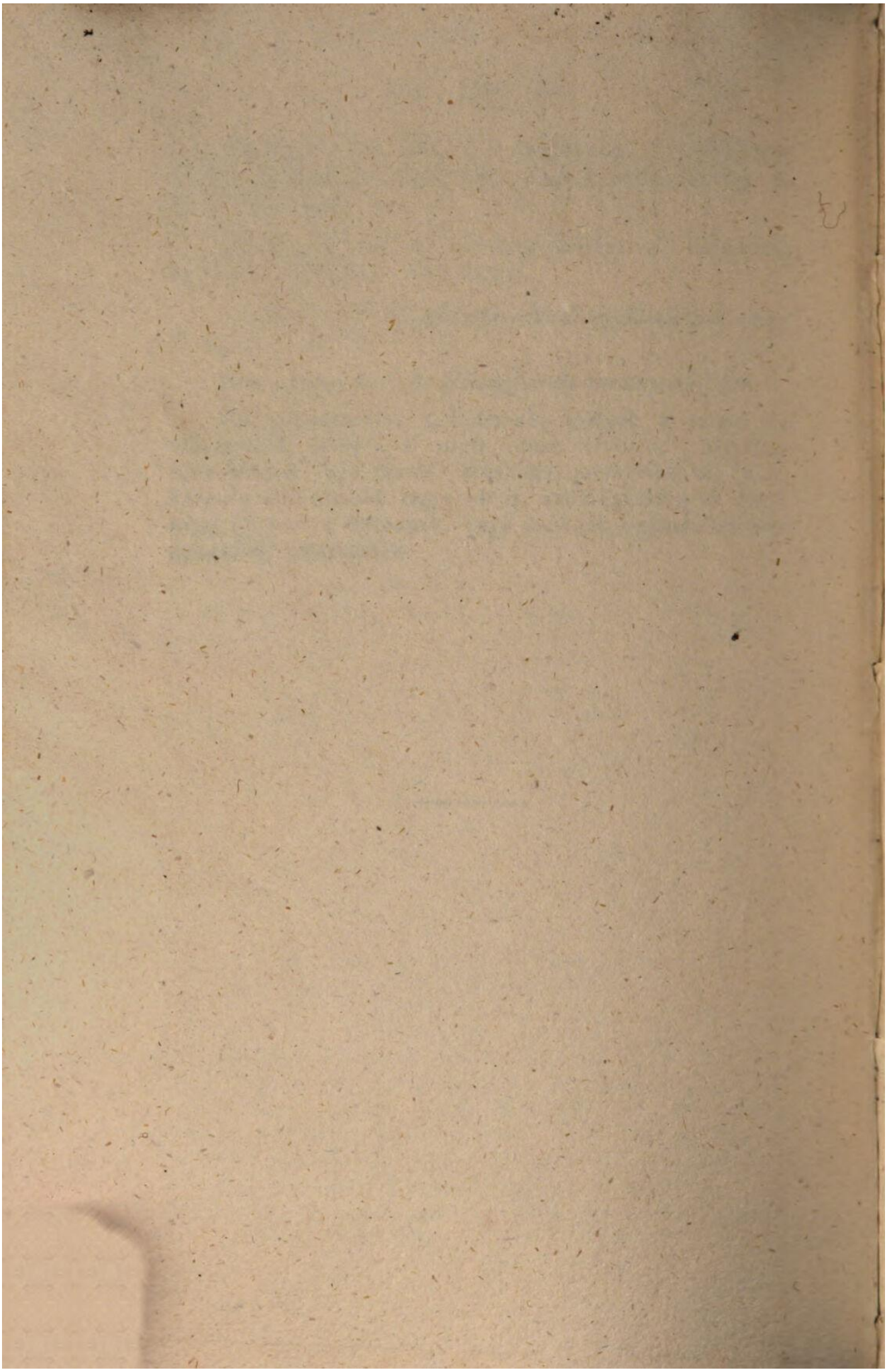

Österreichische Nationalbibliothek
+Z160649300

